

T Ü R K T A R İ H K U R U M U

BELLETEN

ÜÇ AYDA BİR ÇIKAR

Cilt : XXXII

No : 127

Temmuz 1968

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ — ANKARA

1 9 6 8

İ Ç İ N D E K İ L E R

Makaleler, İncelemeler :	Sayfa
KANSU, ORD. PROF. Ş. AZİZ - ÇİNER, DOÇ. DR. REFAKAT : Korkuteli-Tefenni İskeletine ait kalıntıların Tetkiki (1 resimle birlikte) ...	301
————— : İngilizce özeti	307
KALAĞ, DR. MUSTAFA : Hiyeroglif Araştırmaları (7 resimle birlikte)	315
————— : Hieroglyphische Forschungen	323
DİNÇOL, ALİ M. - KANTMAN, SÖNMEZ : Arkeolojide Yeni Kavramlar ve Metodolojik Araştırma Plânlaması	331
Çeviriler :	
GLÜCK, HEINRICH (Çeviren : KÖPRÜLÜ, CEMAL) : 16 - 18. yüzyıllarda Saray Sanatı ve Sanatçılarıyla Osmanlıların Avrupa sanatları bakımından önemi	355
Nekroloji :	
ÇAĞATAY, SAADET : Prof. Dr. phil Dr. h. c. Helmuth Scheel (1 resimle birlikte)	381
Haberler :	
Türk Tarih Kurumu'nun 1968 yılı Genel Kurul toplantısı.	393

Kapaktaki resim : Kültepe - Karum'da bulunmuş bir hematit silindir mühür (M. ö. yaklaşık olarak 19 - 18 inci yüzyıl).

BELLE TEN

Cilt: XXXII

TEMMUZ 1968

Sayı: 127

KORKUTELİ TEFENNİ İSKELETİNE AİT KALINTILARIN TETKİKİ

Ord. Prof. Dr. Ş. AZİZ KANSU

Doç. Dr. REFAKAT ÇİNER

Antalya'da Korkuteli-Tefenni yolu üzerindeki bir köy yakınında, köylüler tarafından yapılan toprak hafriyatı esnasında ele geçen ve Bizans Devrine ait olması kuvvetle muhtemel olan iskelet kalıntıları, tetkik edilmek üzere Enstitümüze gönderilmiştir.

Enstitümüze gönderilen Korkuteli-Tefenni iskelet kalıntıları; bir beyin kutusu (calvaria), bir alt çene yarısı, bir boyun omuru (cervical vertebra), bir bel omuru (lumbar vertebra) ve bir sağ uyluk kemiği (femur) nden ibarettir. Res. I.

YAŞ VE CİNS

Elimizde bulunan alt çenenin sağlam olan sağ yarısında üçüncü büyük azı dişi (molar) nin çıkmamış olmasına rağmen, calvaria'da synochondrosis sphenoccipitalis'in tamamen kapanmış oluşu ve sağ femur'da epiphysis'lerin tamamen kaynaşmış oluşu, bu iskeletin kâhil bir ferde ait olduğunu göstermektedir.

Sutura sagittalis'in pars obelica kısmı calvaria'nın dış yüzünde (ectocranial) ve iç yüzünde (endocranial) tamamen silinmiştir. Sutura sagittalis ve sutura coronalis'in pars bregmatica kısımları calvaria'nın dış yüzünde silinmeye başlamış iseler de iç yüzünde açıktırlar. Sutura coronalis'in sağ ve solda pars stephanica kısımları calvaria'nın dış ve iç yüzünde tamamen silinmiş olmasına karşılık, pars complicata

kısımlarının her iki yüzde de açık oldukları görülmüştür. Keza, sutura lamdoidea, sutura sphenoparietalis, sutura sphenosquamosa, sutura squamosa, sutura parietomastoidea ve sutura occipitomastoidea da beyin kutusunun iç ve dış yüzlerinde açtırlar.

Yukarıda saydığımız suturların durumu, bu iskeletin 25-28 yaşlarında bir ferde ait olduğunu gösterdiği gibi; calvaria, mandibula ve femur'un morfolojik karakterleri ve antropometrik ölçüleri de burada erkek bir ferdin bahis konusu olduğunu göstermektedir.

CALVARIA

Bu ferdin beyin kutusunu (calvaria) meydana getiren kısımlar genellikle iyi muhafaza edilmiş olup, yalnız sağ ve sol şakak kemiklerinin (ossa temporale) processus zygomaticus'ları kopmuş kayıptır.

Garson'un¹ tasnifine göre mesokran kategoriye giren kafa endisi (Tablo I), Quatrefages'in² Hawai erkekleri için verdiği endisin (75.5) hemen aynıdır. Kansu tarafından incelenmiş olan dört adet Bizans Devri kafatasından üçünün (2 ve 4 nolu erkek kafatasları ile 3 nolu kadın kafatası) kafa endisleri de mesokran kategoriye girmektedir³. Porion – bregma yüksekliği – uzunluk endisi, orthokran yani orta guruptadır. Kansu⁴ tarafından tetkik edilmiş olan Bizans Devri 2 ve 4 nolu erkek kafataslarında olduğu gibi, Korkuteli - Tefenni kafatasında da basion – bregma yüksekliği – uzunluk endisi, chamaekran; basion – bregma yüksekliği – genişlik ve porion – bregma yüksekliği – genişlik endisileri, tapeinokran guruba girmektedir.

Korkuteli-Tefenni calvaria'sında minimum alın genişliği ölçüsü, Hauser'in⁵ Yeni-İrlanda erkekleri için verdiği ölçünün (92.00 mm.) ve Poutrin'in⁶ Fan erkekleri için verdiği ölçünün (92.00 mm.) aynıdır. Mustaraz alın endisi, Pittard'ın⁷ Schweizer (Wallis) erkekleri için

¹ Martin-Saller. 1957: Lehrbuch Der Anthropologie. Cilt I, s. 488.

² Martin-Saller. 1957, cilt II, s. 1238.

³ Kansu, Ş. A. 1956: Introduction à l'Anthropologie de la Période Byzantine. Sonderdruck aus dem Bericht über die 5. Tagung der Deutschen Gesellschaft für Anthropologie in Freiburg i. Br. 5. bis 7. April 1956. s. 64-65.

⁴ Kansu, Ş. A. 1956. Introduction à l'Anthropologie de la Période Byzantine. s. 64-65.

⁵ Martin-Saller. 1957, cilt II, s. 1276.

⁶ Martin-Saller. 1957, cilt II, s. 1276.

⁷ Martin-Saller. 1957, cilt II, s. 1280.

verdiği endise (79. 3) çok yakındır. Minimum alın genişliğini maksimum alın genişliğinin yüzdeki olarak ifade eden mustaraz frontoparietal endis, stenometop'tur yani, alın dardır. Horizontal, kafa çevresi Koganei'nin⁸ Aynu erkekleri için ve Hooton (1925) un⁹ Teneriffa erkekleri için verdikleri ortalamalara (522.00 mm.) eşittir. Bu calvaria'da frontal kavis occipital kavisten; occipital kavis te parietal kavisten büyüktürler. Sol duvar kemiğinin ortalama kalınlığı 5 milimetredir.

Bu ferdin Pearson¹⁰ formülü ile, porion-bregma yüksekliği kullanılarak hesaplanan kafa kapasitesi 1383.08 santimetre küp'tür. Yine Pearson formülü ile bu defa, basion-bregma yüksekliği kullanılarak hesaplanan kafa kapasitesi ise 1388. 10 santimetre küp'tür¹¹. Böylece, bu ferdin her iki yükseklik ölçüsüyle hesaplanarak bulunan kafa kapasiteleri Sarasin'in¹² tasnifine göre, erkekler için kabul edilen euenkephal, yani orta guruba girmektedir.

Korkuteli-Tefenni calvaria'sının norma verticalis'deki biçimi ellipsoid'dir¹³. Bu calvaria'da şakak kısımları dolgun, duvar tümsekleri (tübera parietalia) orta derecededir. Glabella ve kaş kavislerinin (arcus superciliaris) inkişafı ortanın üstündedir. Az yüksek olan alın, hafif meyillidir. Alın tümsekleri (tübera frontalia) zayıftır. Bu calvaria'da sutura metopica tamamen kapanmış olup, os frontale üzerinde pek hafif bir sağıtal yükselme (crête) vardır. Postorbital daralma ortanın üstündedir.

Calvaria'ya norma laterale'den bakılınca, occiput bölgesinin ortanın üstünde bir inhinaya sahip olduğu görülmektedir. Tepe şeklinde olan torus occipitalis kuvvetlidir. Beyin kutusu profilinin en yüksek noktası, sağıtal hat üzerinde bregma'nın bir santimetre gerisindedir. Sağ ve sol tarafta pterion'un şekli H harfini andırmaktadır. Sağ tarafta fossa mandibularis'in derinliği azdır; sol tarafta bu kısım kopmuş olduğundan bilinmemektedir. Dış kulak deliği (meatus acusticus externus) ellipsoide biçim göstermektedir. Pars tympanica'nın kalınlığı ortadır. Supra mastoid crête iyi inkişaf etmiş olup, mememsi çıkıntı (processus mastoideus) büyüktür.

⁸ Martin-Saller. 1957, cilt II, s. 1222.

⁹ Martin-Saller. 1957, cilt II, s. 1222.

¹⁰ Martin-Saller. 1957, cilt I, s. 473.

¹¹ Olivier, G. 1960. Pratique Anthropologique. s. 122.

¹² Martin-Saller. 1957, cilt, I, s. 470.

¹³ Martin-Saller. 1957, cilt I, s. 508.

Bu calvaria'ya norma occipitale'den bakıldığı zaman tapeinokran, yani alçak ve geniş bir manzara arzettiği müşahede edilmektedir. Sutura lamdoidea'nın 3,5 santimetre yukarısında sutura sagittalis'in sağ ve sol tarafında birer foramen parietale vardır. Sağ taraftaki foramen parietale sol taraftakinden büyüktür. Sutura sagittalis üzerinde foramen parietale'lerin üst tarafında ufak bir düzlük ve alt tarafında da ufak bir tümsek mevcuttur. Torus occipitalis iyi gelişmiş olup, tepesi aşağıya doğru bir pramid şeklini andırmaktadır. Sutura coronalis ve sutura sagittalis üzerinde hiç bir worm kemiği (ossa suturarum) görülmemektedir.

ALT ÇENE

Alt çenenin sağ yarısı iyi muhafaza edilmiş olup, processus muscularis'in yukarı ucundan parçacıklar kopmuştur. Alt çenenin sol yarısında ise, yalnız corpus mandibulae'nin ikinci premolare hizasına kadar olan kısmı muhafaza edilmiştir.

Alt çeneye yandan bakılınca, protuberantia mentalis'in positive bir çıkıntı teşkil ettiği görülmektedir. Foramen mentale, sağ ve solda birer tane olup, her ikisi de birinci ve ikinci premolare arasına tekabül eden alt kısımlarda bulunmaktadır. Sağ foramen mentale, sol foramen mentale'den birazcık büyüktür. sağ ramus-mandibulae üzerindeki tuberositates massetericae zayıftır. Alt çenenin iç yüzünde linea mylohyoidea, sulcus mylohyoideus ve tuberositas pterygoidea iyi gelişmiş olup, spina musculi genioglossi ve fossa musculi biventris orta dercede inkişaf göstermektedir.

Bu alt çenede mandibular açığı (Tablo II), Polinezya (Hawaii) erkek alt çenelerindeki açıdan (III°8) biraz küçüktür¹⁴.

Alt çeneye ait dişlerden yalnız sağ birinci ve ikinci büyük azı dişleri (molars) muhafaza edilmiş olup, diğer dişlerin kazı esnasında düşmüş olabileceği tahmin edilmektedir. Sağ M₁ in metaconide ve entoconide'inde yalnız mine (substantia adamantina) kısımları aşınmış olup, protoconide ve hypoconide'inde dentine adacıkları meydana çıkacak kadar aşınma vardır. Yine bu M₁ de küçücük bir hypoconulide çukurluğu da tespit edilmiştir. Sağ M₂ nin metaconide'indeki mine aşınması, yine aynı dişin entoconide'indekinden fazladır. M₂ nin protoconide ve hypoconide'inde ise dentine adacıkları meydana

¹⁴ Comas, J. 1960: Manual of Physical Anthropology. s. 414.

çıkmağ üzere. Bu alt çenenin sağ yarısında $M_1 > M_2$ tür. Alt çene diş ölçüleri için bak Tablo III.

CERVICAL VERTEBRA

Elimizde bulunan boyun bölgesine ait beşinci omurun (cervical vertebra), sağ ve sol tuberculum ventrale processus costotransversarii'leri ile sol tuberculum dorsale processus costotransversarii'si kopmuş kayıptır. Bu omur, vertebral endis bakımından (Tablo IV), ventro-sphenocentric guruba girmektedir¹⁵.

LUMBAR VERTEBRA

Bel bölgesine ait üçüncü omurun (lumbar vertebra) corpus kısmı iyi muhafaza edilmiş olup, processus spinale'den, sağ ve sol processus mamillaris, processus costarius ve processus accessorius'lardan parçacıklar kopmuştur. Bu omur, vertebral endis bakımından (Tablo IV), ventro-sphenocentric guruba girmektedir¹⁶.

FEMUR

Bu ferдин oldukça iyi muhafaza edilmiş olan sağ femur'unun proximal epiphysis'inde caput femoris, collum femoris ve trochanter major'dan; distal epiphysis'inde de epicondylus tibialis ve epicondylus fibularis'den parçacıklar kopmuştur.

Epiphysis'ler tamamen kaynaşmış olan bu femur'da üçüncü trochanter (trochanter tertius) ve crista hypotrochanter mevcuttur. Femur kurbürü orta derecededir.

Platymer guruba giren bu femur'da platymeri endisi (Tablo V), Bavyalı erkeklerinkinin (83.6) birazcık dunundadır¹⁷. Plaster endisi, Koganei (103 Bello) nin¹⁸ Japonlar için verdiği endise (100.0) eşittir. Linea aspera iyi gelişmiştir. Kuvvet endisi, Paltacalo-İndien erkeklerine ait endis (12.3) ve Fransız kadın + erkek endis ortalamasından (12.3) pek az yüksektir¹⁹. Femur torsion açısı, Warren'in²⁰ Naqada

¹⁵ Comas, J. 1960, s. 380.

¹⁶ Comas, J. 1960, s. 414.

¹⁷ Martin-Saller. 1957, cilt II, s. 1085.

¹⁸ Martin-Saller. 1957, cilt II, s. 1081.

¹⁹ Martin-Saller. 1957, cilt II, s. 1080.

²⁰ Martin-Saller. 1957, cilt II, s. 1088.

Mısırlıları için verdiği açıya (21° . 7) yakın olup, collum-diaphysis açısı, Bello'nun²¹ Fransızlar için verdiği açının (125° .8) aynıdır. Bu femur'da boyun-uzunluk endisi de Nehgritolarinkinin (15.4) hemen aynıdır.²²

Boy

Korkuteli-Tefenni iskeletinin sağ femur'undan Pearson²³ formülü ile hesaplanan boy'u 170.23 santimetredir (Tablo VI). Erkekler için kabul edilen uzun boylular kategorisine giren bu ferdin boy'u, Pittard'ın²⁴ Kürt erkekleri için verdiği boy (170.0 cm.) ve Tschepourkowsky'nin²⁵ Küçükkrus erkekleri için verdiği boy'dan (170.1 cm.) birazcık uzun olup, Kajava (1925)'nin²⁶ Fin erkekleri için verdiği boy'un (170.3 cm.) hemen aynıdır.

Netice

Korkuteli-Tefenni iskeleti, morfolojik karakterleri ve antropometrik ölçüleriyle bir yandan Nordik ırka, diğer yandan da Alpin ırka yaklaşmaktadır. Uzun boylu ve uzunca-yuvarlak kafalı olan bu kişinin, az yüksek ve darca olan alını hafif meyillidir. Bu kişinin, Nordik, ve Alpin ırkın karışmasından meydana gelen bir tip'i temsil etmiş olması, 1956 yılında Bizans Devri kafatasları hakkında Kansu²⁷ tarafından varılan neticeyi de teyid etmektedir.

²¹ Martin-Saller. 1957, cilt II, s. 1090.

²² Martin-Saller. 1957, cilt II, s. 1096.

²³ Martin-Saller. 1957, cilt I, s. 595.

²⁴ Martin-Saller. 1957, cilt II, s. 785.

²⁵ Martin-Saller. 1957, cilt II, s. 785.

²⁶ Martin-Saller. 1957, cilt II, s. 785.

²⁷ Kansu, Ş. A. 1956. Introduction à l'Anthropologie de la Période Byzantine. s. 65-66.

SUMMARY and CONCLUSION

The remains of a human skeleton had been sent to our Institute for study were found in an earth excavation made by villagers, in a valley which is near to a village and located on the side of the Korkuteli-Tefenni road, in the province of Antalya. The human skeletal remains which were sent to us for study, probably belonging to the Byzantine Period.

Korkuteli-Tefenni skeleton is represented by a calvaria, right half of lower jaw, a cervical vertebra, a lumbar vertebra and right femur. See Fig. I.

In the calvaria of this individual the basilar suture (synchondrosis sphenoccipitalis) is completely closed. The proximal and distal epiphyses of the right femur have united with the diaphysis. In the right half of lower jaw, with exception of the wisdom tooth, all the permanent teeth have erupted¹. Even though, in the right half of lower jaw, the third molar has not yet erupted, the condition of the basilar suture and the epiphyses of the femur show that this skeleton belongs to an adult individual.

The pars obelica of the sagittal suture have been obliterated on both the endocranial and ectocranial aspects of the calvaria. On the ectocranial surface, the partes bregmaticas of the sagittal and coronal sutures have been started to erase but, on the endocranial surface, these partes are still open. The partes stephanicas of the coronal suture have been erased on both the internal and external surfaces of the calvaria. On the other hand, the partes complicates of the coronal suture are open on both the ectocranial and endocranial aspects of the calvaria. In addition to these, sutura lamdoidea, sutura sphenoparietalis, sutura sphenosquamosa, sutura squamosa, sutura parietomastoidea and, sutura occipitomastoidea are open on both external and internal surfaces of the calvaria. Therefore, this skeleton belongs to an individual of about 25-28 years of age.

¹ In the right half of lower jaw, with exception of the first and second molars, all the other permanent teeth have been lost after death.

The morphological and biometric characteristics of the calvaria, mandibula and, femur show that, this skeleton belongs to a male individual.

The measurements of the calvaria are shown in Table I. This calvaria is mesocranic according to Garson's classification². In the calvaria of this individual the basion-bregma height-length index is chamaekran. The prion-bregma height-length index is orthokran that is, in the middle group. The basion-bregma height-breadth and porion - bregma height-breadth indices are both tapeinokran. The transverse fronto-parietal index is stenometop, that is, the forehead is relatively narrow. In this calvaria from Korkuteli-Tefenni, the frontal arc is longer than the occipital arc and, the occipital arc is longer than the parietal arc. The mean thickness of the left parietal bone (5 mm.) is medium.

The cranial capacity of this individual, calculated from Pearson's³ formula by using the porion-bregma height, is 1383.08 c.c. The cranial capacity again calculated from Pearson's formula, but by using the basion-bregma height, is 1388.10 c.c. According to Sarasin's classification the cranial capacity of this individual is in the euenkephal (medium) category for men⁴.

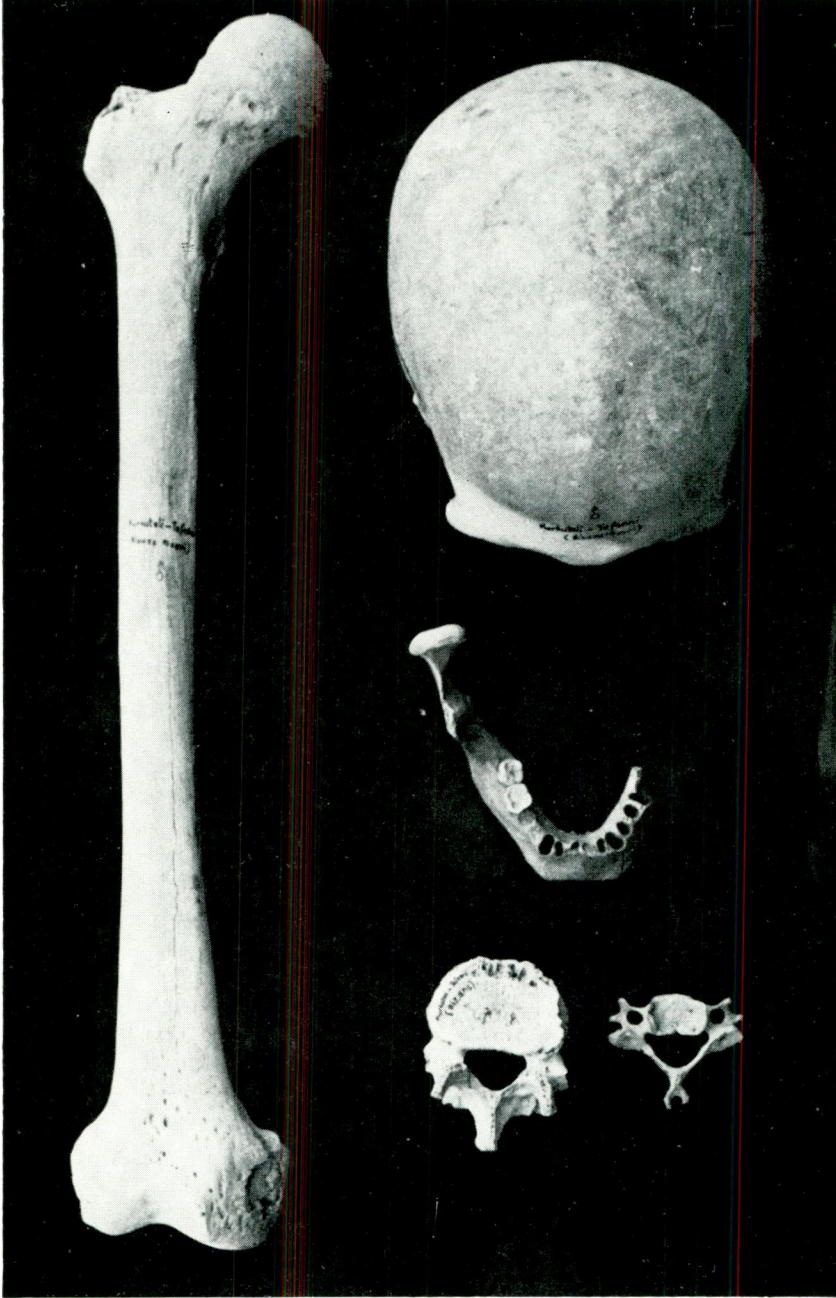
The form of this calvaria in norma verticalis is ellipsoide. The temporal fullness of the calvaria is above the average. In this calvaria the parietal bosses are medium. The development of the glabella and brow ridges is above the average. The forehead, which is of sub-medium height, shows a slight slope. In this calvaria the frontal bosses are weak. The metopic suture is completely obliterated and there is a very slight sagittal elevation (crest) on os frontale.

In norma lateralis, the occiput is well-curved. The occipital torus, which is mound-shaped, is strong. The form of the pterion is seen to be H shaped. The external auditory meatus shows an ellipsoide shape. The supramastoid crest is very strong and the mastoid process is well developed.

² Martin-Saller. 1957, vol I, p. 488.

³ Martin-Saller. 1957, vol I, p. 473.

⁴ Martin-Saller. 1957, vol I, p. 470.

Rcs. 1 — Korkuteli - Tefemi : Kafatası ve alt çenenin yukarıdan görünüşü. Boyun ve bel omurlarının yukarıdan görünüşü. Sağ femur'un önden görünüşü.

Fig. 1 — Korkuteli - Tefemi : The skull and the mandible, seen form above. The cervical and lumbar vertebrede, seen form above. The right femur, front view.

The vertebral indices of Korkuteli-Tefenni cervical vertebra and lumbar vertebra are in ventro-sphenocentric category. (Table IV).

The right femur of the Korkuteli-Tefenni skeleton is platymeric. (Table V). That the index *plastricus* is over 100 shows that the *linea aspera* is well developed.

The stature calculated from right femur of the Korkuteli-Tefenni skeleton by Pearson's⁵ formula (Table VI), is 170.23 centimeters, that is in tall stature category accepted for men.

The morphological and biometric characteristics of the Korkuteli Tefenni skeleton show that, this individual represents a mixture of Nordic and Alpine types.

⁵ Martin-Saller. 1957, vol I, p. 595.

TABLO: I

Kafatası

a) Maksimum kafa uzunluğu	185.50
b) Glabella-inion uzunluğu	180.00
c) Glabella-lâmda uzunluğu	180.00
ç) Nasion-basion uzunluğu	93.00
d) Maksimum kafa genişliği	140.00
e) Minimum alın genişliği	92.00
f) Maksimum alın genişliği	116.00
g) Biauricular genişlik	123.00
ğ) Basion-bregma yüksekliği	125.00
h) Porion-bregma yüksekliği	108.00
ı) I. Calva yüksekliği (Glabella-inion hattı üzerinde mak. yük.)	88.00
i) II. Calva yüksekliği (Bregma'nın glabella-lâmda hattı üzerindeki yük.ği)	54.00
j) Horizontal kafa çevresi	522.00
k) Porion-bregma-porion kavsi	303.00
l) Nasion-bregma kavsi	130.00
m) Bregma-lâmda kavsi	120.00
n) Lâmda opisthion kavsi	126.00
o) Sol duvar kemiğinin ortalama kalınlığı	5.00
ö) Nasion-gnathion uzunluğu	?
p) Nasion-prosthion uzunluğu	?
r) Maksimum yüz genişliği	?
s) Göz çukuru genişliği (Dacryon-ectoconchion)	?
ş) Göz çukuru yüksekliği	?
t) Burun uzunluğu	?
u) Burun genişliği	?

TABLO : 1 (Devamı)

Kafa endisi $\left(\frac{d \times 100}{a}\right)$	75.47
Basion-bregma yüksekliği-uzunluk endisi $\left(\frac{\check{g} \times 100}{a}\right)$	67.38
Basion-bregma yüksekliği-genişlik endisi $\left(\frac{\check{g} \times 100}{d}\right)$	89.28
Porion-bregma yüksekliği-uzunluk endisi $\left(\frac{h \times 100}{a}\right)$	58.22
Porion-bregma yüksekliği-genişlik endisi $\left(\frac{h \times 100}{d}\right)$	77.14
Calva yükseklik-uzunluk endisi $\left(\frac{i \times 100}{b}\right)$	48.89
Calva yükseklik-uzunluk endisi $\left(\frac{i \times 100}{c}\right)$	30.00
Mustaraz alın endisi $\left(\frac{e \times 100}{f}\right)$	79.31
Mustaraz fronto-parietal endis $\left(\frac{e \times 100}{d}\right)$	65.78
Sajital fronto-parietal endis $\left(\frac{m \times 100}{l}\right)$	92.30
Sajital parieto-occipital endis $\left(\frac{n \times 100}{m}\right)$	105.00
Kafa-yüz endisi $\left(\frac{r \times 100}{d}\right)$?
Yüz-alın endisi $\left(\frac{e \times 100}{r}\right)$?
Yüz endisi $\left(\frac{\ddot{o} \times 100}{r}\right)$?
Üst yüz endisi $\left(\frac{p \times 100}{r}\right)$?
Göz çukuru endisi $\left(\frac{\$ \times 100}{s}\right)$?
Burun endisi $\left(\frac{u \times 100}{t}\right)$?

TABLO : II

Alt çene

a. Bigonial (iki aç) genişliği	?
b. Alt çene kolunun minimum genişliği	33.00
c. Alt çene gövdesinin yüksekliği (foramen mentale hizasında)	29.00
ç. Alt çene gövdesinin kalınlığı (foramen mentale hizasında)	13.00
d. İki foramen mentale arasındaki mesafe	47.00
e. Kaynak yüksekliği	28.00
f. Alt çene kolu açısı	116°
Alt çene gövdesinin yükseklik-kalınlık endisi $\left(\frac{\zeta \times 100}{c}\right)$	44.83

TABLO : III

Dişler

Alt çene dişleri	Taç yüksekliği	Taç uzunluğu	Taç genişliği	Taç endisi ¹
M ₁	5.5	11.0	11.0	100.00
M ₂	5.8	10.5	10.0	93.24

$$^1 \frac{\text{Taç geniş.} \times 100}{\text{Taç uzunluğu}}$$

TABLO: IV

Vertebrae (Presacral)

	Boyun	Bel
a. Maksimum ön-arka kutur	48.00	76.00?
b. Maksimum transvers kutur	53.50	?
c. Corpus vertebra'nın üst ön-arka kutru	15.00	36.50
ç. Corpus vertebra'nın alt ön-arka kutru	16.00	34.50
d. Corpus vertebra'nın üst transvers kutru	24.50	53.50
e. Corpus vertebra'nın alt transvers kutru	20.50	57.50
f. Corpus vertebra'nın ön yüksekliği	12.00	28.00
g. Corpus vertebra'nın arka yüksekliği	13.00	31.00
ğ. Vertebral foramen'in ön-arka kutru	15.50	20.00
h. Vertebral foramen'in transvers kutru	24.50	26.00
Vertebral endis $\left(\frac{g \times 100}{f}\right)$	108.33	110.71

TABLO : V
F E M U R

Sağ

a. Maksimum uzunluk (Martin I)	473.00
b. Tabii vaziyette uzunluk (Martin 2)	471.00
c. Caput femoris dikey kutur (Martin 18)	50.00?
ç. Caput femoris sajital kutur (Martin 19)	50.00
d. Caput femoris-collum femoris; Uzunluk (Martin 14)	72.50
e. Collum femoris: dikey kutur (Martin 15)	38.00
f. Collum femoris sajital kutur (Martin 16)	30.00
g. Femurun üst genişliği (Martin 13)	98.00
ğ. Diaphysis'in subtrochanteric kısmının ön-arka kutru (Martin 9)	28.00
h. Diaphysis'in subtrochanteric kısmının genişliği (Martin 10)	33.60
ı. Diaphysis'in ortasında ölçülen ön-arka kutur (Martin 6)	29.00
i. Diaphysis'in ortasında ölçülen genişlik (Martin 7)	29.00
j. Diaphysis'in ortasında alınan çevre (Martin 8)	90.00
k. Epicondylus genişliği (Martin 21)	87.00
l. Torsion açısı (Martin 28)	21° .4
m. Boyun-diaphysis açısı (Martin 29)	125° .8
Uzunluk - kalınlık endisi $\left(\frac{j \times 100}{b}\right)$	19.11
Kuvvet endisi $\left(\frac{1+i \times 100}{b}\right)$	12.31
Index platymericus $\left(\frac{ğ \times 100}{h}\right)$	83.33
Index plastricus $\left(\frac{1 \times 100}{i}\right)$	100.00
Caput femoris'in kuvvet endisi $\left(\frac{c+\ç \times 100}{b}\right)$	21.23?
Collum femoris'in uzunluk endisi $\left(\frac{d \times 100}{b}\right)$	15.39
Collum femoris'in kesit endisi $\left(\frac{f \times 100}{e}\right)$	78.95
Diaphysis-epicondylus genişlik endisi $\left(\frac{i \times 100}{k}\right)$	33.33

TABLO: VI
B O Y

Formül ¹	Boy
81.306 + 1.880 Femur	170.23

¹ Kullanılan Pearson formülü Martin-Saller 1957, Cilt I, s. 595 ten alınmıştır. Boy santimetre olarak verilmiştir.

HİYOROGLİF ARAŞTIRMALARI

Dr. MUSTAFA KALAÇ — İstanbul

1 — *Luvi hiyeroğlif yazıtlı Ekinveren (Tilsevet) steli* :

Gaziantep Müzesinin avlusunda, salonun giriş kapısının sağında dikili duran stelde de bir hiyeroğlif yazıtı vardır. Tepesinde kabartma mazgallariyle bu stel mazgallı bir mihrap olarak yapılmış (bak, res. 1, 2) olup 131 cm. boyunda, 47 cm. eninde ve 30 cm. kalınlığındadır. Bu taş blok 29.8.1955 tarihinde Ekinveren köyünden Davut Yılmaz adında bir köylüden satın alınarak müzeye getirilmiş ve 1719 envanter numarasına kaydedilmiştir.

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi adına 1966¹, 1967 yılları Ağustos ve Eylül aylarında yaptığım araştırma gezilerimde Gaziantep Müzesini ve bu eserin getirildiği Ekinveren² (Tilsevet) küyünü de ziyaret ettim. Bu köy düzlükteki bir höyüğün üzerinde ve etrafında kurulmuştur.

Bu eserin çıkış yerini ne köyde ne de hüyükte ve fakat köyün, 1,5 klm. güneyinde eski bir mezar yerinde bulduk. Dilsiz bir define arayıcısı olan Davut Yılmaz'ın işaretlerle anlattıklarına göre, kendisi bu steli, daha başka birçok süs eşyası ile beraber bu mezarlardan birinden çıkarmış. Bu taş blok, lâhtin kenar taşlarından biri olarak kullanılmış ve diğer taşlarda herhangi bir kabartma veya yazıt bulunmamıştır. Bu izahata göre stelin aslında höyükte bulunduğu ve sonradan (belki Roma çağında) bu mezara getirilmiş olduğu kabul edilebilir. Taşın, ince çizgilerle kazınmış üç satırlık yazılı yüzü muntazam bir şekilde düzeltilmiştir (bak, res. 2). Yazının pek sathî oluşu ve taşın yüzünün sonradan yıpranmış olması dolayısıyla, bazı işaretler, bil-

¹ Bu araştırma gezisine iştirak edenler, karım ve öğrencilerim Bayan Sevil Uluğ ve Bay Recep Akgün idiler.

² Ekinveren (Tilsevet) Oğuzelinden 16 ve Gaziantep'ten 35 klm. güneydoğuda bulunmaktadır. Bu münasebetle gezilerimde daima yanımda bulunan, adı geçen Müze müdiresi meslektaşım Bayan Sabahat Gögüş'e ve yardımlarını esirgemiyen şehrin resmî makamlarına en samimî teşekkürlerimi burada belirtmek isterim.

hassa 1. satırın sonu ve 2. satırın başında çok zor tanınmaktadır. İşaretlerin orijinalde olduğundan daha iyi seçildiği Latex-kopyama göre çizilmiş metni (res. 3) ve cümleleri burada veriyorum.

Cümlelerin çeviriyazısı ve tercümesi³:

C. I İ- \dot{u} a 225 \dot{u} a-na-i U- \dot{u} a- \dot{u} a-s ta-ta-s₄-ti-i(?)

“Bu steli Uvavas yapıyor.”

Şahıs adları arasında ne Muvavas ne de Uvavas bulunduğundan, stel sahibinin adı bence pek açık değildir. u-ışaretinde hiçbir m-çizgisi görülmemesine rağmen onu “mu” kabul etmek istiyorum; zira bilindiği gibi Muwa-adları çok tanınmış ve yaygındır. Bundan sonra gelen 2. ve 4. cümlelerin birinci kelimelerindeki mu-çizgileri de aynı şekilde silik görünüyorlar. Şahıs determinatifinin eksikliğine de dikkat edilmelidir. Okunuşun, Büyükdevletçağı ifadesi olan “uwawas” (karş. Bossert, Or 23, 1954, S. 140) olup olmadığı da henüz şüphelidir.

Iteratif-s ile yapılmış fiil şekli ta-ta-s₄-ti-i(?) 3. tek. şimdikizaman (karş. Meriggi, Manuale I S. 60, par. 112) ya bir “ta-” kökünün çiftleşmesini (Meriggi, a. g. y., par. 113) veya bir tata-” kökünü verir. Bu kelime şimdiye kadar yalnız bir yerde tespit edildiğinden (XXXII 3), ve şimdilik güç anlaşıldığından, bu metinyerimizi ve çiviyazısı luvcasındaki “tatta-” (bak, Laroche, DLL. s. 95, bilhassa KUB XXXV 135 öy. II 27) fiilini dikkate almalıyız. Bu her iki yerde de “yapmak, hazırlamak” anlamlarını uygun görüyorum. Kelimenin sonundaki i-ışareti de kat’i değildir.

C. II \dot{u} a-mu-ta á-mi-i ár-i \dot{h} a-sa- \dot{h} a

“Ve kendime halef dünyaya getirdim.”

Yukarda da söylendiği gibi buradaki “mu-ışareti”nin m-çizgileri pek zayıftır. “á-ışareti” tamamlanabilir.

C. III à- \dot{u} a ^Kpá-...-pá-ti-pa-a(?)pi- \dot{h} a

“Ve verdim.”

C. IV \dot{u} a-mu-u ^KI 225- \dot{u} a-na-I á-mi-i ^K44-na-i

\dot{u} a-sⁿta-ti ta⁵-núⁿta

“Böylece çocuklarım benim için bu steli saygı ile diktiler.”

Rotatismus şeklinin “wasrti” (bak, Meriggi, Glossar, S. 152) olduğunu düşündüğüm “ \dot{u} asⁿta” kelimesi ilk defa burada bizim met-

³ İşaret numaraları Meriggi, Glossar ²’ye göre verilmiştir.

nimizde geçmektedir. -nt- eki ile yapılmış bir sıfattan meydana gelen $\text{u}^{\text{a}}\text{s}^{\text{u}}\text{-nt}$ ve (-ati ile) Ablatif halinde bulunan bir substantif izahı bana mümkün görünüyor. Çiviyazısı luvcasında $\text{Tarhu}^{\text{-nt}}$, $\text{parna}^{\text{-nt}}$, $\text{ura(n)t}^{\text{-}}$ (bak, Laroche, DLL. S. 139) ve hiyeroğlif luvcasında $\text{DW}^{\text{-hu-ta-ti}}$ (Karatepe 54) v.b. (karş. Meriggi, Glossar2 S. 121 ve Kalaç, Or 34, 1965, S. 422) örnek olarak verilebilir. Şimdiye kadar yapılan “saygı ile, tebçilen” tercümesi sıfat köklü “ $\text{u}^{\text{a}}\text{s}^{\text{u}}$ ” ile iyi uymaktadır.

C. V I-ti-pa-ua 225-ua-na-a + ri $\text{h}^{\text{u}}\text{a}^{\text{-s}^3}$ 120 a-tar-pi-ua ta⁵-a $\text{u}^{\text{a}}\text{-tu-u}$ D-na-i 22-İ^{-ntu}

“Fakat bu stele kim tecavüz ederse, ona tanrılar hiddetlensin (kızsınlar).

120a -tar-pi-ua, boynuz ideogramı (karş. Meriggi, Manuale II, S. 43 cüm. 4) ve enklitik olmayan bir “-ua” ile bir preverb olabilir.

2. Tünp (Yazılı) hiyeroğlif Yazıtı (II)

Tünp (Yazılı) köyünden çıkmış bir hiyeroğlif yazıtını 1965 yılında Türkçe ve Almanca olarak yayınlamıştım⁴. Müteakip 1966 yılı Eylülünde Gaziantep’e tertiplediğim yeni bir gezide, karım, meslektaşım Müze Müdiresi Bayan Sabahat Göğüş, öğrencilerim Bayan Sevil Uluğ ve Bay Recep Akgün ile birlikte 20.9.1966 günü Tünp (Yazılı) (Oğuzeli’nin güneybatısında) köyüne varmıştık. Köy bugün ovada yükselen ve maalesef köylüler tarafından tahrip edilerek taşları şurada burada kullanılmak için götürülen bir hüyük üzerinde ve etrafında bulunmaktadır. Köydeki soruşturmalarımızın biricik sonucu bir hiyeroğlif yazıt parçası oldu.

Kırık olan bu yazıtlı taş⁵, Hüseyin Ceylan’ın evinin avlusunda bir duvar dibine konmuş ve üzerine kova ve benzeri şeyler koymakta altlık olarak kullanılıyordu. Köyün höyüğünde herhangi bir yerden çıkmış olması muhakkak olmasına rağmen, taşın nereden getirildiğini kimse bilmiyordu. Bugün satın alınarak Gaziantep Müzesine getirilen bu eser 3955 envanter numarasında kayıtlı bulunmaktadır. Ölçüleri: Yükseklik 39.5 cm., genişlik, 33.5 cm, derinlik 37. cm dir. Yazıt, içindekiler hakkında bir bilgi verecek durumda değildir.

⁴ Tünp Hiyeroğlif Yazıtı (Die hieroglyphische Inschrift aus Tünp), İstanbul, 1965, Fakülteler Matbaası.

⁵ bak, res. 4 ve 5.

Kalmış olan üç satır taşın heriki yüzünde devam etmektedir⁶. Sağdan sola doğru devam eden yukarıdaki birinci satırın yalnız alt kenarı kalmıştır.

Satır 1 :

.....-ḥa-.....ḡa--ta(?)ā(ia)(?).
la-li-.....ā(ia)(?)-....

Satır 2 :

ḡa-n.-s²-291a(?)-à à-ḡa^K daire + 248₂ dört nokta...
-tu(?)-mi-ā(ia)-na -ḡá-a(?)^K 330+r-pi-pa-ḡa
^Kú+r-nú-ḡa(?) K.....

Satır 3 :

....-pa(?)- ... ḡa-mi-a ḡa-s³ ^KL.267₁-a(?)...^K
L.311- ... ḡa-....

3. İşaretinin okunuşu hakkında :

Anadolunun çiviyazısı dillerinde çok kullanıldığı halde Luvi hiyeroglifinde bir işarete verilmiş bir “ya” ses değerini bugünkü bilgimize göre henüz tanımıyoruz. Aslında çiviyazısında da “ya” için bir işaret yoktu. Bu sebepten orada “ya” için i+a (bir ligatur), “yu” için i-u ve “ye” için i-e (aslında bir i+e ligatürü de olmaydı) kullanılmıştır (H. Kronasser, Etymologie der hethitischen Sprache, 1962 S. 73). Bossert’in “i” işaretini “i” yahut “ia” şeklinde bir konson olarak okuyuşu (Oriens, 2, 1949 S. 107) bence henüz izaha muhtaçtır.

Zira gösterdiği a-i-a-ru (Emirgazi A 5)⁷ örneğinde “i” işaretinin “y” okunması zorunluğu yoktur. İkinci örneğinde (Fraktin^D A-ia) ise, altında iki çizgi bulunan işaretin “i” olması da şüphelidir. Bu

işaretin aynı okunuşla bir olması mümkündür.

Hier. aia- “yapmak”, pi(a)- “vermek”, walia- “yükseltmek, metetmek” ve bunların çiviyazısı luvcasındaki karşılığı olan aya-, piya-, ḡalliya-’nın çekim örneği (paradigma) yazılışları başlıca şu şekilleri gösterir⁸:

⁶ bak, res. 4, 5.

⁷ Or 29, 1960 S. 423, Res. I.

⁸ Bak, P. Meriggi, Glossar₂; E. Laroche, HH. ve DLL.’de ilgili yerler.

<u>aia-</u>	<u>pi(a)-</u>	<u>walia-</u>	<u>aya-</u>	<u>piya-</u>	<u>walli(ya)-</u>
a-i-a	pi-a	wa-li-ā	a-a-ya-	pi-i-ya	wa-al-li-
a-i-ā	pi-ā		a-i-ya	pi-ya-	
a-ā	pi-		a-a-	} ?	
			a-		

Hiyeroğlif yazılışlardan a-i-a ve pi-a'da bir "ya" geçişi görmek istiyorum. Bu suretle a-i-ā ve pi-ā yazılışlarındaki "ā", çiviyazısı luvcasındaki a-i-ya ve pi-ya'nın "ya"sı ile aynı olmalıdır. Walia- (Laroche, HH. S. 89 Nr. 7 de)'ya gelince: Bu fiil yalnız wa-li-ā- şeklinde görülür. Böylece onun kökü waliya- olmalıdır. Bu fikir, onun kavzatif şekli olan waliānu-(waliyanu-) ile de desteklenmelidir.

∫ nın "ya" okunuşu hakkındaki diğer deliller şunlardır:

Hiyeroğlifte -a- köklü isimlerin D. tek. eki "ā" iken aynı ek çiviyazısı luvcasında "-i" veya "-ya"dır (bak, Laronche DDL, 137).

Örnekler :

a) Hiyeroğlif

A-dana-uā-ā

Karatepe Hu 32

¹Ka-tu-uā-ā

A 2,3

Sa-pi-ā

XLVI 2

¹Ka-ma-na-a-ā

A 6,3

Ā-s²-i-ti-uā-tā-ā

Karatepe LI a 290 ve LVIII 326

(bak, Meriggi, Glossar² S. 36 v.d.)

Tu-uā-ti-ā

Çiftlik 6; Kululu 1, 3, 5

b) Çiviyazısı luvca:

EN-ja

(Laroche, DLL S. 120)

^{URU}H_a-at-tu-ša-ja

(Laroche, DLL S. 130)

Ka-n-pu-ā URU (D) (Meriggi, Glossar² S. 70) şehir adının K-n-pu-ja okunuşu münasip olur. Zira, eğer bizim işaretimiz "ā" olarak okunsaydı, bu -u- kökü -a eki ile bir "u" geçişi vermeliydi. -u- köküne ait başka örnekler ne yazık ki yoktur (bak, Meriggi Manuale di Eteo Geroglifico, 1966, 2 S. 41 v.d.) Nihayet M. 172 işareti Karatepe B'de ^{KA'}Ku-rú-pi-ā + r ^{URU} (Kurupiya) ve Pi-ā-tā-n ^{URU} (Piyatan) şehir adlarında görülür (bak, res. 6). Bu adlardan birincisi çiviyazısında da geçen (KUB XXIII, II, 17: KUR ^{URU} Ku-ru-pi-

-ja)⁹. A 18 a 2 de şahıs adı olan ¹A-i-ā-s çevriyazısında Aja olarak görülür: N, A ¹A-i-ja-s/n, KUB V 9 ay. 31, 33 (Laroche, Les Noms des Hittites, 1966, S. 23, Nr. 3). Bu münasebetle adı geçen yazılışın ¹A-i-s-ā olarak okunup okunamayacağını (metin yerlerine bak) ve çivi yazısı ¹A-i-is-si-ja (KUB XXIII 72 öy. 1, Laroche, NH. Nr. 8) ile karşılaştırıp karşılaştırılamayacağını okuyucuların dikkatine sunmak isterim. Her iki halde de hiyeroglif okunuş çivi yazısı okunuş ile uygunluk göstermektedir. Çivi yazısındaki şahıs adı ¹Kagga (Laroche, NH. Nr. 481, 1) hiyeroglifte Ka-ka-ā (D) (c I 3)(Laroche, NH. Nr. 481, 2) olarak geçer.

A 12, 1, 3 (bak, res. 6) daki ¹A-ua-ā-n-ua-n-pa-ua^{URU} yazılışını, benim Auaian(a) + uan(etnik suffix) + pa + ua olarak ayırdığım bir şehir adını verir. Nitekim KUB XIV 3 I 63 te ¹A-ua-ja-na-as (bak, Laroche, NH. Nr. 214) geçer. M. 144 işaretinin “¹ui” değeri ile, ^K144 ua-a-na-s-pa-ua-ā (Sultanhan 2) daki ilk ua işaretini akrofonik olarak “¹ui” okumak istiyorum. Bu suretle “şarap” kelimesi ua-ā-na-s²-ha-ā-ua-ā (Sultanhan 2, 4-5), ua-ā-na-a-s (a.g.y. 6) (bak, res. 6) yazılışlarında da “¹ui-ja-na” olarak görülür ve çivi yazısı hititçesindekinin aynı olduğu anlaşılır. Halbuki bu çivi yazısı luvcasında “¹uijant-”tır.

Bundan başka fiil yazılışlarında $\int_{\approx} = ja$ okunuşu lehine başka

görünüşler de vardır: Örneğin, tatarā- tararija- olarak “lanetlemek” çivi yazısı luvca tatarija- okunmalıdır. (bak, Meriggi, Glossar² S. 127). Bossert’in, “a/e/i” ile bir hece işaretini uzun bir “ā” takip ettiği takdirde önde bulunan hece işaretinin seslisi çoklukla “i” okunmalıdır.” ve” uzun bir “ā”dan önceki bir hecenin “i” ile okunmaması icap ederse önce gelen hece işareti bir “a” ile tamamlanır.”¹⁰ şeklindeki fikri de benim okuyuşum lehinde olmalıdır.

A 6, 7 ve A 11 b 4 (bak res. 6) daki GİR REL-ā-ta kelimesi GİR hū(?)-ja-ta olarak okunmalı ve bu suretle “¹hūja-” koşmak, gitmek çivi yazısı hititçe hūja-, hūjai-, çivi yazısı luvca hūija- fiili ifade edilmelidir (karş. Laroche, DLL. S. 46). Bu suretle, eğer çh. ve hl. daki “¹hūja-”nın aynıyeti doğru ise rölatif işaretinin “¹hū” hece değeri de te’yit edilmiş olur.

⁹ bak, Laroche, Syria XXXV, 1958, S. 276 res. 5.

¹⁰ Bak, Le Muséon LXX, 1957, s. 163.

Kululu I 6 (bak. res. 6) daki şüpheli cümlede¹¹ “ta \bar{u} an” olarak okunan kelimenin bir postpozisyon olup “ta- \bar{u} i- \bar{a} -n” olarak okunup okunamayacağını da düşünmekteyim. Bu suretle bu kelime çıl. “da-wiyan”¹² (karşı, karşısında, doğru) ile aynı olur ve Karatepe 26, 29, 133, 150, 167, 170 v.b. (karş. res. 7) lerdeki yazılışların tam fonetik yazılışını verir. Bossert’in bu kelimeyi “nân” olarak okumasına rağmen (Or 20, S. 76) bu kelimedeki L. 26 işaretinin L. 447 işaretinin altında, yahut bu işaretten sonra, hattâ bir defa da onunla ligatur halinde (f III 10) (bak, res. 7) geçmesi dikkati çekmelidir. A 17 b 3, A 19 p 4 ve Cekke B10 (bak, res. 7)¹³ dışında bütün yerlerde¹⁴ bu kelime “- \bar{a} -n” veya “-n” ile sona erer. Yâni ilk iki işaret L. 447 ve 26, “- \bar{a} n” veya “-n” fonetik-komplemanını alan ve “ta \bar{u} i \bar{a} n” kelimesi için kullanılan bir ideogramı teşkil etmelidirler. Karatepe 133 Hu (res. 7) yazılışı bu fikri te’yit eder. Çiviyazısı luvcasında “ta \bar{u} i” “göz” anlamına geldiğinden, L. 26 işaretinin aslında bir gözü gösterip, ideogramın da onunla ilgili olup olmadığı ayrıca düşünülmelidir. Zira tam göz işareti (L. 25) yalnız Karatepe’de görülmektedir.

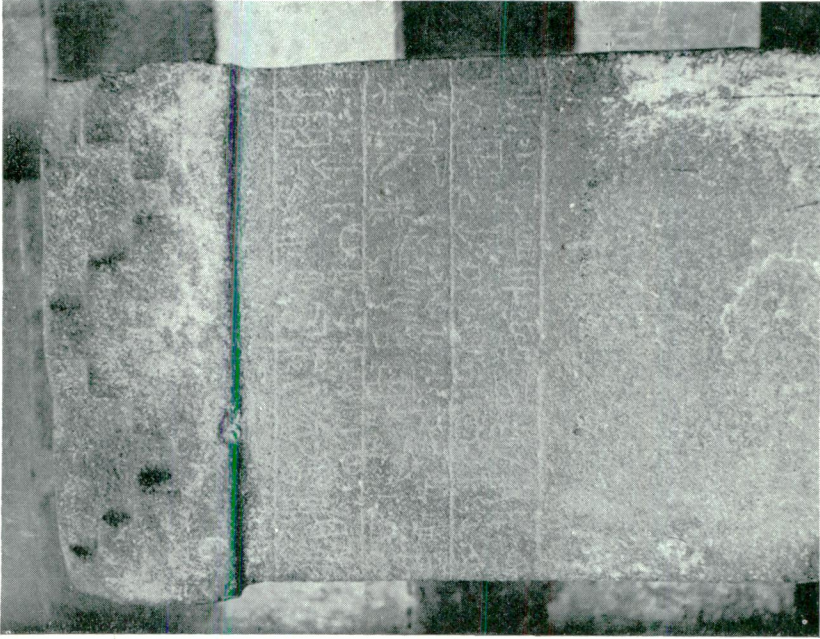
Makalenin Almancaya tercümesinde gösterdiği değerli ilgisinden dolayı Dr. K. Hecker (Freiburg Br.) e en samimî teşekkürlerimi sunarım.

¹¹ karşı. Meriggi, Manuale di Eteo Geroglifico, II, 1967, s. 52.

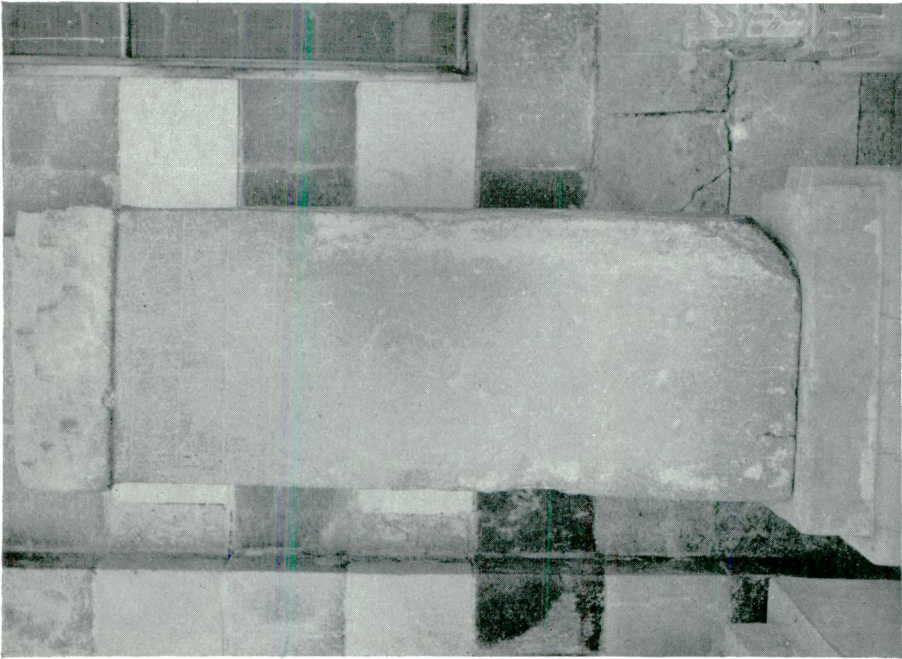
¹² Laroche, DLL. S. 96.

¹³ Bu üç yerde ideogram fonetik-komplemansız olarak verilmiş olmalıdır.

¹⁴ Karş. Meriggi, Glossar² S. 184 v.d.

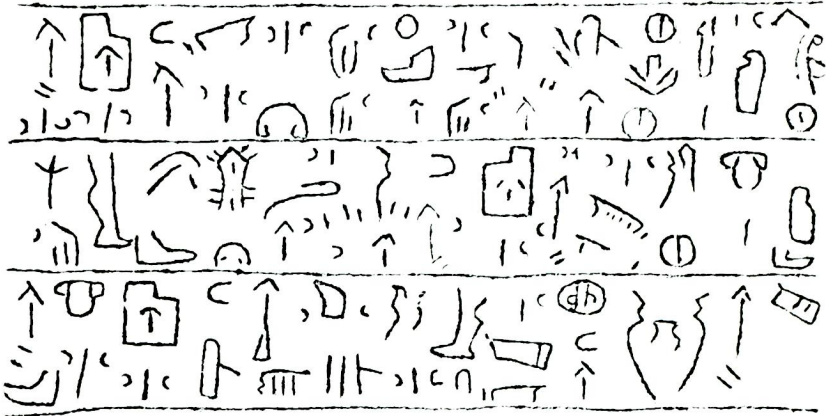

Res. 2 — Abb. 2

Res. 1 — Abb. 1

M. Kalag

Res. 3 — Abb. 3

Res. 4 — Abb. 4

M. Kalaç

Res. 5 — Abb. 5

A 12 b 2			
Karatepe B			
Sultanhan 2			
Sultanhan 4-5			
Sultanhan 6			
A 6, 7			
A 11b 4			
Kululu I 6			

Res. 6 — Abb. 6

Karatepe 26, 29 usw.			
F III.70			
A 17b 3		A 19p 4	
Cekke B 70		Karatepe 133 HU	

Res. 7 — Abb. 7

Res. 8 — Metnin (Res. 4, 5) kopya deseni.

Abb. 8 — Die Abklatschzeichnung des Textes (Abb. 4,5).

HIEROGLYPHISCHE FORSCHUNGEN

Dr. MUSTAFA KALAÇ — İstanbul

1 — *Die Stele mit luwischer Hieroglypheninschrift aus Ekinveren (Tilsevet)* :

Das Museum zu Gaziantep besitzt noch eine Hieroglypheninschrift auf einer Stele, die heute auf der rechten Seite des Saaleinganges im Hof aufgestellt ist. Mit Zinnen im Hochrelief am Kopf stellt diese Stele einen Zinnenaltar dar (s. Abb. 1 u. 2), ihre Masse betragen in der Höhe 131 cm, in der Breite 47 cm und in der Tiefe 30 cm. Der Steinblock wurde am 29.8.1955 von dem Bauern Davut Yilmaz aus dem Dorf Tilsevet gekauft und unter Nummer 1719 inventarisiert. Im Namen meiner Fakultät (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi = Philosophische Fakultät der Universität İstanbul) besuchte ich das Museum zu Gaziantep und den Herkunftsort, das Dorf Tilsevet¹, im August und September 1966 und 1967, um die Lage und die Umstände des Fundes zu ermitteln². Das Dorf steht heute auf einem Hüyük.

Die Stele stammte aber nicht direkt aus dem Dorf sondern von einer etwa 1,5 km südlich vom Dorf gelegenen Stelle, an der sich eine von den Bauern ausgegrabene Grabanlage befunden hatte. Nach Angabe des Schatzgräbers Davut Yilmaz, der taub war und noch weitere Gräber auch mit Schmucksachen gefunden hat, hat er unsere Stele aus einem dieser Gräber ausgegraben. Der Steinblock habe eine Seite des Sarges gebildet, die anderen Steine seien ohne Inschriften oder Reliefs gewesen. Danach ließe sich vermuten, daß die Stele ursprünglich von dem Hüyük stammte und erst später (in römischer? Zeit) in die Grabanlage geschafft wurde.

¹ Die Teilnehmer an diese Forschungsreise waren meine Frau, meine Studentin Sevil Uluğ und mein Student Recep Akgün.

² Tilsevet (Ekinveren) liegt 16 km südlich von Oğuzeli und 35 km südlich Gaziantep. Bei dieser Gelegenheit möchte ich meiner Freundin Sabahat Gögüş, der Direktorin des Museums in Gaziantep, die mir bei meiner Reise in der Umgegend beistand, und die Behörden der Stadt, die mir sehr behilflich waren, meinen besten Dank aussprechen.

Die Vorderseite des Steines, auf der die dreizeilige Inschrift mit dünnen Linien flach eingeritzt ist, geglättet. Wegen der mangelnden Tiefe des Duktus und wegen der späteren Beschädigung der Steinoberfläche sind manche Zeichen, besonders am Ende der 1. und am Anfang der 2. Zeile, sehr schwer zu erkennen. Nach meinem Latex-Abklatsch, auf dem die Spuren der Zeichen besser als auf dem Original zu erkennen sind, gebe ich hier den Text in Zeichnung (Abb. 3) und in Sätzen.

Die Sätze in Umschrift und Übersetzung³:

Satz I, I-ya 225 ya-na-i U-ya-ya-s ta-ta-s⁴-ti-i(?)
 "Diese Stele macht M/Uwawas".

Da es unter den Personennamen weder Uwawas noch Muwawas gibt, ist mir der Name des Stifters nicht ganz klar. Obwohl im u-Zeichen keine "m-Striche" zu sehen sind, möchte ich dennoch annehmen, daß "mu" vorliegt, denn Muwa-Namen sind sehr verbreitet und gut bekannt. Das "mu-Zeichen" im ersten Wort der folgenden Sätze II und IV ist bezüglich der "m-Striche" ebenso undeutlich. Zu beachten ist auch das Fehlen des Personendeterminativs. "Uwawas" würde in der Großreichsaussprache "Rind" bedeuten (vgl. Bossert, Or. 23, 1954, S. 140), ob diese Lesung zutrifft, bleibt denn doch sehr fraglich. Die verbale Form ta-ta-s⁴-ti-i(?), 3. Sg. auf Iterativ-s (vgl. Meriggi, Manuale I S. 60, Par. II 2) enthält entweder eine Reduplikation (vgl. Meriggi, ibid. Par. II 3) von "ta-" oder einfach den Stamm "tata-". Da diesses Wort in dieser Schreibung bisher erst ein Mal (KUB XXXII 3) festgestellt und einstweilen schwer verständlich ist, müssen wir uns zur Bestimmung seiner Bedeutung an unsere Stelle und an das Verbum "tatta im Keilschriftluvischen (s. Laroche, DLL S. 95, besonders KUB XXXV 133 Vs. II 27) halten. An beiden Stellen halte ich eine Bedeutung "machen, vorbereiten" für wahrscheinlich. Das i-Zeichen am Ende des Wortes ist nicht ganz sicher. Satz II wa-mu-ta á-mi-i ár-i ha-sa-ha

"Und ich zeuchte mir meine Nachkommenschaft". Wie bereits gesagt, weist hier das "mu-Zeichen" kaum "m-Striche" auf. Das "á-Zeichen" ist ohne Weiteres zu ergänzen.

³ Die Zeichennummern folgen denen bei Meriggi, Glossar².

Satz III à-ya κπά...-πά-τι-πα-α(?) pi-ħa
 "Und ich gab....."

Satz IV ya-mu-u κἰ 225-ya-na-ī á-mi- κ44-na-i uá-sⁿta-ti
 ta⁵-nuⁿta

"Nun haben meine Kinder diese Stele mir aus Verehrung errichtet (aufstellen lassen)".

Unsere Inschrift belegt uns hier erstmals das Wort "yasⁿta-", dessen Rotatismusform ich in "wasrti" (Meriggi, Glossar², S. 152) sehen möchte. Es scheint mir möglich, daß es sich um mittels -nt-Endung aus einem Adjektiv gebildetes Substantiv (yas^u-nt) im Abl. auf -ati handelt. Weitere Beispiele der Art wären Tarħu-nt, parna-nt, ura(n)t- im Kl. (s. Laroche DLL S. 139) und ^dW-ħu-ta-ti (Karatepe 54) usw. im Hl. (vgl. Meriggi, Glossar², S. 121, und Kalaç, Or. 34, 1965, S. 422 zu erwähnen. Die bisherigen Übersetzungen "aus Verehrung", "avec faveur" (Laroche, HH S. 89) stimmen gut mit dem adjektivischen Stamm "wasu-" überein.

Satz V ī-ti pa-ya 225-ya-na-a+r¹ ħya-s³ 120 a -tar-pi-ya ta⁵-a
 ya-tu-u D-na-ī 22-īⁿtu , ,

"Wer aber gegen diese Stele tritt, ihm sollen die Götter zürnen."
 120 a -tar-pi-ya mit dem Horn-Ideogramm (vgl. Meriggi, Manuale II S. 43 fr. 4) und dem nichtenklitischen "-ya" scheint mir ein Präverb zu sein.

2 — Die hieroglyphische Inschrift (II) aus Tünp (Yazili)

Im Jahre 1965 publizierte ich auf Türkisch und Deutsch eine hieroglyphische Inschrift aus dem Dorfe Tünp (Yazili)⁴. In Verlauf einer im September des folgenden Jahres (1966) unternommenen weiteren Reise nach Gaziantep gelangten wir, d.h. meine Frau, die Direktorin des Museums Gaziantep Frau Sabahat Görüş, meine Studentin Sevil Uluğ, mein Student Recep Akgün und ich, am 20.9. nach Tünp (südwestlich von Oğuzeli) Das Dorf steht heute auf einem sich in einer Ebene erhebenden Hüyük, der leider stark unter Ausgrabungen durch die Bauern gelitten hatte und dessen Steine

⁴ Tünp Hieroglif Yazıtı (Die Hieroglyphische Inschrift aus Tünp), İstanbul 1965, Fakülteler Matbaası.

überall zum Zwecke der Wiederverwendung entfernt worden sind. Das einzige Resultat unserer Erkundungen im Dorf war die Entdeckung eines Bruchstücks von einer Hieroglypheninschrift.

Der zerbrochene Steinblock, der auf zwei Seiten beschrieben ist ⁵, war im Hof des Hauses von Herrn Hüseyin Ceylan am Fuße einer Mauer aufgestellt und diente als Abstellgelegenheit für Eimer und dergleichen. Über seinen Herkunftsort waren keine genaueren Angaben zu erhalten, es darf jedoch als sicher gelten, daß er von dem Hüyük, auf dem das Dorf liegt, stammt. Nach dem Ankauf wurde der Block unter der Inventar-Nummer 3955 des Museums Gaziantep registriert. Seine Abmessungen betragen 39, 5 cm. (Höhe): 33, 5 cm (Breite): 37, - cm (Tiefe)-

Der Text:

Die Inschrift läßt einen zusammenhängenden Sinn nicht erkennen. Auf beiden Seiten laufen drei Zeilen ⁶, von denen die erste, von rechts nach links verlaufene Zeile oben nur geringe Spuren vom unteren Zeilenrand erhalten hat.

Zeile 1:

.....-ḥa- ṽa--ta(?) ā(ia)(?)..
la-li-.....ā(ia)(?)-.....

Zeile 2:

ḥṽa-n.-s²-291a(?)-à à-ṽa ^κ Kreis + 248² + vier Punkte...
-tu(?) -mi-ā(ia).-na -ḥá-a(?) K330+r-pi-pa-ṽa
^κú+r-nú-ṽa(?) K.....

Zeile 3:-pa(?)-... ṽa-mi-a ḥṽa-s³ ^κ L. 267 - -a(?)...
^κ L. 311- ... ḥṽa-.....

3 — *Bemerkungen zur Lesung des Zeichens* ∩

Unserem derzeitigen Wissensstande nach kennen die luvischen Hieroglyphen kein auf einen Lautwert "ya" spezialisiertes Zeichen, wie es in den Keilschriftsprachen Anatoliens vielfach vorkommt. Auch die Keilschrift besaß ursprünglich kein Zeichen für "ya", sie entwickelte dann dafür die Ligatur i+a und schreibt weiter i-u für

⁵ Siehe Abb. 4 und 5.

⁶ S. Abb. 3.

“yu” und i-e für “ye” (man erwartet eigentlich auch eine Ligatur i+e; s. H. Kronasser, *Etymologie der hethitischen Sprache*, 1962 S. 73). Die konsonantische Lesung des hieroglyphischen Zeichen “i” als “ī” oder “īa” durch Bossert (*Oriens* 2, 1949, S. 107) ist mir durchaus noch nicht klar, da es in a-i-a-ru (Emirgazi A 5),⁷ mit dem er seine Lesung begründet, nicht unbedingt nötig scheint, das Zeichen “i” als “ī” wiederzugeben. In “dÄ-īa” von Fraktin, Bosserts zweitem Beispiel, ist das “i”-Zeichen mit zwei Strichen unten zweifelhaft, mit gleicher Lesung könnte vielleicht das Zeichen vorliegen.

Paradigmale Zusammenstellungen von hier. aia- “machen”, pi(a)- “geben”, walia- “erheben, preisen” und ihren keilschriftluvischen Entsprechungen aya- piya, walliya- belegen hauptsächlich folgende Schreibungen³:

<u>aia-</u>	<u>pi(a)-</u>	<u>walia-</u>	<u>aya-</u>	<u>piya-</u>	<u>walli(ya)</u>
a-i-a-	pi-a-	wa-li-ā-	a-a-ya-	pi-i-ya-	wa-al-li-
a-i-ā-	pi-ā-		a-i-ya-	pi-ya	
a-ā-	pi-		a-a-)		
			a-)?		

In den hier. Schreibungen a-i-a- und pi-a- möchte ich einen Gleitlaut von “ya” erblicken. Dann würde das “ā” der Schreibungen a-i-ā- und pi-ā- dem “ya” im keilschriftluv. a-i-ya- und pi-ya- entsprechen. Zu walia- (so bei Laroche, *HH*. S. 89) ist folgendes zu sagen: dieses Verbum erscheint nur in wa-li-ā- Schreibungen, sein Stamm sollte also waliya- lauten. Diese Ansicht wird noch durch seine Kausativbildung waliānu- (waliyanu-) gestützt, während kl. wall (iya)- mir zweifelhaft erscheint (s. Laroche, *DLL* S. 105).

Die weiteren Gründe für eine Lesung von als “ya” sind folgende: Während in Hieroglyphen die nominale Endung des D. sg. von a-Themen ein “ā” ist, lautet die gleiche Endung im Kl. “-i” oder “ya” (s. Laroche, *DLL* S. 137). Beispiele:

⁷ Or. 29, 1960, S. 423 u. Abb. 1

⁸ Vgl. P. Meriggi, *Glossar*2; Laroche, *HH*. und *DLL* an den betreffenden Stellen.

a) Hieroglyphisch:

A-dana- u^{a} - $\bar{\text{a}}$	Karatepe Hu 32
¹ Ka-tu- u^{a} - $\bar{\text{a}}$	A 2, 3 (A)
Sa-pi- $\bar{\text{a}}$	XLVI 2 (A)
^κ Ka-ma-na-a- $\bar{\text{a}}$	A 6, 3 (E)
$\bar{\text{A}}$ -s ² - $\bar{\text{I}}$ -ti- u^{a} -t $\bar{\text{a}}$ - $\bar{\text{a}}$	Karatepe LI a 290 und LVIII 326 (s. Meriggi, Glossar ² S. 36 f.)
I^{21} ta-pa-s ³ -la- $\bar{\text{a}}$	g IV 17; a IV 4
a-ka- $\bar{\text{a}}$	c I 3. ¹ Ka-ag-ga N, KBo X 6 (Laroche NH. 481 1)
Tu- u^{a} -ti- $\bar{\text{a}}$	Çiftlik 6 (M); Kurulu I 3 (A) 5 (E).

b) Keilschriftluvisch:

EN- $\bar{\text{ja}}$	(L., DLL S. 120)
^{URU} $\bar{\text{H}}$ a-at tu- $\bar{\text{ša}}$ - $\bar{\text{ja}}$	(L., DLL S. 130)

Den Stadtnamen Ka-n-pu- $\bar{\text{a}}$ ^{URU} (D) (Meriggi, Glossar² S. 70) Ka-n-pu- $\bar{\text{ja}}$ zu lesen, würde sich ebenfalls gut einfügen. Denn bei einem -u-Stamm hätte bei einer Endung -a zur Entstehung eines Übergangslautes "u^a" führen sollen, wenn unser Zeichen als "ā" gelesen worden wäre. Andere Beispiele für den -u-Stamm fehlen leider (s. Meriggi, Manuale di eteo geroglifico, 1966, I S. 41 f.).

Ferner findet das Zeichen M. 172 in den Stadtnamen ^κA Ku-ru-pi- $\bar{\text{a}}$ + r ^{URU} (Kurupiya) und Pi- $\bar{\text{a}}$ -t $\bar{\text{a}}$ -n ^{URU} (Piyatan) in Karatepe B (s. Abb. 6) Verwendung. Der erste von diesen beiden Namen kommt auch in Keilschrift vor (KUB XXIII II, 17: KUR ^{URU} Ku-ru-pi- $\bar{\text{ja}}$)⁹

Der Pn ¹A- i- $\bar{\text{a}}$ -s A 18 a 2 findet seine keilschriftliche Entsprechung in A $\bar{\text{ja}}$: N./A. ¹A-i- $\bar{\text{ja}}$ -s/n KUB V 9 Rs. 31. 33 (Laroche, Les Noms des Hittites, 1966, S. 23, Nr. 3). Ich möchte jedoch bei dieser Gelegenheit den Leser auf die Frage hinweisen, ob der zitierte hieroglyphische Beleg als ¹A-i-s- $\bar{\text{a}}$ zu fassen und mit dem keilschriftlichen ¹A-i-is-si- $\bar{\text{ja}}$ (KUB XXIII 72 Vs. 1, vgl. Laroche, NH Nr. 8) zu vergleichen sei. Die hieroglyphischen Lesungen in beiden würden aber Fällen mit der der Keilschrift übereinstimmen. Der keilschriftliche Pn ¹Kagga (Laroche, NH Nr. 481, 1) erscheint in Hieroglyphen als Ka-ka- $\bar{\text{a}}$ (D., c I 3; vgl. Laroche, NH Nr. 481, 2).

⁹ S. Laroche, Syria XXXV, 1958, S. 276 f. fig. 5.

Die Schreibung \dot{A} - $\dot{u}a$ - \dot{a} - n - $\dot{u}a$ - n - pa - $\dot{u}a$ ^{URU} A 12 1, 3 (s. Abb. 6) liefert uns einen Stadtnamen mit enklitischen Elementen, den ich als $\dot{A}u\dot{a}i\dot{a}n$ (a) + $\dot{u}an$ (Suffix für Ethnika) + pa + $\dot{u}a$ analysiere. Tatsächlich bietet uns KUB XIV 3 I 63 den Personennamen $\dot{A}u\dot{a}$ - \dot{a} - na - as (vgl. Laroche, NH Nr. 214). Das erste der beiden $\dot{u}a$ -Zeichen in der Schreibung \dot{K}_{144} $\dot{u}a$ - a - na - s - pa (Sultanhan 2) (E) möchte ich mit dem Lautwert "ui", den das Zeichen M. 144 ja ebenfalls hat, lesen. Damit würde sich das Wort für "Wein" auch in den Schreibungen $\dot{u}a$ - \dot{a} - na - s^2 - $\dot{h}a$ - \dot{a} - $\dot{u}a$ - \dot{a} (Sultanhan 2, 4-5) und $\dot{u}a$ - \dot{a} - na - a - s (ibid. 6 (A), s. Abb. 6) als "ui- \dot{a} - na - s " ergeben und sich mit der keilschriftethitischen Form gleich zeigen, während es im Luv. "uini \dot{a} ant-" heißt. Es gibt ferner eine Anzahl von Erscheinungen im

verbalen Bereich, die zu Gunsten der Lesung \int = \dot{a} angeführt

werden können. Z. B. kann tatarā- als tatari \dot{a} - "verfluchen kl. tatari \dot{a} - (s. Meriggi, Glossar², S. 127) aufgefaßt werden. Die von Bossert aufgestellte Regel "folgt auf ein a/e/i-haltiges Silbenzeichen ein langes "ā", so ist der Vokal des vorangehenden Silbenzeichens meist "i" zu lesen" und "soll vor einem langen "ā" das vorangehende Silbenzeichen nicht mit "i" gelesen werden, so pflegt man das vorangehende Silbenzeichen mit "a" zu komplementieren"¹⁰

würde zu Gunsten meiner Lesung sprechen.

Das in A 6, 7 und A 11 b 4 (s. Abb. 6) $\dot{G}\dot{I}R$ $\dot{R}EL$ - \dot{a} - ta gelesene Wort läßt sich als $\dot{G}\dot{I}R$ $\dot{h}\dot{u}$ (?) \dot{a} - \dot{a} - ta fassen, wodurch das Verb "hu \dot{a} - \dot{a} " "laufen, gehen", kh. hu \dot{a} - \dot{a} , hu $\dot{u}ai$ -, kl. hu $\dot{u}i$ \dot{a} - (vgl. Laroche DLL S. 46) gewonnen würde. Falls meine Gleichsetzung von "hu \dot{a} - \dot{a} " im Kh. und Hl. richtig ist, würde dadurch auch der Silbenwert "h \dot{u} " des Relativzeichens bestätigt. Zu überlegen wären auch, ob das "ta $\dot{u}an$ " gelesene Wort in dem fraglichen Satz von Kululu I 6 (s. Abb. 6)¹¹ eine Präposition darstellen und "ta- $\dot{u}i$ - \dot{a} - n umschrieben werden kann. Dieses Wort würde dann zu kl. dawiyān" (genen, gegenüber)¹² zu stellen sein und die rein phonetische Schreibung von Karatepe 26, 29, 133, 150, 167, 170 usw. (vgl. Abb. 7) liefern. Bossert (Or. 20, S. 76) las das betreffende Wort "nān", doch fällt, auf,

¹⁰ Vgl. Le Museon LXX, 1957, S. 163.

¹¹ Vgl. Meriggi, Manuale die Eteo Geroglifico II, 1967, S. 52.

¹² Laroche, DLL S. 96.

daß in ihm das Zeichen L. 26 unter oder hinter dem Zeichen L. 447, ein Mal (f III 10, vgl. Abb. 7) sogar mit ihm ligiert, verwendet wird. Sieht man von A 17 b 3; A 19 P 4 und Cekke B 10 (Abb. 7) ab¹³, so endet das Wort in allen Belegen¹⁴ auf "-ā-n" oder "-n". Das heißt, die beiden ersten Zeichen L. 447 und 26 müssen ein Ideogramm bilden, das als phonetischen Komplement "-jan" oder "-n" aufweist und für das Wort "tañjan" passend ist. Die Schreibung von Karatepe 133 Hu (Abb. 7) muß diese Auffassung stützen. Da das Wort "tañi" im Kl. "Auge" bedeutet, wäre auch zu bedenken, ob das Zeichen (L. 26) eigentlich nicht ein Auge zeigt und wieweit das Ideogramm mit Auge in Bezug gesetzt werden kann. Denn das reines Augen-Zeichen (L. 25) kommt nur in Karatepe vor.

Herzlich danke ich Herrn Dr. K. Hecker (Freiburg Br.) für seine kollegialen bemühen der Übersetzung dieses Artikels auf Deutsch.

¹³ An diesen drei Stellen kann nur das Ideogramm ohne phonetisches Komplement gestanden haben.

¹⁴ Vgl. Meriggi, Glossar2, S. 184 f.

ARKEOLOJİDE YENİ KAVRAMLAR VE METODOLOJİK ARAŞTIRMA PLANLAMASI

ALİ M. DİNÇOL

İstanbul Üniversitesi Edebiyat
Fakültesi, Eski Önsya Dilleri
ve Kùltürleri Bölümü Asistanı

SÖNMEZ KANTMAN

İstanbul Üniversitesi Edebiyat
Fakültesi, Prehistorya Kürsüsü
Asistanı

Son yıllarda doğa bilimlerin toplumsal bilimlere önemli katkı-
larda bulunduğu gör÷lmektedir. Radyokarbon, potasyum-argon,
termoluminesans gibi tarihleme teknikleri, sedimantoloji, palinoloji,
pedoloji, paleoseroloji, spektroskopik analiz gibi yeni araştırma konu-
ları da, arkeolojiye gene bağlı oldukları doğa bilimlerden aktarılmı-
ştır. Fakat, sadece bunlarla yetinilmemiş, özellikle Amerika'da
1960'dan sonra gelişen yeni bir akımın temsilcileri arkeolojinin amaç-
larında da doğa bilimlerin etkisi ile bazı değişiklikler yapmaya ve
araştırma metodlarını matematiksel bir kesinliğe bağlamaya yönel-
mişlerdir. Aşağıdaki satırlarda bu ekole bağlı değişik yazarların ileri
sürdükleri görüşlerin sentezi ve kısmen bu yazarlarınkine, kısmen de
kişisel tecrübelerimize dayanan bir hipotetik araştırma planı verilmeğe
çalışılacaktır.

I

Her bilimde ya da sınırlı anlamı ile her bilim dalında olduğu
gibi, arkeoloji alanında da, dünya yüzünde bu bilimle uğraşan her
ülkenin *düşünen* arkeologları tarafından yeni teoriler, yeni araştırma
sistemleri ve birbirinden üstün oldukları yapıcılarınca savunulan
yeni yorum metodları ortaya atılmaktadır. Yalnız diğer bilimlerde,
örneğin tıp'ta, yenilikler, ilk defa hangi ülkede geliştirilmiş olurlarsa
olsun, diğerlerinde de uygulanabildikleri halde, yeni arkeolojik
metodları değil başka ülkelerin arkeolojisinden almak, bir bölgeden
diğerine hiç değiştirmeden aktarabilmek dahi, yapılması kolay olan
bir şey değildir. Çünkü arkeolojik sistemler, toprak altından çıkan
maddi belgelerle sıkı sıkıya ilgilidir ve bunların nitelikleri ile bulunuş
yerleri ise bir coğrafî alanda diğer bir coğrafî alandan, -alanları

siyasal bölünüşe göre sınırlarsak- bir ülkede öbüründen farklıdır. Kıtalar arasındaki uyumsuzluk ise, ulaşım ve haberleşme araçlarının çok gelişmiş olduğu günümüzde dahi bir Amerika şehrinin gerek sosyal yapı, gerek bu yapıda kullanılan maddî araçlar bakımından bir Asya şehirden ne kadar farklı olduğu düşünülürse, daha belirginleşir.

Bu nedenle -ve arkeolojik çalışmaların her iki kıta'da da aynı anda başlamamasından- arkeolojinin Yeni ve Eski Dünya'lardaki gelişimi de birbirine paralel olmamıştır. Bu bilim Amerika'da *antikacılık*'la başlamış ve Eski Dünya'da da bu noktadan gelişen evrim basamaklarını daha çabuk atmıştır. Aşamaların kısa süreler içinde tamamlanmasına en büyük yardımı, bu kıtadaki bilim adamlarının, bir nesil önce antropologlara konu olmuş kızıldertililere ait nesnelere, kendi zamanlarında birer arkeolojik kalıntı halini aldıklarına tanık olmaları, dolayısı ile Amerikan arkeolojisinin antropolojiden kesinlikle ayrılamaması yapmıştır. Böylelikle, belgelerin biçiminden çok görevi, taksonomik hiyerarşilerden çok sosyo-ekonomik sistemler üzerinde durulmuştur. Bu, en açık ifadesini şöyle bir iddiada bulmaktadır : "Amerikan arkeolojisi antropolojidir ya da hiçbirşey değildir" (Willey ve Phillips, 1958 : 2). Eğer bu iddia doğruysa akla gelen soru, bu iki bilimin amaçlarına varmak bakımından birbirlerine ne gibi katkılarda bulduklarıdır. Fakat herşeyden önce, antropolojinin amaçlarının neler olduğunu açıklamak gerekir.

Böyle bir soru ile karşılaşan antropologların genellikle verdikleri cevap, antropolojinin insan varlığının 'zaman' ve 'zemin' içinde gösterdiği fiziksel ve kültürel benzerlik ve ayrılıkların *bulunup çıkarılması* ve *açıklanması* için gösterilen çaba olduğudur (Kroeber, 1953). Belgelerin bulunması yönünden arkeolojinin antropolojiye olan katkıları büyüktür. Gerçekten de kaybolmuş kültür sistemlerinin çeşitliliği hakkındaki bilgilerimiz, bugün elli yıl öncesinden çok daha fazladır. Ancak, bu katkı belge toplanması ile kalmış, *açıklama* kavramına fazla bir belirginlik getirmemiştir. *Açıklama*'nın buradaki anlamı ise (Hempel, 1965 : 245, 297 - 299), belirli bir kültür sistemi içindeki çeşitli özelliklerin tanımlanması ve bunların karşılıklı ilişkilerinin nitelenmesidir. Bu özelliklerin evrimi ve dolayısı ile kültür sisteminin yapısında meydana gelen değişimlerin tesbiti de *açıklama* içine giren konulardır. Belgelerin bu yönde değerlendirilmesi gerek Eski, gerek Yeni Dünya arkeolojisinde Childe'in öne sürdüğü kültür

tanımına dayanılarak başlamıştır (Taylor, 1948; Childe, 1934, 1936, 1939, 1942, 1951). Ancak, başlangıcından beri Amerikan arkeolojisi, antropoloji ile beraber yürüdüğünden, başka bir deyimle maddî belgeler bağlı buldukları kültürel sistemler içinde ele alındığından, Amerikalı bilim adamları Childe teorileri üzerinde daha fazla durmuş ve bunları araştırma programlarında kullanılabilecek şekilde sistematize etmek yoluna gitmişlerdir. Bundan dolayı da aslında onun görüşlerinin modernize edilmiş bir bilimsel dil ile yansıtılmasından başka birşey olmamakla beraber, yeni kavramlar Yeni Dünya'da ortaya çıkmaktadır (Binford, 1962; Longacre, 1964). Bu yeni görüşlerin iyi ve toplu bir eleştirisi Kent V. Flannery tarafından yapılmıştır (Flannery, 1967). 1960 sonrası arkeolojik yayınlarında sık sık raslanan "yeni arkeoloji" deyimini böyle kavramların hemen hepsini kapsamaktadır. Bunun açıklaması şu şekilde yapılmaktadır (Wolf, 1964 : 68 - 69) :

"Yeni arkeoloji kendini, koleksiyoncuların 'teşhirlik' parça ele geçirme deliğinden ve yıllardan beri toprak altında ya da ormanlar içinde kalmış harabelerin kaybolmuş "haşmetini" yeniden canlandırmak gibi çocukça isteklerden kurtarıp, geçmişteki insanların tüm yerleşmelerini keşfe yönelmiştir. Artık maddî kültürün münferit kalıntılarının mekanik olarak toplanmasından öteye, kaybolmuş toplumların rekonstrüksiyonuna geçilmiş, ekolojideki grupların, antropolojideki 'örgütlenmeyi sağlayan üniteler'in arkeolojideki karşılıklarının bulunmasına başlanmıştır".

Bugüne kadar "eski arkeoloji" yukarıda sözü edilen amaçlara varamamış mıdır, ya da bunlara ne dereceye kadar yaklaşmıştır; bunun tartışması bir makalenin dar sınırları içinde ele alınamayacak kadar geniş bir konudur. Ancak, burada yapılmak istenen şey, "yeni arkeoloji" ekolüne bağlı bilim adamlarının, klâsikleşmiş araştırma ve yorum metodlarına olan itirazlarının ve ileri sürdükleri görüş ve kavramların tanıtılmasıdır.

Herhangi bir bilimde genel bir çalışma hipotezi ortaya konulduğu zaman, bunda mutlaka en az iki büyük unsur bulunur : 1 — İncelenen *fenomen*'in sınırlarının tesbiti için gerekli kriterler bulmak ve bu *fenomen*'i meydana getiren birimlerin niteliğini ortaya çıkarmak; 2 — Bu birimlerin dahil olduğu sistemin işlemesi veya değişmesi sırasında birbirleri ile olan ilişkileri hakkında tahminlerde bulunmak (Binford, 1965 : 203). Antropolojik çalışmalarda ele alınan fenomen daima kültür olduğu halde, kendilerini "yeni arkeolog" olarak niteleyenlerin çalışma hipotezlerindeki *birim*'ler ile "normatif ekol"deki

eskilerin kültür *birim*'leri arasında büyük ayrılıklar bulunmaktadır; çünkü her iki ekolün kültür tanımı birbirine benzememektedir. Kültür değişik biçimlerde tanımlanınca, bunu meydana getiren birimler ve bunlar arasındaki dinamik ilişkiler de farklı olarak açıklanır. Normatif görüşün en iyi örneklerinden birini Taylor (1948 : 110) vermektedir :

“Kültür birimlerinden benim anladığım şey, bunların kültür denen *bütün*'den çıkmış, birbirleri ile ilişkili fakat birbirlerinden ayrılabilen özellikler olduğu ve bu özelliklerin bir insan grubu veya toplumun bütün bireyleri tarafından paylaşıldığıdır.”

Kültürün yerel dağılımından söz ederken Willey ve Phillips (1958 : 18) de benzer bir fikri savunmaktadırlar :

“Sadece arkeolojik yönden bir kültür birimi, homojen bir kültür bütünü hakkında araştırma yapmaya yetecek büyüklükteki bir coğrafi alandır”.

Yukarıda verilen örneklerden başka yazarlar da (Ford, 1954) kültürün insan davranışının teorisi olduğunu ileri sürmektedirler. Gene Taylor'a göre (1948 : 101) :

“Kültür, fikirlerden kurulu bir yapıdır.”

Ford'un (1954 : 47) görüşü ise şöyledir :

“... bu evler, kültür ürünleridir, kültürün kendisi değil. Bunlardaki ağaç, kamış ve saz kombinezonları, etnologları yalnızca ilkel insanların uygun mesken inşası hakkındaki fikirlerini yansıttığı için ilgilendirir”.

Kısaca söylenebilir ki, adı geçen yazarlar –gerek onlardan daha eskileri (Malinowski, 1944 : 5, 36 - 42)– ve onlar gibi düşünen diğer ‘normatif teorisyenler’ kendi çalışma sahaları olarak, insan hayatının çeşitli yönlerinin *fikrî temellerini* –onlarca kültür budur– seçmişlerdir. Bu çalışma için gerekli bilgiyi ise, kaybolmuş insan topluluklarının uygun yaşama yolları hakkındaki normatif fikirlerini yansıtan kültür ürünlerinden alırlar. Bu görüşe göre, arkeologların işi ise, artık yaşamayan insanların bıraktıkları maddî belgelerden, bu insanların normatif kavramlarını bulup çıkarmaktan ibarettir. Örneğin, bir ev planından o zaman o yerdeki inşaat kurallarını, keramikten, belirli bir bölgenin belirli bir devredeki çanak çömlek yapma tekniğini bulmak, bunlardaki devamlılığa bakarak kültürün devamlılığının bulunduğunu, eğer değişme varsa, kültür değişiminin meydana geldiğini ileri sürmek gibi (Willey, 1962 : 172). Oysa kültür, ilerde de değinileceği gibi, ne sadece normatif fikirler topluluğu ne de sadece teknolojiden kurulu bir düzendir.

Şu halde, kültür fenomenini gerektiği gibi inceleyebilmek için karşımıza çıkan bir sorunu çözmek zorundayız : kültürü meydana getiren birimler nelerdir ? Bunlar nasıl tesbit edilebilir ? Normatif ekole bağlı olanlar, kültür birimlerini keyfî bir ayırımdan doğmuş şeyler olarak görürler ve bu iddialarını *fikir aktarımı* dedikleri olaya dayanarak savunurlar. Onlarca, nesiller arasındaki kültür benzerliğinin temelini ve sebebini *öğrenme*, ayrı toplumlar arasındakiini ise *yayılım* teşkil eder (Binford, 1965 : 204). Bunun sonucu da, kültürün, nesilden nesile, ve aralarındaki sosyal uzaklık ve yakınlığa göre de toplumlar arasında aktarıldığı kabul edilir. Kültürün, zaman ve zemin içinde oradan oraya aktarılabilen bir “bütün” olduğuna inanıldığı anda da, bu bütünü parçalamak keyfî ve ancak metodolojiye yarayan bir iş şeklinde nitelenir (Ford, 1954 : 51). Kültürün, keyfî de olsa, böyle birimlere ayrılması ise kültür ürünleri incelenen gruplar arasındaki sosyal mesafenin ölçülmesinde kullanılan bir araç olarak görülür.

Benzer biçim karakteristiklerinin zemin içindeki dağılımının kesilmesi normatif ekol mensuplarınca üç şekilde izah edilir : 1 — Sosyal alışverişleri engelleyen doğal faktörlerin (dağ sıraları, deniz, v.b.) varlığı; 2 — Yabancı özellikleri kabul etmeyen tutucu bir değer sisteminin bulunması; 3 — Yeni bir topluluğun belirli bir alana göçmesi veya sızması ile, o coğrafî alanda mevcut sosyal düzen ve kültür özelliklerinin kesilmesi. Eşyanın zaman içindeki dağılımında görülen biçim değişikliklerinin ise, *yenileşme* (innovation) ya da *geleneeklerden sapmalar* (drift) sonucu ortaya çıktığı ileri sürülür (Ford, 1954 : 51; Binford, 1963 : 89 - 93). Yenileşmeler de, sapmalar da kültüre has özellikler olarak kabul edilir ve Caldwell’in (1958 : 1) dediği gibi :

“Zaman ve zemin içinde maddî kültürde görülen değişimler sanki kurala bağlı imişcesine bir seyir takip etmektedirler”.

Biçimdeki değişme ve devamlılıklar ise, zaman içinde birdenbire kesilince, bu, ticaretin gelişmesi, göçler ve değişik dinî kült fikirlerinin alınması gibi tarihî olaylara bağlanmaktadır.

Kültürel benzerlik ve farklar da normatif ekolce, kültür ilişkileri olarak tanımlanır. Bunlar, genellikle şöyle bir örnekle ifade edilirler : Belirli bir coğrafî alanda, her ne sebeptense, yaratma gücü etrafındakilere göre çok daha fazla olan bir *kültür merkezi* vardır. Yeni kültür, bu merkezden çıkarak etraftaki kültürlerle karışır ve

nihayet eriyerek *çevre kültürlerini* (marginal cultures) meydana getirir. Kültür ilişkileri ise, *kültür merkezleri* veya *alt merkezler* arasındaki karşılıklı ya da tek yönlü etki açısından değerlendirilir. Bu ekole mensup yazarların makalelerinde çoğu zaman yeni coğrafi alanlara doğru yayılan *kültür akım*'larından söz edilir. Kültür, bu yazarlarca, "devamlı akan büyük bir nehir gibidir ve bu nehrin ufak kolları da, çömlek yapımının, gelin-kaynana ilişkilerinin, ev inşa etmenin, tapınak yapmanın (veya bazı hallerde yapmamanın) ve hattâ ölmenin bile en uygun yolları hakkındaki birbirinden farklı fikrî normları temsil eder" (Binford, 1965 : 204). Bu fikrî ayrılıklar değişik zaman ve yerlerde donarlar ve bunun sonucu belirli, bazen de pek yüksek seviyede kültürler ortaya çıkar. Normatif ekolün temsilcileri, kültür devamlılığını ancak bu noktalarda kesip, evrelere ayırırlar.

Normatif teorinin son yıllardaki en ilginç ve tam eleştirisi David Aberlee tarafından (1960) yapılmıştır. Bu yazar, normatif ekole bağlı olanların, kültür ayrılık ve benzerliklerini *tarihi* ve *psişik* olmak üzere iki açıdan görmek zorunda olduklarını belirtir. Aberlee bu görüşünü şöyle özetler (Aberlee, 1960 : 3) :

"Hiç bir kültür, o anda içinde bulunduğu durum ile izah edilemez. Tarihi olaylar icabı bir kültür, diğer değişik kültürlerle muhakkak temas etmiştir ve bunlar da, başka kültürleri doğuran kültürel malzeme potansiyelinin kaynağını meydana getirmiştir. Hangi kültürün hangi kültürlerle temas kuracağına dair temel bir kural olmadığından, tarihi faktör, tamamen şans ve tesadüflere bağlıdır. Psişik faktöre gelince: karşılaştığı kültür özelliklerini alıp almamakta karar veren insan aklıdır ve kabul ya da redde psikolojik kurallar tesir eder. Şu halde, kültür kuralları, psikolojik kurallardır".

Buna göre, normatif görüş, arkeoloğu bir kültür tarihçisi veya da bir paleo-psikolog olmak durumunda bırakır -ki, bu iş için arkeologların çoğu pek az eğitilmiştir-. Böylece kendilerini kültür tarihini incelemekte yetkili gören arkeologlar, arkeolojiye *açıklama seviyesi*'nde çok az katkıda bulunabilirler.

Normatif görüşün eksikliği karşısında, kültür seyrini daha yeterli olarak açıklayabilecek, değişik kültür tanımına dayanan yeni sistemler gerekmektedir. Eğer kültür, insanın gerek fizikî, gerek sosyal çevresine uyum için kullandığı *ekstra - somatik araçlar* olarak nitelendirilirse¹,

¹ Bu görüşe göre, teknoloji, doğal çevre ile sıkı sıkıya ilgilidir. Örneğin, bir çölde ortaya çıkan arkeolojik belgeler arasında çok miktarda balık oltasının varlığını beklemek anlamsız olur. Fakat bu, "çevre sınırlandırması" olarak düşünülmemelidir; çünkü, çevre ile insan organizması arasındaki sistematik ilgilere daima

bütünün bir parçası olarak kültür, bir toplumu çevresine ve diğer sosyo-kültürel sistemlere bağlayan bir *uyum sistemidir*. Kültür bu anlamda, normatif ekolün yaptığı tarifteki gibi, toplumlardaki fertler tarafından *paylaşılan* değil, fertlerin bizzat *katıldıkları* bir şeydir. Kültürel sistemlerde, insanlar, nesnelere ve yerler, çevresel ve sosyo-kültürel *alt sistem*'lerden kurulu bir bütünün parçalarıdır ve kültür seyirinin *locus*'u, bu alt sistemler arasındaki dinamik ilişkilerdir. Bunlar arasındaki kompleks ilişkiler düzeni ise, tek bir parçaya –örneğin, sadece fikrî yöne– indirgenerek açıklanamaz –nasıl bir motorun çalışması yalnızca benzin, akü veya motor yağı ile izah edilemezse– (Binford, 1965 : 205).

Yukarıda da söylenildiği gibi, kültür paylaşılan değil, fertlerin katıldıkları bir şeydir; ancak, bu katkı değişik niteliktedir. Kültür sistemlerinin temel karakteristiği, değişik yerlerde değişik işler gören sosyal birimlerin ve bireylerin bir araya gelmesidir. Bu bireyler ve sosyal birimler ise, çeşitli sosyal müesseseler aracılığı ile değişik örgütlenme seviyesindeki daha geniş birimleri meydana getirirler. Sosyal sistem genişleyince, bunu meydana getiren birimlerde uzmanlaşma artar ve buna bağlı olarak da, birimlerin aynı fikrî düzeni paylaşabilme derecesi o oranda düşer. Örneğin, kasabalardan şehir yerleşmelerine geçildiğinde, şehir örgütünü meydana getiren ve belirli işlerde uzmanlaşmış birey ve gruplar, birbirlerinin yaptıkları işlerden, daha ufak çaptaki toplumların bireyleri kadar haberdar olamazlar. Bu örnekten de anlaşılacağı gibi, kültürün paylaşıldığı fikri, sağlam bir teori değildir.

'kültür'ün müdahale ettiği kabul edilmelidir. Kısacası bir ekolojik sistem söz konusudur (Binford, 1962: 218). Bu sisteme göre, organizmanın bir çevreye uyuma isteği, gene organizma tarafından sınırlandırılmıştır. Örneğin, soğuk bir iklimde yaşamak zorunda kalan insan organizması, kendisine gerekli beden ısısını koruyabilmek için periferik kan damarlarını büzer, böylelikle kan tarafından taşınan ısının dışarıya verilmesini önler. Fakat bu durum periferik organların, yani kol ve bacakların yeterince kanlanmasını engeller, buralardaki dokular yavaş yavaş canlılığını kaybeder ve donma denilen olay meydana gelir. Böylelikle, bedenin *bio-kompansatör* mekanizma yardımı ile çevreye uyumu, gene bedende cereyan eden fizyolojik bir olay nedeni ile sınırlanmış olur. Eğer, kültürü meydana getiren beden dışı araçlardan çevreye uygun bir tanesi, bir örtü veya post, kullanılırsa uyum sınırları genişletilebilir. Ancak, aynı doğal çevreye uyum zorunda olan iki ayrı insan, ya da sosyal düzene sahip iki topluluk aynı uyum araçlarını kullanmayabilir.

Bugünkü normatif çalışma sistemi, kültür özelliklerinin paylaşıldığı fikrine dayandığından, çoğu zaman farklılıkları gizler ve başka taksonomik metodlarla incelendikleri takdirde değişik nitelikte oldukları anlaşılabilir olacak olayları, birarada imiş gibi gösterir. Oysa, kültür tek yönlü değil, çok yönlü bir olaydır ve yukarıda da söylenildiği gibi, seyri tek bir faktörle izah edilemez. Şu halde yapılması gereken iş, bu değişik faktörleri bulup çıkarmak ve aralarındaki ilişkileri belirli kurallara bağlayabilmektir. Ancak böyle bir metodla kültür seyrinin kuralları anlaşılabilir. Arkeolojik sistemler ise buna yardımcı olmalıdır. Kültür seyrinin, böyle bir analizini yapmak için, çözülmesi gereken iki problemle karşılaşmaktadır : 1 —Keramik sınıflandırması, 2 — Arkeolojik belge topluluklarının sınıflandırması. İlk önce bu sınıflandırma sorunlarından ilkinin ele alalım.

Keramikte biçim çeşitliliği iki şekilde belirir : a) Yapım tekniğindeki değişiklik, b) Yapımı tamamlandıktan sonra kabın aldığı genel görünümdeki değişiklik. Her iki faktör birbirine bağlı olmak zorunda değildir. Meselâ, aynı teknikle yapılan iki kaptan birinin gövdesi yumuşak bir kavisle döndüğü halde, diğerinki kesin bir omurga yapabilir. Bunlar arasındaki farka, *morfolojik değişiklik* adı verilir. Bundan başka bir de *dekoratif değişiklik* vardır. Buna örnek, boya ve çizik bezeme teknikleridir. Şu halde, genel olarak, iki büyük değişiklik sınıftan veya *analitik boyut*'tan söz edilebilir, i) teknik boyut, ii) biçimsel boyut. Morfolojik ve dekoratif değişiklikler her iki boyut içinde de görülebilir. Bunların birlikte görülme ihtimali şöyle şematize edilebilmektedir (Binford, 1965 : 207) :

Morfolojik değişiklik

Dekoratif değişiklik

Teknik boyut

Biçimsel boyut

Kesin olmayan benzerlik ve ayrılık kavramlarına dayanan eski taksonominin yerini çok değişkenli ölçüler almalıdır.

Biçim değişimleri, bağlı oldukları sosyo-kültürel birlik göz önünde tutulursa, yukarıda verilen değişkenlerle keşisen daha geniş iki grupta toplanabilir : 1 — *Birinci derecedeki görev değişimleri*, 2 — *İkinci derecedeki görev değişimleri*. Birinci derecedeki değişim, doğrudan doğruya kabın kullanım amacı ile ilgilidir. Örneğin, bir tabak ile bir pithos arasındaki ayrılık gibi. İkinci derecedeki görev değişimi ise,

çömlekçi ustasının ya da bir ailenin çömlek yapmadaki geleneğine bağlıdır. Meselâ, bazı biçim özellikleri belirli bir grubun veya belirli bir davranışın standartlaşmış sembolü haline gelebilir. Birinci derecedeki görev değişikliklerinin incelenmesi, yâni ayrı amaçlarda kullanılan kap tiplerinin sayısının tesbiti, bunların görüldüğü toplumdaki değişik işler gören grupların niteliği ve büyüklüğü hakkında değerli bilgiler verebilir. Kullanım amaçlarının kesinlikle anlaşılamadığı hallerde dahi, bu tiplerin yerel dağılımından, bir kazı yerindeki değişik faaliyetlerin hangi kesimlerde yoğunlaştığı ortaya çıkar. İkinci derecedeki değişiklikler ise, sosyal ilişkilerin ve geleneklerin devamlılığını veya farklılaştığını belli eder. Böyle bir görüş açısından yapılan incelemelerin ne gibi sonuçlar vereceğine örnek olarak, “yeni arkeoloji”nin kurucularından Binford (1965 : 206) şu misâli vermektedir : Illinois’da bulunan Havana geleneği ile Ohio’daki Scioto geleneğini ele alalım. Bunlardan Havana geleneğinde görülen kap tipleri büyük bir çoğunlukla geniş ağızlı kazanlardır ve seyrek olarak da düz dipli “saksı” biçimlerine raslanır. Bundan çıkan sonuç, bu toplumda yiyeceklerin bir aileden daha büyük gruplar için pişirildiği ve saklandığıdır. Havana geleneğine bağlı bütün toplumlarda, müşterek yemek yeme özelliği görülmektedir. Buna karşılık ikinci derecedeki görev değişikliklerinde ise zaman ve zemin içinde büyük farklılıklar bulunmaktadır, ki bu da Havana geleneğine dahil toplumlarda sosyal ilişki ve sembollerin değiştiğine işaret eder. Havana ile çağdaş olduğu sanılan Ohio’daki Scioto geleneğinde ise, kap biçimleri daha küçüktür, kazan tipine ender raslanır. Fakat her iki gelenekte teknik ve biçimsel boyut bakımından birçok benzerlikler de mevcuttur. Büyük kapların yokluğu, Scioto grubunda yemeğin birlikte yenmediğini ve besin saklanması da farklı yollardan yapıldığını ortaya koyar.

Eski ekole bağlı olanlar, Havana ve Scioto gruplarındaki ortak unsurları “kültür yakınlığı” şeklinde yorumlamakta ve bunları “Hopewell devresi” adı altında toplayarak her ikisinin de “Hopewell kültürü”nü değişik özelliklerini paylaştıklarını iddia ederler. Halbuki, yukarıdan beri sözü edilen görüş açısından bakıldığında, bu gruplardaki sosyo - kültürel sistemlerin birbirlerinden tamamen farklı oldukları kolayca meydana çıkar. Adı geçen gruplar arasındaki ortak keramik elemanları ise çeşitli sosyal müesseseler yardımı ile oluşmuş bölgesel alışverişlerin mevcudiyetine dayanarak izah edilir. Bu sonuçlar, “bir kültür merkezi”nden *akan* Hopewell kültürünün

etrafa yayıldığına inanan eski görüşlerden oldukça farklıdır (Binford, 1965 : 206).

Arkeolojik belge topluluklarının² sınıflandırılmasına gelince, “yeni arkeolog”lar şimdiye kadar çanak çömlek dışında kalan arkeolojik belgelerin de eksik olarak değerlendirildiğini ve *açıklama* yönünden bir katkıda bulunulmadığını iddia etmektedirler. Çünkü, her zaman göz önünde tutulması gereken bir husus, genellikle inanıldığı gibi, maddî kültür kalıntılarının sadece teknolojik özellikleri aydınlatmağa yaramadığıdır. Bunlar gerektiği şekilde değerlendirildikleri zaman, sosyal sistemler ya da ideolojiler hakkında değerli ipuçları verir. Elbette ki, ne bir toplumdaki akrabalık düzeni, ne de o toplumun hayat görüşü, çanak çömlek parçaları gibi, kazılan topraktan çıkmaz, ama o düzen içinde yaşamış ve o hayat görüşünü benimsemiş insanların kullandıkları belgeler elimizdedir : eğer bunlar *âlet birlikleri*'ne göre sınıflandırılırsa, kaybolmuş kültür sistemlerini düzenli ve anlaşılabilir şekilde yansıtırlar. Binford (1962 : 219) görevlerine bakarak, âletleri üç büyük grupta toplamaktadır :

1 — *Teknomik âletler* : Bunlar görevleri yönünden, doğrudan doğruya fizik çevre ile ilgili âletlerdir. Âlet topluluklarının teknomik unsurlarındaki değişiklik ekolojik çevre ile açıklanabilir. Arkeoloğun böyle değişiklikleri açıklayabilmek için, araştırma yaptığı alanın toprak verimliliğini, çevredeki doğal kaynakların niteliklerini, dağılımlarını, yoğunluklarını ve bunların yaşanılan “mekân”a yakınlık ve uzaklıklarını da tesbit etmesi gerekir. Çevrenin niceliği, fosil flora ve fauna yardımı ile de anlaşılabilirdiğinden, teknomik nesnelere çevre ile olan direkt ilgisi rahatlıkla açıklanabilir.

2 — *Sosyo-teknik âletler* : Bu âletler, görevleri bakımından kültür sistemlerinin sosyal alt-yapı'sına bağlıdır. Bireyleri birbirine bağlayan ve daha iyi yaşayabilecek, teknolojiyi daha ilerletebilecek kohesiv gruplar haline getiren *extra-somatik* araçlara, örneğin bir başbuğ tacına, bir savaşıcı sopasına sosyo-teknik âletler adı verilir. Bunlar,

² *Âlet topluluğu* ve *âlet birliği* terimlerinin antropolojide özel bir anlamı vardır. Kazıldığı düşünülen bir evde ortaya çıkarılan her türlü belge, o evin ‘âlet topluluğu’nu meydana getirir. Bu belgelerin içinde, görevlerindeki birlik bakımından aynı grupta toplanabilen nesnelere ise, ‘âlet birliği’ ni teşkil eder. Örneğin, tabaklar, sandalyeler, çatal, masa ve sürahiler, bir evin ‘âlet topluluğu’ dur. Bunlardan çatal, tabak ve sürahiler, mutfak eşyası olmak bakımından, masa ve sandalyeler de, oturma kesimine ait olduğundan, saydıklarımız iki ayrı ‘âlet birliği’ ne sokulabilir.

mensup oldukları kültürel sistemlerin sosyal yapısını yansıtır. Başbuğ tacı, o toplumda bir idareci sınıfın, savaşçı sopsası ise ayrı bir savaşçı sınıfının varlığını gösterir. Bunlardaki değişiklikler ise, toplumun sosyal strüktüründeki değişme ya da evrime işaret eder.

3 — *İdeo-teknik âletler*: Arkeologların sık sık meydana çıkardıkları bu âlet grubu da, kültür sistemlerinin ideolojik unsuruna bağlıdır. Bunlar, bir topluluk içindeki bireylerin “eğitildikleri” sembolik ortamı ve o toplumun fikir düzenini belirten âletlerdir. Tanrı idolleri, tabiat sembolleri, totemler ve buna benzer nesnelere, bu sınıfa dahildirler. Bunlardaki şekil değişiklikleri genellikle toplum yapısının değişimleri ile yakından ilgilidir.

Böyle sınıflandırmaların bazı problemlerin açıklanmasındaki pozitif katkılarını belirtmek için şöyle bir örnek verilmektedir (Binford, 1962: 220): Kuzey Amerika’da Wisconsin eyaletinde, Arkaik Devir, Erken ve Orta Woodlad devirleri olmak üzere 3 evre gösteren, çoğunluğu bakır âletlerin teşkil ettiği bir belge topluluğu vardır. Arkaik devre tarihlenen âletler, Erken ve Orta Woodland evrelerinde yapılmış olanlara bakarak, daha üstün bir işçilik göstermektedirler. Teknolojinin zaman geçtikçe ilerlemesi gerektiğine göre, burada bunun tam tersinin ortaya çıkmasının sebebi nedir? Genellikle inanılan şey, burada bazı sebeplerden teknolojik bir *devolüsyon*, bir tersine evrim meydana geldiğidir. Halbuki, yukarıda sözü edilen âlet sınıflandırması yoluna gidilirse, durumun böyle olmadığı açıkça görülür.

Âlet yapımının sebebi, ekonomik terimlerle şu şekilde açıklanır : Bir nesnenin âlet olabilmesi için iş yapımındaki *enerji sarfını* azaltması ya da bu nesnenin yapılması sırasında sarfolunan enerji miktarına göre, iş görmedeki *enerji muhafazasını* arttırması gerekmektedir. Bir âletin diğerine olan üstünlüğü de aynı kriterlerle ölçülür. Arkaik devirde ise bakır madenleri yaşanan çevreden çok uzaktı, ilkel madencilik teknikleri ile bunları çıkarmak çok zordu. Başka bir deyimle, ham madde kaynaklarının dağılımı ve bunları işletme müthiş bir zaman ve enerji sarfını gerektirmekteydi. Buna karşılık, taş ve kemik âletler için bu söz konusu değildi. Ham madde bulunmasından sonra, âlet yapımında da aynı enerji sarfı görülmekteydi. Önce bakır içindeki kristalin karışımlarının temizlenmesi gerekiyordu; bundan sonra ufak parçalar halinde eziliyor, nihayet bu parçalar birbirine dövülerek kaynatılıyor ve âdeta âlet ‘inşa’ ediliyordu. İstenilen şekil verildikten sonra da cilâ ve rötuş işleri gerekiyordu. Çakmak taşı veya kemik âlet-

lerde ise zaman ve enerji sarfı bu kadar fazla değildi. İş görmedeki enerji muhafazasına gelince; kesme ve parçalama gibi görevlerde bakırın mı, yoksa taş veya kemiğin mi üstün olduğunu ancak deneyler tesbit edebilir. Fakat, bakırın çıkarılması ve işlenmesinde kaydedilen zaman ve enerjinin, bakır âletlerin daha dayanıklı olması ve daha uzun süreler kullanılabilmesi bakımından karşılanacağını düşünmek gerekir. Ama deliller bu düşüncenin tersini göstermektedir. Çünkü, ham maddenin tekrar kullanıldığına işaret eden hiç bir belge bulunmamaktadır; eskiyen ya da kırılan âletlerin ham maddelerinden faydalanılmamıştır. Ayrıca, bakır âletler, büyük bir çoğunlukla mezar hediyesi olarak bulunmaktadır. Eğer bunların taş ve kemik olanlara göre, dayanıklılığı olsaydı, herhalde teknolojik bakımdan değerli nesnelere elinde tutabilecek bir sosyal mekanizma kurulurdu. Bütün bunlar, bu bakır âletlerin *teknomik âletler* değil fertlerin toplum içindeki sosyal mevkilerini sembolize eden birer *sosyo-teknik âlet* olduğunu belirtmektedir. Egaliter toplumlarda sosyal mevki, bireyleri bu mevkiye yükselten üstün teknolojik kabiliyetlerin sembolleri ile belirtilir. Arkaik devirden sonra, kültürel sistemin sosyal alt-yapısında bir değişme olmuş, bu sınıfa giren nesnelere yapılmaması durmuştur.

Yeni arkeologlar gerek keramik, gerek diğer belge topluluklarının sınıflandırılması hakkındaki örneklerden de anlaşılacağı gibi, arkeolojik belgelerin toplum içindeki kullanım amaçlarına bakılmaksızın tek tek ele alınmasına ve birbirleri ile karşılaştırılabilir eşdeğer nesnelere olarak görülmesine karşıttılar. Örneğin, bir toplumda kült eşyası olarak kullanılan bir pişmiş toprak kap, sırf genel biçimi benzediği için diğer bir toplumdaki bir mutfak kabı ile karşılaştırılmamalı ve buna dayanarak her iki toplumun aynı kültürden çıktıkları şeklinde 'afaki' yorumlar yapılmamalıdır. Başka başka toplumlarda, bunların kültür sistemlerini yaratan bir takım değişik yapıda alt sistemler vardır ve bunların birer parçası olan, onların özelliklerini yansıtan arkeolojik belgeler de, hiçbir zaman eşdeğer nesnelere değildir.

II

Kültür seyrini gerçeğe en yakın şekliyle inceleyebilmek için, kaybolmuş kültür sistemlerini fiziksel, biyolojik ve sosyal boyutlara göre içinde buldukları uyum çevresi açısından ele almak gerekir. Bilindiği gibi, birbirinden ayrı sosyo-kültürel sistemlerin belirli bir

coğrafi alan içinde yoğunluk ve bileşiklikleri arttıkça, toplulukların birbirleri ile olan ilişkileri de yoğunlaşmakta, *mürekkep* hâle gelmektedir. Gerçekten de, belirli bir coğrafi alanda yer almış belirli bir kültür sistemindeki değişiklikleri anlayabilmek için, o alandaki sosyo-politik dağılımlarda meydana gelen değişimlere bağlı uyum ve diğer çevre faktörlerini de dikkate almak gerekir.

Bu nedenlerle, çözümlenmesi gereken sorunların *bölgesel açı*'dan ele alınması ve kültür sistemlerinin oluşumunda yapıcı unsurları ihtiva eden coğrafi alanın çok ayrıntılı ve sistematik bir şekilde araştırılması yoluna gidilmelidir. Kültür sistemleri gelişip daha karışık bir yapı arzettikçe daha geniş ekolojik sahalara yayılır ve çok çapraşık, yaygın ve birbirini etkileyici toplum dışı (extra-societal) ilişkilerle bağlanır. Buna göre bir kültür sisteminin *muhteva* (öz), *yapı* ve *zemin* yönünden ele alınıp ekolojik ilişkileri ile birlikte tanımlanması, araştırma amacı olarak kabul edilmelidir. Son yıllarda, özellikle kurtarma çalışmalarında, tek tek yerleşme yerlerinden çok belirli bölgeleri kapsayan araştırmaların önem kazanmasına, belge toplamakta ve stratigrafinin tesbitinde daha dikkatli davranılmasına, daha çok sayıda fenomenin izlenmeğe çalışılmasına rağmen, genel belge (data) toplama ve izleme metodlarında değişiklik olmamıştır. Burada ileri sürülebilecek bir husus, programlanmamış araştırmaların uygulanması sonucu, günümüzde geçerlik kazanan teorilerin ortaya çıkardığı sorunların çözümlenmesine yararlı belgelerin elde edilememesidir. Arkeolojik belge toplanmasında kaydedilen ilerlemeler yalnızca, arkeolojik tarifi yapılabilen birimler arasındaki tarihî devamlılık ve stilistik kronoloji problemlerinin kısmen çözümlenmesinde faydalı olmuş, kültür seyrinin *açıklanmasına* yararlı bilgilerin elde edilmesinde yetersiz kalmıştır.

Genellikle arkeolojik kazıların amacının, eski kültürler hakkında bilgi edinmek için gerçekler toplamak olduğu hususunda, arkeologların çoğu hemfikirdir. Ancak, şu iki nokta daima hatırd tutulmalıdır: 1 — Toplanan belge, çözümü istenen herhangi bir problemten başka meselelerin aydınlatılmasında da kullanılabilir mi? Başka bir deyimle, belgeler iyi değerlendirilip, bunlardan alınabilecek her türlü bilgi alınmış mıdır? 2 — Hangi problemlerin mevcut olduğu, belge toplanmasından önce düşünülmüş müdür, yani, belge toplanması eksiksiz midir? Bu konuda Binford'un (1964 : 427) vermiş olduğu bir örnek şöyledir :

“Belirli bir bölgede mevcut yerleşme yerlerinin çoğunun pınar kenarlarında yer almış olduklarını gösterebilmek için yapmış olduğum incelemede elimdeki verilerin yeterli olmadığını farkettim; herşeyden önce, arkeoloğun araştırmalarını o bölgenin hangi belirli kısımlarında yürüttüğü hususunda bir kayıt mevcut değildi. Acaba, gerçekten de pınar kenarında yer almış yerleşme yerleri mevcut değil miydi, yoksa pınar olan bölgelerde araştırma yapılmamış mıydı?”

Arkeolojide teorik çalışmalar gelişip yeni ve ileri görüşler ortaya kondukça, o zamana kadar önemsiz ve bilinmesi gereksiz addedilen gerçekler değer kazanmağa başlayacaktır. Bu nedenle, çalışma tekniğinin devamlı olarak geliştirilmesi, elimizdeki belgelerin, sorulacak soruların tümünü olmasa bile çoğunu cevaplandırabilecek şekilde toplanması gerekmektedir.

Arkeolojik kazı çalışmasına konu olan *yerler*, genellikle eski yerleşme yerleri ya da kültür faaliyetleri belirtisi gösteren, diğer bir deyimle yüzey kalıntısı veren yerlerdir. Ancak, tabiidir ki, yüzey kalıntısı gösteren yerlerin tümü değil, *önemli* olarak nitelendirilen bazıları kazılmaktadır. Fakat, aynı bölgedeki bir yerleşme yerinin diğerlerine oranla daha az ya da daha çok *önemli* olduğu hususunda belirli ve sabit kriterler mevcut değildir. Genellikle, bir yerleşme yerinin kazılmak üzere aynı bölgedeki bir diğerine tercih edilmesi, arkeoloğu ilgilendiren belli bir evreyi yansıtmaması, bol malzeme vermesi, ya da bazı hallerde olduğu gibi, köylere, kasabalara müsait yollarla bağlanmış olması gibi nedenlerledir. Bir de bunların yanısıra, belirli bir kazı için ve belirli bir süre içinde mevcut malî imkânların hacmi de tercihte oldukça geçerli bir etkidir. Gerçekten de, *kısıtlı bir süre ve malî imkânlar çerçevesi içinde mümkün olan en yeterli, güvenilir ve yerleşme yerini gerçeğe en yakın bir şekilde temsil eden belgeleri (data) toplayabilmek*, söz konusudur. Bu görüş, arkeolojide uygulanması gerektiğine inanılan “örnekleme” yöntemlerinin amacını teşkil etmektedir. Ancak, burada kastedilen “örnekleme”, meselâ bir hüyükte kişisel yargılara dayanılarak açılan bir tranşeden elde edilen bilginin hüyükün aşağı yukarı tümü hakkında fikir vermesi şeklinde değil, *ihtimâl* (olasılık) teorisine dayanan ve örnekten *ölçülü, kontrollü bir şekilde temsili bilgi istihsal etmek bilimi* olarak anlaşılmalıdır.

Bu görüşe dayanarak arkeolojik araştırmaları kişisel yargılardan kurtarıp, kesin bilimsel metodlara bağlayarak geliştirebilmek için, herşeyden önce, statistik biliminden aktarılan bazı kavramların bilinmesi gerekmektedir (Dixon ve Massey, 1957 : 31 - 47) :

1 — Örneklem : Bir bütünden alınan bir parçanın, bütünü yeterince temsil edebilmesi olayına *örneklem* denir. Ele alınan tüm, bir *ünivers*'dir. Üniversi meydana getiren birimlerin hepsine birden, *popülasyon* adı verilir. (Örneğin, arkeolojik olarak araştırması yapılan bir coğrafi alan bir ünivers, bunun içindeki yerleşme yerlerinin toplamı popülasyon'dur.)

2 — Basit rasgele örnek seçme veya örneklem : Bir popülasyon içindeki birimlerin her birinin örnek olarak seçilebilme şansı eşitse, seçilen örnek *rasgele örnek*'tir.

3 — Kademeli örneklem : Eğer bir popülasyon içindeki birimler homojen değilse, bunlar arasında (alınan örneğin bütünü daha iyi bir şekilde temsil etmesini sağlayabilmek için) kademeli bir örneklem yapılır. (Satuh buluntuları toplanılan bir hüyükte, zirve ile yamaçlar arasında buluntu yoğunluğu bakımından fark vardır. Bundan dolayı, yamaç ve zirve ayrı birer bütün -strata- olarak ele alınır ve her birinden tekrar rasgele örneklem yapılır.)

Arkeolojide iki esas örneklem üniversi vardır: Bölge ve yerleşme yeri. Ünivers olarak bölge ele alındığında, yukarıda da söylenildiği gibi, popülasyon, yerleşme yerleri toplamıdır. Yerleşme yeri tek başına bir ünivers olarak kabul edilirse, kazıda ortaya çıkan *kültür belgeleri* ve *kültür özellikleri* (gömüler, yapılar, ocaklar, çöp çukurları, v.b.) popülasyonu teşkil eder. Bunların yanısıra, kültür, evvelce de söylenildiği gibi, çevresel şartlara uyum olarak nitelendiğinden, maddi belgeler dışındaki kültürü etkileyen tüm doğal özellikler de birer popülasyon olarak dikkate alınmalıdır (pınarlar, toprak, flora ve fauna, v.b.).

Şimdiye kadar açıklanmasına çalışılan yeni görüşler ve özellikle örneklem metodlarının uygulanmasına dayanan bir araştırma programlamasına aşağıda hipotetik bir örnek sunulmaktadır³.

³ Bu makalenin yazarlarından her ikisi de sistematik araştırma programlarında yer almışlar, 1963 yılında, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Prehistorya Kürsüsü Başkanı Prof. Dr. Halet Çambel ve Chicago Üniversitesi Doğu Bilimleri Enstitüsü Başkanı Prof. Dr. Robert J. Braidwood ikili yönetiminde yürütülmüş olan Güney-Doğu Anadolu Tarihöncesi Araştırmaları Karma Projesi yüzey buluntuları tesbiti safhasında Siirt yakınlarında bir alçak hüyükte (S 63/7) yapılan sistematik yüzey toplaması, ve 1967 yılı yaz sezonunda, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Prehistorya Kürsüsü tarafından Michigan Üniversitesi Antropoloji Müzesi'nin de iştiraki ile yürütülen Keban Barajı Göl Sahası'ndaki arkeolojik belgelerin tesbiti ve incelenmesi çalışmalarına katılmışlardır.

Belirli bir bölge içindeki prehistorik kalıntıları inceleme imkânına sahip olduğumuzu farzedelim. Bunda kabul edilen amaç, kaybolmuş kültür sistemlerinin yapısını, görevlerini ve bunların kültür seyrindeki değişme ve evrimler sırasında birbirleri ile olan ilişkilerini bulup çıkarmaktır. Öncelikle yapılacak iş, ele alınan bölge içindeki, geçmişte kültür faaliyetlerine sahne olmuş yerleşme yerlerini tesbit etmektir. Bölgeyi bir anda adım adım taramak mümkün olmadığından, tümü temsil edebilecek bir örnekleme sistemi kurulmalıdır. Burada uygulanacak en elverişli sistem kademeli örneklemedir. Bölgeyi kademeli olarak bölmek için de, ekolojik kriterlerden faydalanmak gerekir. Çünkü, yukarıdan beri söylenildiği gibi, kültür sistemleri ile ekolojik çevre şartları arasında sıkı ilişkiler mevsuttur. Bu ekolojik kriterler, bitki örtüsü, fizyografik ve pedolojik (toprakbilim) özelliklerdir. Bunlardan toprak cinslerini gösteren haritalar, çeşitli toprak cinslerinin dağılım sınırlarını kesin olarak belirttiklerinden, bu işte kullanılacak en elverişli araçtır. Bölge bunlara dayanarak kademelendirildikten sonra, her toprak cinsinin kapsadığı alan, kilometre kare ya da hektar cinsinden birimlerle karelenir. Kareler sayıldıktan sonra toplamın kaçta kaçının araştırılması gerektiğine karar verilmelidir. Genellikle % 20 yeterli bir örnekleme oranıdır. Toprak cinslerinin meydana getirdiği kademelerdeki her karenin seçilme şansı eşit olduğundan, her kademe için, % 20 nisbetinde, ayrı rasgele örnekleme yapılır.

Rasgele örnekleme yapabilmek için, her kademe x ve y eksenlerinden müteşekkil bir koordinat sistemi içine alındıktan sonra, her iki eksen 1'den n 'e kadar numaralanır. Bu tamamlandıca, pratik bir usulle rasgele örnek seçimi yapılır; meselâ x ve y eksenindeki numaralar kağıt parçalarına yazılarak, x eksenindekiler ile y eksenindekiler ayrı ayrı iki kutuya konur, ve seçilmesi kararlaştırılan örnekleme yüzdesi kaç kareye tekabül ediyorsa, o miktarda kağıt birer birer bu kutulardan çekilir. Bu işlem "rasgele sayılar tablosu" kullanılarak da yapılabilir. Her iki kâğıt bir kareyi gösterdiğinden, bu kareler koordinat sistemi içinde işaretlenir. Tesbit edilen bütün stratalar için bu işlem tekrarlandığında, ekolojik kriterlere göre kademelenmiş olan bölgenin her tarafına, *tamamen araştırılacak* olan örnekleme birimleri dağılmış olur. Bu suretle, bölge araştırması yalnızca arkeoloğun verimli olabileceğine inandığı yerlerde değil, tüm bölgede eşit dağılımlı olarak yürütüleceğinden, tarih öncesi insanının yerleşmek için ne

gibi çevre şartlarını tercih etmiş olduğu hususu da, kişisel yargılara yer verilmeksizin, kendiliğinden ortaya çıkar.

Bundan sonra yapılması gereken iş, ekolojik kriterlere göre kademelenmiş olan bölgenin her tarafına dağıtılmış örnekleme birimleri içindeki alanın tamamen taranması sonucu tesbit edilen yerleşme yerlerini, gösterdikleri özelliklere (benzerlik ve farklılıklara) göre sınıflandırmaktır. Bu özellikler ise ancak, satıhta bulunan kültür belgelerinin incelenmesi sonucu ortaya çıkacağından, tesbit edilen her yerleşme yerinde *sistemli satıh araştırması* yapmak gerekir.

Satıh araştırması için kullanılan metodlar da, bölge araştırmasında tatbik edilenlerin daha ufak bir alanda uygulanışından ibarettir.

1 — Yerleşme alanı ölçülerek eş boyutlu ($4_m \times 4_m$, $5_m \times 5_m$ veya $10_m \times 10_m$) karelere bölünür.

2 — Bu kareler numaralandıktan sonra, örnekleme için gerekli yüzde seçilir (% 10 - % 20 genellikle yeterlidir).

3 — Rasgele örnekleme sayıları tablosu kullanılarak, örnekleme yüzdesine tekabül eden miktarda kare seçimi yapılır.

4 — Yerleşme yerinin ölçekli planı üzerinde yapılan bu işlemler, araziye uygulanır ve seçilen kareler içindeki kültür belgelerinin tümü toplanır (Bu karelere tesadüf eden mimarî kalıntılar da, eğer mevcutsa, ölçekli plana işlenmelidir).

Kareleme yapılırken dikkat edilmesi gereken hususlar kısaca şöyle özetlenebilir : 1- Örnekleme kareleri çok büyük tutulmamalıdır; çünkü bir alanda ne kadar çok birim olursa, bütünün daha iyi temsil edilmesi ihtimali artar; 2- Rasgele örnek seçimi esnasında kareler bir yerde kümelenirse, seçim tekrarlanarak bunların alanda homojen olarak dağılması sağlanmalıdır; 3- Sistematik satıh araştırması yapılan yerleşme yerinde, kademelendirmeyi gerektiren fizyografik özellikler bulunması halinde, örnekleme bu özelliklere uygun olarak, kademeli yapılır.

Böylelikle bölgede mevcudiyeti tesbit edilmiş olan yerleşme yerlerinin özelliklerine göre sınıflandırılması için gerekli bilgiler elde edilebilir :

- 1 — Kültür belgelerinin alan içindeki genel dağılımı ve yoğunluğu,
- 2 — Kültür belgelerinin nitelikleri,
- 3 — Bunların stilistik ve görev birlikleri yönünden homojen olup olmadıkları.

Örnekleme prensiplerinin yüzey toplamasına uygulanması sonucu, kültür belgelerinin yerleşme alanı içindeki dağılımı yoğunluk esaslarına göre tesbit edilebilir. Diğer bir deyimle, her yerleşme yeri için, belirli tiplerdeki kültür belgelerinin adetlerine göre çizilen münhanilerle ortaya çıkan dağılım haritalarından, tarafsız bir mukayese aracı elde edilmiş olur. Bu suretle yerleşme yerleri: a) kapladıkları alan, b) belgelerin tipolojik özellikleri ve bunların yoğunlukları, dolayısı ile yoğunlaşma merkezlerine dayanılarak yapılan tahminî stratigrafi⁴, c) belgelerin homojen olup olmaması, d) bunların meydana getirdiği popülasyonun yapısı, yönlerinden karşılaştırılabilir. Böyle bir mukayeseli çalışma, ünivers olarak ele alınan bölgedeki popülasyonu teşkil eden yerleşmelerin niteliğini anlamamıza yarayan bir tipolojiye varılmasını sağlar. Bu şekilde incelenen yerleşme yerlerinin nitelik, yoğunluk ve yapı bakımından gösterdikleri benzerlik ve farklara dayanarak, bölge kültürü hakkında ileri sürülebilecek fikirler -çalışma hipotezleri- (örneğin, bir büyük merkeze bağlı olarak çevrelenmiş daha küçük sosyal yapıda yerleşmeler ve gene bunların etrafında yer almış köy yerleşmeleri benzeri, bölgenin sosyo-politik yapısını ortaya çıkaran *yerleşme dağılımı şekli* (settlement pattern), bir veya birkaç kazı yapılarak ispatlanabilir.

Kazılacak yerleşme yerinin seçilmesinde gene bütünü temsil edebilme yeteneği söz konusu olduğundan, şöyle bir işlem teklif edilebilir :

1 — Satış araştırmasında elde edilen malzemeye göre bir taksonomi geliştirmek; (örneğin : Bölgede mağara, kaya sığınağı, hüyük,

⁴ Örneğin, hüyük üzerindeki karelere düşen el yapımı, çark yapımı keramik ve çakmak taşı ile obsidyen yüzdelere dayanarak, bunların hüyükün nerelerinde daha yaygın oldukları, aynı yüzde oranlarından geçirilen münhanilerle, plan üzerinde işaretlenebilir. Farzedelim ki, hüyükün (S 63/7) ova seviyesine yakın yamaçlarında bol miktarda çakmaktaşı ve obsidyen, buna mukabil az miktarda çanak çömlek, hüyükün zirve ile taban arasındaki yamaçlarında çok fazla el yapımı keramik, buna karşılık az çakmaktaşı, obsidyen ve çark yapımı keramik, zirvede ise yoğun çark yapımı keramik yanında az miktarda el yapımı, çakmaktaşı ve obsidyen bulunmaktadır. Buna göre, hüyükün ilk yerleşme katının akeraamik bir devrede, ikinci katın el yapımı keramiğin başladığı bir zamanda, zirvenin ise çark yapımı çanak çömleğin ortaya çıktığı devirde oluştuğunu kesinlikle söylemek mümkündür. Fakat, aynı metodun daha yüksek hüyüklerde ne dereceye kadar uygulanabileceğini ise, Not 3'de sözü edilen Keban Barajı Su Birikim Alanı Araştırma Projesi'nin birinci safhası sonuçları gösterecektir.

açık hava yerleşmesi gibi değişik yapıda yerleşme yerleri, ya da aynı evreleri yansıtmakla beraber değişik özellikler gösteren yerleşmeler, meselâ Bronz Devri'ne ait çeşitli hüyükler olabilir; bu durumda yapılacak taksonomide bu hüyüklerin boyutları ve Bronz Devri içindeki safhaları gibi hususlar gözetilmelidir.)

2 — Esas örnekleme kademelerine, meselâ toprak cinslerine göre, yerleşme tiplerinin dağılımını tesbit etmek;

3 — Yerleşme yerlerinin meydana getirdiği popülasyonu, ortaya çıkarılmış olan tipolojik esaslara dayanarak kademelendirdikten sonra bir de tekrar bölgenin esas kademelendirme kriteri, yani toprak cinsleri, açısından strata'ya ayırmak;

4 — Eldeki maddî imkân ve zamana göre, her tip yerleşmeden yüzde kaçının kazılabileceğine karar vermek;

5 — Her örnekleme stratumu içinde kalan yerleşme yerlerini 1'den n'e kadar numaralamak, rasgele örnek seçimi sayıları tablosu kullanarak örnek seçimini yapmak ve seçilen yerleşme yerlerinde kazılara başlamak.

Bu kısıtlı yazı çerçevesi içerisinde, çeşitli kazı metodlarının Yeni ve Eski Dünyalardaki uygulanışları ile, anlatımını yapmak mümkün değildir. Ancak bu konuda, metodolojik araştırma programlamasının nihaî halkası olması sebebi ile, bazı noktaları kısaca hatırlatmak faydalı olabilir. İdeal olarak düşünülecek olursa, bir yerleşme yerinde kaybolmuş kültür faaliyetlerini açıklayabilmek için, alanın tümünü açmak gerekir. Ancak böyle bir işlemi gerçekleştirmek her zaman mümkün olmadığından, gene örnekleme metodları ile çalışma zorunluğu vardır.

Kazının deneme tranşeleri şeklinde mi, yoksa büyük bloklar açmak sureti ile mi yapılacağı hususunda karar vermek çeşitli nedenlere dayanmakla beraber, bu işlemin planlanması ve yürütülmesi, sistematik yüzey toplaması sonuçlarına göre olmalıdır. Bu suretle, karışma gösteren ve daha geç yerleşmeler tarafından tahrip edilmiş olan yerler boş yere kazılmamış olur. Böylece, sistemli yüzey toplamasının incelenmesinden elde edilen sonuçlar araştırmacıya, malî imkânlarını ve çalışma gücünü en iyi şekilde değerlendirecek bir programlama yapma yeteneği kazandırır.

En basit şekliyle ifade etmek istenirse; insanlar bağlı oldukları topluluk içinde, belirli şeyleri belirli yerlerde yaparlar. Bu faaliyetlerin belirli bir yapı, bir düzen gösteren kalıntıları ise (kültür belgeleri),

geride kalır. Yaşanılmış olan devrede maddî kalıntıların yaşanan yer üzerindeki dağılımı, belirli işlerin belirli yerlerde yapılması nedeni ile, bir yapıya, bir düzene bağlı olduğundan –yemeğin mutfakta pişirilmesi gibi–, arkeolojik kazı alanında da aynı yapı aksetmektedir (Hill, 1966: 10). Örneğin, birkaç değişik tabaka ihtiva eden bir yerleşme yerinde –hüyük, mağara veya kaya sığınağı yerleşmeleri– her tabakanın tabanı ya da tabaka içindeki muhtelif yapı katlarının tabanı ile doğrudan doğruya ilgili olan kültür belgeleri, (tabaka veya yapı katı içindeki karışık dolgudan ayrı olarak), büyük bir dikkat ve titizlikle tesbit edilirse, bu “kültür faaliyetleri yapısı” aksettirilebilir. Ancak, bu iş için insan topluluklarının yaşayışı ve insanların mensubu oldukları topluluk içindeki sosyal davranışları konusunda dünya üzerinde mevcut etnografik belgelerle elde edilen bilgilere sahip olmak, kısaca, antropoloji bilimi ile yakınlık kurmuş olmak gerekir.

Daha önce de belirtilen ve günümüzde gittikçe geçerlik kazanarak yaygınlaşan bu görüşü, bu yazıda örnek olarak verilen “hipotetik araştırma programlaması”nın kazandırdığı kavramlar açısından değerlendirmek üzere, tekrarlamak gerekirse :

Metodolojik bir araştırma programı, arazide belgeler toplamak üzere yetişmiş bir “teknik adam” tarafından değil, bir antropolog, ya da genel antropoloji eğitimi kazanmış bir *arkeolog* tarafından yürütülebilir. Toprakta çıkan gerçekleri konuşturabilmek için herşeyden önce ne gibi soruların sorulabileceğini bilmek (şimdiye kadar arkeologlarca cevabı aranan “nerede?” ve “ne zaman?” sorularına ek olarak artık, “nasıl?” ve “neden?” soruları gelmelidir), ya da düşünme yeteneğine sahip olmak zorunluğu hissedilmelidir. Arkeolojiyi *açıklama seviyesi*'ne ulaştırmak ve kültür seyrini anlamak için, *şey*'lerin bulunup çıkarılmasını değil, kaybolmuş kültür sistemlerinin işleyişi hakkında bilgi veren belgelerin değerlendirilmesini amaç edinmek gerekir.

YARARLANILAN BİBLİYOGRAFYA

ABERLEE, DAVID R.

1960 The Influence of Linguistics on Early Culture and Personality Theory. *Essays in the Science of Culture. In Honor of Leslie A. White*. Derleyenler: Gertrude Dole ve Robert Carneiro, s. 1-49. Thomas Y. Crowell, New York.

BINFORD, LEWIS R.

1962 Archaeology as Anthropology. *American Antiquity*, Vol. 28, No. 2, s. 217-225. Salt Lake City.

- 1963 Red Ocher Caches from the Michigan Area: A Possible Case of Cultural Drift. *Southwestern Journal of Anthropology*, Vol. 19, No. 1, s. 89-108. Albuquerque.
- 1964 A Consideration of Archaeological Research Design. *American Antiquity*, Vol. 29, No. 4, s. 425-441. Salt Lake City.
- 1965 Archaeological Systematics and the Study of Culture Process. *American Antiquity*. Vol. 31, No. 2, Part 1, s. 203-210. Salt Lake City.
- CALDWELL, JOSEPH R.
- 1958 Trend and Tradition in the Prehistory of the Eastern United States. *Memoirs of the American Anthropological Association*, No. 88, Menasha.
- CHILDE, GORDON V.
- 1934 *New Light on the Most Ancient East: The Oriental Prelude to European Prehistory*. Kegan Paul, Trench, Trubner ve Co., London.
- 1936 *Man Makes Himself*. A. Watts ve Co., London.
- 1939 *Dawn of European Civilization*. 3. baskı. Kegan Paul, Trench, Trubner ve Co., London.
- 1942 *What Happened in History*. Pelican Books, Hammondswoth.
- 1951 *Social Evolution*. A. Watts ve Co., London.
- DIXON, WILFRID J. VE MASSEY, FRANK J.
- 1957 *Introduction to Statistical Analysis*. 2. baskı. McGraw-Hill Book Company, Inc., New York.
- FLANNERY, KENT V.
- 1967 Culture History versus Cultural Process: A Debate in American Archaeology. Gordon W. Willey'in "Introduction to American Archaeology" adlı eserinin eleştirisi. *Scientific American*, Ağustos 1967.
- FORD, JAMES A.
- 1954 The Type Concept Revisited. *American Anthropologist*, Vol 56, No. 1, s. 42-57. Menasha.
- HEMPEL, CARL G.
- 1965 *Aspects of Scientific Explanation*. The Free Press, New York.
- HILL, JAMES N.
- 1966 A Prehistoric Community in Eastern Arizona. *Southwestern Journal of Archaeology*, Vol. 22, No. 1, s. 9-30, Albuquerque.
- KROEBER, A. L.
- 1953 Introduction. *Anthropology Today*. Derleyen: A. L. Kroeber, s. XIII-XV. University of Chicago Press, Chicago.
- LONGACRE, WILLIAM A.
- 1964 Archaeology as Anthropology: a case study. *Science*, 144: 1454-1455.
- MALINOWSKI, BRONISLAW.
- 1944 *A Scientific Theory of Culture*. The University of North Carolina Press, North Carolina.

TAYLOR, WALTER W.

1948 A Study of Archaeology. *Memoirs of the American Anthropological Association*, No. 69, Menasha.

WILLEY, GORDON R.

1962 Archaeological Theories and Interpretation: New World. *Anthropology Today*, derleyen: Sol Tax, s. 170-194, The University of Chicago Press, Chicago.

WILLEY, G. R. VE P. PHILLIPS

1958 *Method and Theory in American Archaeology*. The University of Chicago Press, Chicago.

WOLF, ERIC.

1964 *Anthropology*. Englewood Cliffs, N. J., Prentice Hall, s. 68-69.

GENEL BİBLİYOGRAFYA

ADAMS, R. M.

1960 The Evolutionary Process in Early Civilizations. *The Evolution of Man: Mind, Culture and Society*. Derleyen: Sol Tax, s. 153-68. The University of Chicago Press, Chicago.

BRAIDWOOD, R. J.

1959 Archaeology and the Evolutionary Theory. *Evolution and Anthropology: A Centennial Appraisal*. Derleyen: Betty J. Meggers, s. 76-89. The Anthropological Society of Washington, Washington.

DEETZ, J.

1965 *The Dynamics of Stylistic Change in Arikara Ceramics*. The University of Illinois Press, Urbana.

EDWARDS, A. L.

1946 *Statistical Analysis*. Rinehart and Co. Inc., New York.

FISHER, R. A.

1950 *Statistical Methods for Research Workers*. Hafner Publishing Co., New York.

FURGAÇ, H.

1960 *İstatistik Usulleri*. İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul.

LONGACRE, W. A.

1966 Changing Patterns of Social Integration: A Prehistoric Example from the American Southwest. *American Anthropologist*, Vol. 68, No. 1, s. 94-102. Menasha.

MATSON, R. M.

1966 Ceramic Queries. *Ceramics and Man*, ed. Frederik R. Matson, Menthuen and Co. Ltd., London, ps. 277-87.

RIDER, P. R.

1939 *An Introduction to Modern Statistical Methods*. John Wiley and Sons, New York.

SPAULDING, A. C.

1960 The Dimensions of Archaeology. *Essays in the Science of Culture, In Honor of Leslie A. White*. Derleyen: Gertrude E. Dole ve R. L. Carneiro, s. 437-56. Thomas Y. Crowell Company, New York.

STEWART, J. H.

1960 Evolutionary Principles and Social Types. *The Evolution of Man: Mind, Culture and Society*. Derleyen: Sol Tax, s. 169-86, The University of Chicago Press, Chicago.

TOĞROL, B. VE E.

1961 *İstatistik Metodları*. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.

VESCELIUS, G. S.

1960 Archaeological Sampling: A Problem of Statistical Inference. *Essays in the Science of Culture: In Honor of Leslie A. White*. Derleyen: Gertrude E. Dole ve Robert L. Carneiro, s. 457-70. Thomas Y. Crowell Company, New York.

WEATHERBURN, C. E.

1957 *A First Course in Mathematical Statistics*. The University Press, Cambridge.

WHITE, L. A.

1959 *The Evolution of Culture*. McGraw-Hill Book Company, New York.

Çeviriler :

16-18. YÜZYILLARDA SARAY SANATI VE SANATÇILARI İLE OSMANLILARIN AVRUPA SANATLARI BAKIMINDAN ÖNEMİ *

HEINRICH GLÜCK

Türkçeye Çeviren : CEMAL KÖPRÜLÜ

16-18. asırlara ait devrenin sanat tarihinde, o zamanın politik hayatını tamamiyle kaplayan ve Avrupa'nın kültürel kaderine derinden tesir eden bir faktör'ün: yüksek sanatını en parlak şekliyle geliştirmiş olan Osmanlı İmparatorluğu'nun unutulması bir itiyat halini almış bulunuyordu. Türk kudretinin Avrupa için ifade ettiği tehlikenin mânasının bilinmesi karşısında Türklerle aramızda kültür seviyesi bakımından derin bir ayrılık, hattâ muazzam bir seviye farkı görmeye o kadar alışılmış bulunuluyordu ki, her iki kültür alanını birbirlerine bağlayan kuvvetli bağların şuuruna, ortada dolaşan ve artık tarihe mal olan bir zihniyet yüzünden, bugün bile varılamamıştır. Batı Avrupa milletleri arasında, bilhassa bu devirde, kültür alış-verişi mahiyetinde halktan halka geçen bir tesir, elbette, burada bahis konusu değildir. Aradaki ayrılık, yalnız dinde değildi, kültürün asıl kendisinde, yani kültür seviyesinin yüksekliği bakımından değil, kültür görüş ve anlayışında idi. Bununla beraber bu kültür görüşü ve anlayışı ayrıdır diye, her iki kültür alanının seyrini sonradan değiştiren ve başka bir istikamete zorlayan içten içe bir süzülüşün vukuunu da beklememek lâzımdı. Durum o zamanlar kültür gelişmelerinde başlıca âmil olan yüksek tabaka saray halkı arasında bir kültür alış-verişi istikametine yönelmiş ve bu alış-veriş yabancı şekillerin aktarılması hususunda pek az bir tesir kaydetmiştir.

Gerek Osmanlılarda ve gerekse Avrupa'da, birbirlerinden müstakil olarak bilhassa genişliğe, gösterişe, bütün kuvvetleri biraraya getirip birbirlerine münferiden bağlamaya matuf mutlak hükümlerlik neviden tezahürler, evveleminde, her iki tarafta da bilhassa sarayların nüfuz ve kudretleri etrafında tecelli ediyor gibi görünüyordu; bu ise muhakkak ki, pek yerinde bir görünüştü; bununla beraber -bu halin, cismanî ve ruhanî kudretleri bir elde toplanmış

* "Historische Blaetter" Dergisi, Yıl 1, No. 2 (1921), sa. 303—325'te çıkmış olan yazının çevirisidir.

olan sultan sarayında, batıdakinden çok daha kuvvetle varit oluşunu bir tarafa bırakacak olursak- her iki tarafta da, karakteristik vasıfları itibariyle birbirlerinden müstakil olarak meydana gelmeleri mümkün görülemeyecek derecede sıkı sıkıya bağlı çeşitli mutabakatler mevcut bulunuyordu. İşin doğrusu aranırsa saraylar o devirlerde, muhtelif milletler arasında bir alış-veriş merkezi mahiyetini muhafaza ettikleri müddetçe, aşağı yukarı zamanımızın büyük şehirlerinin yerini tutuyorlardı.

Avrupa hükümdarlarının şair, musikişinas ve bilginleri etraflarına toplamalarında - ki doğu saraylarında da bu aynıyle vakiydi - olduğu gibi bu sanatkâr ve bilginlerin hükümdarlarla münasebetlerinde de, İslâm saraylarının mutad hususiyetleriyle, pek çok bakımdan müşterek noktalar mevcut bulunuyordu. Burada ilk önce zamanın Avrupa sanatkârları üzerinde duralım: sanatkâr ilk merhalede sanat işlerini serbestçe yapabilmekten uzaktır; bu iş için bizzat müşterisinin keyfine uygun olarak seçilmiştir. Sanatkâr hükümdarının emrine tâbidir; birçok hallerde kendisine muayyen istikametlerde verilen talimata göre hareket eder. Kitabe üzerinde ekseriya hükümdarın adı yazılıdır. Sanatkârın adı ya tamamıyla arka planda kalmakta ve yahut da katiyen bilinmemektedir ki, bu, bilhassa devrimizin sonuna doğru, sair zamanlarda şahsiyet saygısını bilhassa öne alan ümanist zihniyetin aksine, karakteristik bir olay teşkil eder. Sanatkâr bir emir kuludur, sanatı ise, şahsî tecrübeye dayanan bir duygu eseri olmaktan ziyade bir ustalık, elbette ki üzerinde çok işlenmiş bir ustalık olarak değerlendirilmektedir; bu ustalık bir gayeyi, pratik bir faydalanmayı da içine alır ki, böylece harb makineleri inşası, kanallar ve istihkâmlar tesisi, geçici zafer taklarının kurulması gibi maddî hususlara hizmet eden şeyler, tıpkı bir bina inşası veya bir tablo vücuda getirilmesi nevinden bir faaliyet gibi takdir kazanmaktadır. Sanatkârın önce teknik bilgisi ve teknik işçiliği, saray hizmetine çağırılması için, çoğu zaman yetmektedir. Sanatkâr sanatı için yapmaz; gerek hükümdarının vereceği hediyeleri imal etmek, gerekse gösterişli mizansenlerle şahsını, muhitini süslemek suretiyle ve en son olmayarak da, hükümdarının müşaviri ve temsilcisi sıfatıyla onun itibarını yükseltmek, en azından, sanat düşüncesinin arkasında yer alır. Bununla beraber bugünkü görüşümüze göre asıl sanatkârca ifade kudretini tahdit eder gibi görünen husus esere başka bir hava vermek suretiyle telâfi edilmiş olur. Bu uygulamada ön plana alınan şey,

duyguların sübjektif ifadesi değil, belki icat (ihtira), yani fikrî ibda ile icra, yani teknik-tezyinî (tatbikî) sanatkârlıktır; her ikisi de üniversalliğe, üstün kişiliğe götüren kuvvetli karakteristik bir mahiyet taşır, zira sanatçının, bütün duygu melekelerini mütemadiyen parlatmak, bıkpıp usanmasına meydan bırakmamak için hükümdarın yepyeni ve şaşırtıcı istekleri karşısında hayal kudreti –kendi dar çerçevesi dışında fikrî ilhamlar peşinde koşmadığı takdirde– çoktan tükenir giderdi. Dünya sınırları ise artık yeteri kadar geniş değildi; nitekim 16. asırdan bu yana sayıları çıg gibi artan seyahat kitapları yeni şeyler öğrenmek için duyulan şiddetli isteğe karşı şahitlik etmektedir. Fischer von Erlach'ın “Versuch einer historischen Architektur” (tarihî mimarlığa ait bir deneme) adlı kitabı sanatçının yabancı sanat alanlarını gözden geçirmesi konusunda edebî bir delil teşkil eder. Bu eserde, alışık olduğumuz tarihî konstrüksiyonlar bir tarafa bırakılmakta, daha çok egzotik, mahiyetçe değişik ve bu suretle de şaşırtıcı hususların elde edilmesine çalışılmakta, meseleler, bir gelişme seyri gözetilmeden, rasyonel bir tasnife tâbi tutulmadan, zatî kültür ile bir münasebet kurmadan, fevkalâdeden olarak, kayd ve idrâk edilmekte ve indî bir şekilde değerlendirilmektedir.

Burada sözü geçen vâkıaların hepsi de batı sanatınca yeteri kadar bilinmekte olduğundan başkaca daha mufassal vesikalara lüzum görülmemektedir. Bilhassa bu hususların Osmanlı saraylarında takibine gelince, evvel emirde Avrupa sanatı ile münasebet imkânlarına girişmeden bunların Avrupa saraylarındakilerle olan muvaziliğinin tesbiti lâzım gelir. Sanatçı orada da, her şeyden önce, hükümdarın iradesini yerine getiren bir memurdur: ona sanatkârane büyük binalar vücuda getirmesi için emir verilmekle kalınmaz; resmî binaların bakımı, restore edilmesi gibi işler de ona verilir; sanatçı, hattâ kendi işine ait ufak tefek hususlarda bile suçlandırılıp suçlandırılmıyacağından emin değildir¹, sanatkârane faaliyeti sanatkârlara yakışır bir saygı ile karşılanmaz; çok defa sanat faaliyet dairesi dışında kalan bir takım devlet memuriyetlerine tayin edilmek, saray unvanları verilmek suretiyle mükâfatlandırılır: böylece mimar Mehmed Ağa, bir okuma rahlesi imal ettiğinden dolayı, “Bevvap” (saray kapucusu) unvanını

¹ “Deutsche Übersetzungen türkischer Urkunden” (Türk vesikalarının Almanca tercümesi) Kiel'deki doğu Semineri tarafından neşredilmiştir, 1920, deft. 4, Nr. 51; deft. 5, Nr. 77.

aldı; sultana takdim edilmek şerefine nail olan başka bir eseri için İstanbul mahkemesine “muhzır başı” (mahkemeye celbe memur olanların başı, baş mubaşir) ve daha sonra Diyarbakır “müsellim”i ve ancak neden sonra da saray baş mimarı oldu. Süleymaniye'nin inşasında Sinan'a kalfalık eden “Yetim Baba Efendi” cami bittikten sonra “bina emini” tayin edildi². Sinan da Van ve Buğdan seferlerinde, gemiler inşa etmek, köprü kurmak gibi hizmetlerinden dolayı aynı yollardan yürüyerek fahrî askerî rütbeler aldı ve neden sonra “saray mimarlığı” payesine erişti³; bu hizmetler ise şüphesiz sanatkârlıkla ilgili olmaktan ziyade teknik mahiyette hizmetlerdi. Burada dikkat edilecek bir nokta var: Sinan ve Mehmet Ağa yeniçeri ocağına mensup oldukları için her şeyden evvel askerdiler; ancak bu askerlik hizmeti yanında gelenek icabı bir yan-sanat öğrenmek mecburiyetinde bulunuyorlardı; ne var ki, Türklerde bu meslek dalları –hâlâ bugün de olduğu gibi– bilhassa idare edenler arasında kesin çizgileriyle birbirlerinden ayrılmaz; çünkü resmî vazife mahiyetinde olan esas memurluk ön planda tutulurdu, haddizatında resmî hizmetin ifası, mahiyeti her ne olursa olsun, kat'î ehemmiyet taşırdı. Sanatçının, hükümdarın arzularını her alanda ifa ile mükellef bir emir kulu durumunda olması, üzerindeki memurluk kisvesi dolayısıyla tamamiyle anlaşılır bir keyfiyettir; halbuki sanatçının, kişiliğine karşı saygı gösteren çağdaş Avrupanın ümanist görüşüne uygun serbest durumu karşısında bu hal, yadırganır gibi bir tesir yapmaktadır. Ümanist sanat bir taraftan Michelangelo ile papa Julius II. arasındaki münasebetlerde olduğu gibi uyumsuzluklara götürebilirken, öbür taraftan da Leonardo gibi ansiklopedik bilgi sahiplerinin ortaya çıkmalarına da hizmet ediyordu. Kitabelerde sanatkârın adının nadiren geçmesine mukabil sanat eserini ısmarlayanın adının da hemen her zaman bani olarak geçmesi⁴ – ki bu, Avrupa'da da moda idi – Osmanlı sanatkârlarının taşıdıkları resmî memurluk sıfatı ile alâkalı bulunmaktadır. Bundan, Osmanlılarda sanatkârlara değer verilmediği mânasını, elbette çıkarmamak lâzımdır. Bunun böyle olduğu, başlıca nazım sanatı gibi, müzik gibi maddeye bağlanmayan sanatlarda bilhassa görülür. Bu sanatların

² bk. Celâl Esad, Constantinople, “de Byzance à Stamboul, Paris 1909 (Les Études d'art à l'étranger), s. 265 v.d., 178.

³ aynı yer. s. 253.

⁴ bk. bina kitabeleri, Hammer'de, Konstantinopel u. der Bosphorus. Pest 1822 (tercümeleriyle).

ilk ikisinde sanatkârlar imzalarını eserlerinin altına atarlar ve bunu şair, kitabelerde yazar olarak övünme fırsatı zuhur ettiği zamanlarda, hattat ise her zaman yapardı. Bunların bilhassa takdire mazhar buldukları, Sultan Mahmud I. zamanında İran elçilik heyetinin huzura kabul edilmesi vesilesiyle Türk şair, besteci ve hattatlarının başarılarının İranlı sanatçıların başarılarına eşit değerde görünmesi için her tertibe başvurulmuş olmasından da anlaşılmaktadır⁵. Diğer sanatkârlara gelince; bunlarda hırfetçilik sanatkârın şahsında mutlaka ön planda yer alırdı ve bu, sanat faaliyetinin hakikaten inşaat ve sanat işçiliği alanında dönüp dolaştığı müddetçe, bilhassa böyle idi; halbuki heykeltraşlıkla nakkaşlığa, serbest sanatlar olarak İslâm kanunları gereğince ya hiç, ya da pek az değer verilmekte idi. Bununla beraber siparişi veren zatın, eser tamamlandıktan sonra, sanatkâra karşı gösterdiği itibarı –ki bilhassa resmî faaliyet gösterenlere karşı başarılarından üstün bir taltifi icap ettirmezdi– bir tarafa bırakırsak⁶, sanatkârın şahsına resmî sıfatının gerektirdiği dereceden daha üstün bir takdirin, gene de, gösterilmiş olduğu görülür. Bunun, her ne olursa olsun, büyük Sinan'ın mezar kitabesindeki sözlerle isbatı mümkündür : o bu kitabede cennet misali camilerle su bentlerinin mimarı sıfatıyla “âbihayat”ı yeryüzüne akıtan ölmezliğe erişmiş HIZIR” gibi takdim edilmektedir⁷ Hâlâ bugün dahi Sinan'a karşı sürüp giden saygının bizzat şahidi oldum: Sanatkârın mezarında çalıştığım sıralarda oradan geçen halk bu büyük adamı Kanunî Süleyman'ın yaptırmış olduğu büyük caminin mimarı olarak her defasında övgü ile takdir ediyordu.

Burada şu noktayı göz önünde tutmak gerekiyor: Sanat ve hırfet Osmanlılarda birbirlerinden ayrı mefhumlar değildi. Sanat : her şeyden evvel bir hırfet, hem de yüksek mahiyette bir hırfet olarak, aşağı yukarı bizim teknik sanat okullarımız tertibinde yüksek fikrî gelişmeye sinesinde yer veren öğrenim kurulları vasıtasıyla, asıl sosyal mevkiinin yanı başında serbest bir yan-meslek halinde eğitilebiliyordu. Haseki bahçe okulunu herkes bilir. Bu okulda, evcele de söylendiği gibi, yeniçeri ocağı mensupları bu yolda yetiştiriliyordu; böylece Sinan: mimar, Mehmet Ağa ile selefi: dalgıç, Ahmed Ağa ise: hem

⁵ Hammer, Geschichte des osmanischen Reiches, 1834-36, c. IV. s. 204.

⁶ Piri Agha camisinin küşat resminde Galata Voyvodası, mimar, imam ile caminin din adamları aynı şekilde taltif edilmişlerdi. krş. Hammer, Gesch. IV, s. 249.

⁷ Celâl Esat, Constantinople, s. 245 v. d.

mimar, hem de sedef kakmacısı olarak yetiştirilmişlerdi⁸. Bunun gibi İznik (Nicäa)'te de Selim I. zamanından beri meşhur çinicilik okulu vardı ki, Avrupa saraylarının tekele alınmış porselen fabrikalarını andırır mahiyette bir teşekküldü⁹. Hükümdarlar da bu yolda bir yan mesleğe sahip bulunurlardı. Aralarında şair ve musikişinaslardan başka ciltçi (Mustafa III.)¹⁰, Tornacı (Bayezit II.)¹¹ lar da vardı*. Ahmed III. ün Bâbı-Hümayun önündeki çeşmesinin planını, Mahmut I. in ise Nuruosmaniye'nin planını¹² yaptığı söylenmektedir ki, 16. asırdanberi Avrupa saraylarında hükümdarların bir hırfet öğrenmeleri ve yahut kelimenin dar mânasıyla sanatkârane faaliyet göstermeleri cari âdetine paralel bir faktör teşkil etmektedir.

Teknik-hırfetkârlıkla güzel sanatlar arasındaki hududun darlığı, plastik sanatların, bilhassa Osmanlılarda, hiç değilse prensip bakımından ayırt edilmesinde ve arşitektonik-tezyinî sanat vadisine sokulmasında izahını bulmaktadır; halbuki Avrupa'da Yüksek – Rönesans devrinde, sanatın– hür bir Tanrı vergisi olduğu ümanist görüşünün iyice etrafa yayılışından sonra– saraya bağlı bulunması, Ortaçağ esnaf teşkilâtına karşı tam bir prensip ayrılığı ifade etmemiş olması halinde, bu durum daha çok garipsenecek ve olsa olsa Ortaçağ korporasyon rejimine bir dönüş talâkki edilebilecekti. Avrupa'da da Benvenuto Cellini, Giovanni da Bologna ve daha başkaları gibi saray hizmetinde bulunan sanatkârlar indinde tatbikî-tezyinî sanat üzerinde işlemek mücerret heykeltraşlığa üstün bulunuyordu; çünkü bu sanatkârlar çok defa kuyumculuk zanaatinden gelme idiler; bununla beraber bahis konusu olan, yalnız bizatihi tezyinî sanata ait tekniğin gelişmesi değil, belki aynı zamanda çağımız Avrupa'sının tatbikî olmayan sanatlara de damgasını vuran ve Ortaçağ'ın hırfetçiliği karşısında bilhassa pratik fayda teminini ve kullanılma elverişliliğini geri plana atmak suretiyle yine bir dereceye kadar sanatın bizatihi

⁸ krş. G. Jacob, *İslam I*, s. 67.

⁹ bk. Hammer, *Geschichte d. osm. Reiches*, IV, s. 649.

¹⁰ ayn. yer. I, s. 623.

¹¹ krş. Celâl Esad, göst. yer. s. 219; Güney tarafındaki kitabede vezir-i-âzam binanın müdiri ve kurucusu olarak gösterilmektedir.

¹² krş. Celâl Esad, göst. yer., s. 180.

* Abdül-Hamid II.'nin ince marangozluktaki ustalığı dillere destandı (mütercim).

sanat olmasını amaç edinen (mes. ince marangozluk¹³, törenlere ait kupalar v.b.) maddeyi bir kuyumcu gibi inceden inceye işleme tekniğinin inceliği kendini göstermesidir. Bu gibi sanat mahsulleri, Osmanlılarda da olduğu gibi, (yk. bk.) herhangi pratik bir amaç güdülmeden kıymetli hediyelik eserler olarak sık sık yaratılmaktadır.

Sanat eserinin sonsuzluğa namzet olarak yaşaması gayesini taşıyan Rönesans zihniyeti karşısında muayyen ve geçici vesilelerle yaratılması ve sonradan bozulması veya geçici bir göz ziyafetini sağlamak hedefini gütmesi, Avrupa için hiç de daha az şaşırtıcı değildir: bu cümleden olmak üzere eğlence ve törenlerde, saray şölenlerinde süs ve zinet ihtişamını artırmak için imal edilen tertipler (arrangements), sanatkârane örnekler, Avrupalılarla Osmanlıların ziyafetlerinde (daha önceleri de İslâmlar arasında) kullanılan çiçek tarhları şeklinde tertiplenmiş şekerlemelerle bunları süslemek için üzerlerine konan çiçek gibi işlenmiş hamur ve şeker parçaları¹⁴, donanma tenviratı, donanma fişekleri¹⁵, lüks ziynet çadırları, çiçek deste ve buketleri, zafer takları ile Osmanlılarda düğünler için dev gibi sunî hurma dalları (palmiyeler) ve düğün meşaleleri¹⁶ birer misal olarak gösterile-

¹³ kşş. Schlosser, Kunst-und Wunderkammer der Spätrenaissance, s. 95 v.d.

¹⁴ 1087 yılında büyük miktarlarda şeker kullanarak sofraya için hazırlanan pasta, halife Mostadi'nin Bagdat'daki Ben Villa köşkünde bir Avrupa sefaret heyetinin hayretini uyandırmıştı (Reinhardt, Kulturgeschichte der Nutzpflanzen, s. 442). Bu çeşit şekerleme ve pasta mamulâtında vücuda getirilen bahçe tarhları tertibinde süsler Osmanlılarda, Hammer'in verdiği (Gesch., IV, s. 184) malûmata göre Ahmed III. devrinde bir düğün töreninde teşhir ve böyle bir eser yaratmak üzere marangozlar, çilingir ve ressam, ciltçi ve pastacılar on çadır içinde çalışmak üzere seferber edilmişlerdir. Kahve ve benzeri mükeyyefat gibi şekerin de bilhassa Türkler tarafından Venedik, Hollanda yolu ile veya doğrudan doğruya Fransa'ya (Katharina de Medici) sevkedilmek suretiyle Avrupa'ya sokulmasından sonra şekerleme - sanat eserleri orada da rağbet görmüştür. (kşş. E. O.von Lippmann, Geschichte des Zuckers, 1890; W. Sombart, Luxus und Kapitalismus, s. 117 v.d.). Daha sonraları geçici malzeme ile yapılan sanat eserlerinin yerini porselen eşya imalâtı ve kuyumcu eşyası almıştır.

¹⁵ Donanma tenviratı ve şehriâyin (donanma şenlikleri) İstanbul'da 1588 tarihinde mübarek kandile ve bayram gecelerine mahsus olmak üzere ilk defa daimî tertipler halinde yerleşmiş ve bilhassa Ahmed III. zamanında geniş bir mahiyet almıştır. Ateş-fişenk oyunları (el'âbı nariye) ve çok şöhet salan fener tertipleri ile yapılan donanma şenlikleri çok daha önce mübarek dinî gün ve geceler dışında, din-dışı eğlencelerde yapılageldiği halde (bk. Hammer, Gesch., II, s. 562), Avrupa'ya ancak 17. ve 18. asırlarda girmiştir.

¹⁶ bk. Hammer, göst. yer., II. 769; III, 305, 678; IV, 184.

bilir. Son derece sanatkârane bir saltanat içinde işlenmiş geçici ömürlü eserler vücuda getirilmesi biz Avrupalılarca bilhassa Rönesans zihniyeti taşıma bakımından âdeta bir suç işleme mahiyetinde görülse de bu hal, bir vesiyle ile yaratılan sanat eserinin bakasına değer vermeyen göçebe hayatında, tarihçilik zihniyetinin mevcut olmayışı dikkate alındığı takdirde, Türkler için kolay anlaşılır bir keyfiyettir.

Nihayet ele geçen egzotik eserlerin tesiri altında sanat eserleri koleksiyonlarını zenginleştirmek sevdası, hiç bir yerde, Osmanlı İmparatorluğunda olduğu kadar kuvvetli olmamış, hiçbir yerde milletlerarası tesir alanına bu derece kuvvetle dayanmamıştır. Osmanlıların selefleri olan Selçuklular evvelce Küçük Asya'da İran, Arabistan ve Orta-Asya sanatkârlarıyla işbirliği yaparak muhtelif sanat unsurlarını nasıl bir araya getirmişlerse¹⁷, başka kaynaklara dayanma sistemlerini yalnız Müslümanlara inhisar ettirmiyerek Bizans mahsullerine de yaymasını bilen ilk Osmanlılar da, sanatlarının en parlak gelişme devresinde İtalyan ve Fransız Avrupa sanatkârlarını da bunlara katmayı ve ayrıca Doğu Asya kültür malzemelerini İran üzerinden nakletmeyi sağlamışlardır. Bu suretle meydana gelen milletlerarası bir alış-veriş, elbette ki, bir sanat tesir sahasının, diğerini başka yönlere sürükliyerek geliştirmesini mümkün kılacak bir nitelikte olamazdı; çünkü bunun husulü için halk kitlelerinin birbirlerine karışmış olmaları gerekirdi. Burada ise bilakis sayıları az olan bazı kimselerin, kendi şahsî zekâlarını işleterek yabancı unsurlar üzerinde bilgi edinmiş olmaları bahis konusudur. Bu unsurları ise tarihî gelişmeyi harekete getirecek faktörler olarak değerlendirmek mümkün değildir; bunlar daha ziyade bir takım eklentiler olarak (Aggredienzien) ortaya çıkmaktadırlar; bununla beraber zamanın kültürel ve sanatkârane tablosunu çizmek hususunda da son derece ilgi çekicidirler. Avrupalılarca Osmanlı unsurlarının alınıp işlenmesi bahis konusu olunca her zaman için işbu espri dahilinde hareket ederek şu noktanın göz önünde tutulması gerekir: Bu perakende motifler (Aggredienzien) azçok bu niteliği ile bilinerek derinden hissedilmekte olduğu gibi, bilhassa Avrupa'da sırf sanatkârane maksat dışında âdetlerle, törenlerdeki zenci kıyafetlerinde ve umumiyetle egzotik acaipliklere kapılmada kendini gösteren egzotizm sevdası da, Osmanlı İmparatorluğunda, bu İmparator-

¹⁷ krş. Sarre, *Reise in Kleinasien*, 1896, s. 63; Glück, *Türkische Dekorationskunst, Kunst und Kunsthandwerk*'te : 1920, s. 19 v.d. 28.

luğun milletlerarası durumu gereğince, herhangi bir moda heveskârlığı şeklinde bir zevksizliğe tutulmaksızın tabii şartlara intibak etmişti.

* * *

Ortaçağ'da İslam sanatları yolunda kuvvetle gelişen sanat alanlarından biri de bahçe sanatıdır. Su cetvel (ark)lerinin inşası, çeşmeler ve çitler tesisi, su terazileri fikri –Fransa'da yerli istihkâm ve kale geleneginin bunda kuvvetle rol oynamış olmasına rağmen– Müslümanların Sicilya'dan (Zisa, Palermo) ve İspanya'dan (Elhamra, Cennet al-Arif*. –Alhamra, Generalif) v.b. üzerlerinden gelen en eski doğu ananesine kadar geriye gider. Bu gelenek kendini o derece kuvvetle muhafaza etmiştir ki Alberti gibi bir yazarın antik devre dayanan teorik eserleri karşısında bile bütün Rönesans devresi boyunca tesirini devam ettirmiştir¹⁸. İtalya'da Yüksek Rönesans devrinde (16. asrın ilk yarısı), sarayların yüksek gelişme devirlerine tekabül eden zamanda, büyük çapta bahçecilik sanatı gelişmişti ki bunun Plinius'un bibliyografik bilgisine dayanarak naklettiği antikitenin bahçe sanatı ile, esas çizgileri ve hususî unsurları bakımından, ancak pek cüzî bir ilgisi mevcuttur. Filhakika İtalya'da bahçelerde yapılan su eğlenceleri geriledikten sonra¹⁹ yeniden hususî bir değer kazandı. Napoli'li veliahd Alfonso'nun hünerli su eğlenceleriyle zengince işlenmiş olan Poggio Reale villasının planını Lorenzo Medici'nin çizmiş olduğu söylenmektedir. Sulardan hünerli sanat oyunları yaratan İspanya'lı Alfonso'nun bu hünerleri memleketinden getirmiş olabileceği hakkında Gothein'in tahmini şüphesiz akla pek yakın olmakla beraber, bilhassa bu noktada başka bir ihtimale, bu sanatın ilhamını İstanbul'dan alabileceği ihtimaline de işaret etmek gereklidir. Köşkün planını yaptığı söylenen Lorenzo'yu zamanın Osmanlı padişahı Murad III. bilhassa takdir ediyor ve onunla sıkı temasta bulunuyordu. Türk bahçe sanatı ise tam o zamanlar en parlak devrini yaşıyordu. Parklar İtalya'da henüz gelişmesinin başlangıcında bulunurken İstanbul'daki süs bahçelerinin 16. ve ondan sonraki asırlarda Avrupa hükümdar parklarının bütün vasıflarını göstermekte olduğu, padişah'ın, saray

¹⁸ Krş. Gothein, Geschichte der Gartenkunst, 1914, c. I, s. 219 v.dd.

¹⁹ Gothein göst. yer., I, s. 222, 230.

* Generalief: Cennet al-Arif Arap mimarisinin dikkati üzerine çeken hünerli eserlerinden olup Granata (İspanya)'da bahçelerinin güzelliğiyle meşhurdur. Elhamra sarayı ile beraber Berberî kırallarının yazlık sarayı idi (mütercim).

bahçeleri için ²⁰ yığın yığın süs bitkileri sipariş ettiği hakkındaki izahlardan da anlaşılmalıdır ²¹. Bilhassa fiskiyelerle havuzlar ve türlü su oyunlarına ait tesisler, iki taraflı ağaçlı, uzayıp giden yollar ve çiçek tarhları burada eski İran geleneğinin ²² devam ettiği hissini uyandırmaktadır; bununla beraber bazı faktörler de doğu'nun Rönesans'a yeniden el atmış olmasına ihtimal verdirmektedir. Filhakika parklardaki yıllanmış ulu ağaçlar üzerinde eski doğu âdetlerine kadar geriye giden oturma yerleri Avrupa'da bütün Ortaçağ boyunca takip edilebilirse de ²³, bu yerler bundan böyle bilhassa daha büyük bir istekle kullanılmış görünmektedir. Osmanlıların bu hususta tavassutta bulduklarını teyit eden bir delile malik değilim ²⁴; bununla beraber böyle bir teyidin başka bir vesile ile, ağaç üstlerindeki "insan oturacak yerlerle alâkası bulunan ve 16. asrın altıncı dekadında (1560-70) Avrupa'da meydana çıkan keşif zaviyeleriyle uzletgâhlarda ²⁵ ifadesini bulan başka bir tesisin asıl kendisinde mevcut bulunması akla yakın gelmektedir. Esas maksat daha ziyade dünya zevklerine taallük etmekle beraber tenha bir yerde bir kenara çekilmek arzusu, küçük bir kilise fikriyle birleşerek topuna birden dinî bir renk katılmak istenmiştir. Burada acayip ve özentî gibi görünen bu gibi şeyler doğu için ötedenberi olağan işlerdendir. İlkçağlara kadar giden tenha bir inziva köşesine çekilme âdetini bir tarafa bıraksak bile bu köşeye çekilme fikrinin çıplak tabiat güzellikleriyle bilhassa bağdaştırılması, –nitekim aynı hususlara, diğer plan tertip ve taksimatında görülen kesin usulperestliğin aksine Avrupa'nın sunî keşif zaviyelerinde de ulaşılmak istenmiştir– kaynağını Çin'deki Sung sülâlesi devrinden almış gibi görünmektedir ²⁶. İran da, burada olduğu gibi diğer birçok hallerde de bunları muhakkak benimseyerek almıştır ²⁷; herhalde

²⁰ Jacob, Quellenbeiträge zur Geschichte der islam. Bauwerke. Bayezid'in hastanesi hak. Evliya Çelebi'nin tarifi (Der Islam, III, 1912, s. 365 v.d.)

²¹ Türkçe vesikaların Almanca tercümeleri, Kiel doğu Semineri tarafından neşredilmiştir, defter 4, Nr. 47, defter 5, Nr. 80.

²² bk. Gothein göst. yer., I. s. 168 v. dd. Chardin ve Sarre'ye göre resimlerle.

²³ ayn. yer. s. 150 v.d., 263 v.d.

²⁴ Ph. W. Schulze, Die persisch-islamische Malerei, (Tafel 72, Fr. Sarre'ye ait), de olduğu gibi, İran minyatürlerine bk.

²⁵ Gothein göster. yer., II, s. 30 v.d.

²⁶ bk. "Philosophenlandschaften der Sungzeit".

²⁷ Binbir gece masallarında buna ait yeteri kadar delil vardır.

lâtif manzaralı kırları halkın ziyaret ettiği evliya türbeleriyle ve diğer kutsî mahallerle kutsileştirmek veyahut da mukaddes dinî mahalleri parklarla çevirmek Türkiye’de hâlâ bugün bile umumîdir. Bu zaviyeden bakılınca Avrupa keşif zaviyeleri, heyecan uyandırma tutkusuna kapılan saray sanatkârlarının, yabancı kültür eserlerini çirkinleştirici özentileri mahiyetinde görülür. 16. ve 18. asırlara ait büyük parklarda daimî surette bulunan kuşhaneler, hayvanat bahçeleri²⁸ ile limon-portakallıklar ilk defa Rönesans hükümdarları zamanında İtalya’ya girmiş olmakla beraber başlangıcını doğu’ya borçlu olsa gerektir. Timur’un, içinde hayvanat parkı bulunan Semerkant bahçeleri meşhurdu²⁹; Bağdat Sultanı’nın sarayındaki Alman elçilik heyeti, içinde acayip hayvanlarla kuşların bulunduğu kafeslere³⁰ tâ 1167 yılında hayran kalmıştı. Herhalde Ortaçağ, en az bu nevi hayvanlar konusunda da –meselâ, doğan gibi avcılıkla alâka bakımından pratikte ihtiyaç olduğu nisbette– benzerlik göstermektedir. Osmanlıların hayvan koleksiyonları da, avcılık bakımından olduğu kadar deve, fil gibi askerî hizmetlerde kullanılan³¹ büyük hayvanlar bakımından da zamanın ihtiyaçlarına uygun mahiyetiyle tertip edilmiş bulunuyordu; bununla beraber büyük hayvanların ayrıca Osmanlılar tarafından hediyeleşme diye gönderildiği zamanlar³² bunlar Hint kumaşları neviden yabancı memleketlerin nadir görülen acaip mahlûkları gibi görülmüş ve bu suretle hayvanat bahçeleri de artık Rönesans saraylarının, lüks idhal mallarının meşheri (sergi), bizzat hayvanlar ise hediyeleşme eşya haline geldiklerinden bu hayvanlar 17. ve 18. asırlarda zamanın modasına uygun sergi eşyası hizmetini görmüş ve ancak tabii ilimlerin gelişmesiyle de nihayet pratik yeni bir ideal değere sahip olmuştur.

Buna uygun olarak bahçe mimarisi içinde yüksek Rönesans’ın sedli (teraslı) bahçeleri de –bilhassa İstanbul ve Boğaziçi’nin yalı konak mahalleleri bu konuda tabii bir saha teşkil etmektedir– başlangıcını, antik sanatın “yeniden doğuşu”nu hazırlayan kitaplardan ziyade, hayatı bizzat yaşamakta olan doğu sanatı’na borçlu bulun-

²⁸ bk. Burckhardt, Kultur der Renaissance II, s. 10 v.dd.

²⁹ Vambery, Geschichte Bucharas u. Transozeaniens, I, s. 225.

³⁰ Raumer, Gesch. d. Hohenstaufen, II, s. 245 (Gothein, I, s. 201).

³¹ bk. meselâ Sultan sarayı için av hayvanı siparişi, Türkçe vesikaların Almanca tercümeleeri, defter 5. Nr. 81. 82.

³² Burckhardt, Kultur der Renaissance, s. 5.

maktadır; fakat bunun dışında da mebanî ile çevresini büyük bir birlik halinde bir araya getiren büyük heyeti mecmuada da dikkati çeken benzerlikler vardır; böyle olmasaydı binaların dış kısımlarını saltanat ve haşmetle serbestce geliştirmeyi hedef tutan Rönesans fikirleri, Michelangelo gibi büyük dehaları bile âciz bırakan İtalyan şartlarının hurde teferruatına inmeyen şahane bir kudretin –tepeleri cami kompleksleriyle taçlandırılarak birer park haline konmak, muazzam yeraltı inşaatı (sübstrüksiyon) ile tabîî arızaları giderilmek suretiyle– bir kaç nesil içinde vucuda getirmeye muvaffak olduğu İstanbul’dan başka nerede daha zengin ve canlı olarak beslenebilirdi? Burada yalnız umumî olarak bir kaç hususa işaret etmek mümkündür: Son derece dikkati çeken uygunluğa misal olmak üzere Poggio a Cajano’daki Lorenzo Magnifico’nun villa’sından –Türklerle ilgili hususiyetinden dolayı yukarda adı geçmiş ve bir çok vesilelerle, dikkate şayan yenilikleri ile konu teşkil etmişti³³ – bahsetmek istiyorum. Bir tepe düzlüğü üzerinde sağlam dörtken bir sur ile her tarafı çevrili olan villa (bk. Gothein’daki resim s. 228) ayrıca bir takım hususiyetleriyle de takviye edilmiş olan birçok Osmanlı binalarına benzetilmektedir. Yanları uzunlamasına pylon biçiminde veya köşk tarzında kanat binalarla tutulmuş dış kapı gövdesi bulunan azametli avlunun, Ortaçağ’a mahsus, ruha çöken ağırlıktan arınmış billurî aydınlık içindeki asıl villa binasının ve arkasındaki yeşillikli bahçenin keskin çizgilerle birbirlerinden tecrit edilmiş bulunmaları, örneğini bilhassa üç parçalı (ön avlu, asıl bina ve türbe bahçeleri) cami komplekslerinde ve yahut ardarda sıralanan muhteşem avluları, set üzerine oturtulmuş taht salonu ve arkadaki (hususî) kısmın etrafını saran bahçeleriyle her zaman raslanan ve izleri eski doğru mimarî sanatının ilk kademelerine kadar geriye doğru takip edilen³⁴ saray binalarında gördüğümüz tipik Osmanlı binalarını hatırlatır. Ancak bu umumî mutabakat yanında esere asıl hususiliğini veren, esas binadır. Kemerler (arkad) üzerinde dolanan teraça, daha sonra yapıldığında şüphe olmıyan İstanbul’daki Rüstem Paşa camii³⁵ ziyadesiyle hatırlatmaktadır; mamafî binayı çeviren, ikiye ayrılmış, hattâ süvarilerin

³³ B. Patzak, Palast u. Villa in Toscana, Leipzig 1913; L. Gothein, göst. yer. I, s. 228 v. dd.

³⁴ bk. B. Gurlitt, Baukunst Konstantinopels, Taf. LXVIII (9).

³⁵ Gurlitt, Baukunst Konstantinopels, Taf. CXLII, Binaların çok sıkışık olmaları dolayısıyla uygunluğu açıkça gösteren fotoğrafların alınması mümkün olmadı.

çıkmasına da elverişli merdivenli setvarî teras –ki Rönesans'ta ilk defa Poggio a Cajano da görülmüştür– tesisler bütün Osmanlı köşkerlerinin ayırıcı vasfı olduğu gibi, daha eski İran saraylarında (Persepolis) da örneklerine tesadüf edilmektedir. Cephe kısmına nakledilmiş olan sütunlu hol aradaki alâkayı ortaya koyma bakımından daha da dikkati çekicidir. Bu hol, Patzak'ın da işaret ettiği gibi, Brunelleschi'nin Pazzi kilisesinin sütunlu holünde görüldüğü veçhile antik şekillere uydurulmuş haldedir. Bununla beraber ben daha önce binanın bütünü ile teferruatında İslâm örneklerinin tesiri bulunduğunu isbata çalışmıştım³⁶. Geniş bir sahanın ön kısmını teşkil eden ve Pazzi kilisesinde de mevcut bulunan beş bölmeli hol bütün İslâm sanatında çok yaygın bir şekil olduğu gibi Poggio a Cajano' da asıl bina gövdesine alınan hol şekli de İranlıların dış kapı eyvanlarında tatbik edilmekte ve oradan da Osmanlılara geçmiş bulunmakta idi ki, ön tarafta nihayet antik sütun tertibatı mevcut olmaksızın çoğu zaman bütün bir sistem halinde gelişen bir unsur teşkil etmiştir. Burada sadece İstanbul'da 1466 da inşa edilen Çinili Köşke³⁷, az çok katî mahiyette misal olarak işaret edeceğim; bu binada kapı holü (Torhalle) iki müstakil kanat ortasında bir yer işgal eder ki bilhassa bu yapı tipi, İtalyan villalarında hiçbir tesire bağlanmadan birdenbire ortaya çıkan Poggio a Cajano yapı yatay kesitine (Grundrissanlage) hayret edilecek derecede mutabakat gösterir; Vasari, giriş holü (Eingangshalle) üçe bölük kanat kısmına (Trakt), arka cephede paralel olarak aynı bir kısım daha katmak ve her iki kısmı da ortada –bütün bina genişliğinde olmayan– bir salonla binayı birbirine bağlamak suretiyle hayalhanesinde bir fantazi yaratmıştır.

Çinili-Köşk'te de bu şemanın çok ince gelişmiş bir şekli vardır: orta salonun her iki tarafında serbest kalan saha, yerleştirilen revaklarla ön ve arka kısmı genişliğiyle denkleştirilmiştir ki böylece ilk defa Poggio a Cajano' da uygulanan ve sonraki yüzyıllarda villa ve şatolarda daima kullanılan çıkıntılı çift ve köşe pavilyonlar motifi Türk yapılarında çok sık görülür³⁸. Çok katlı binalarla dört köşe düz çadır tavanı bu benzerliği daha da artırmaktadır.

³⁶ H. Glück, Östlicher Kuppelbau, Renaissance u. St. Peter (Monatshefte f. Kw., 1919) s. 161.

³⁷ Gurlitt göst. yer. Taf. LXIV.

³⁸ Şehir dahilinde sokakların durumu müsait olmadığı için evlerin düz fasadlı olması zaruridir; ancak dış kapunun her iki tarafındaki şahnişinler çıkıntı teşkil

Bütün bu benzerlikleri, eski yerli anıtlarda olduğu gibi, egzotik mimarinin derin surette tetkikine atfetmek pek müşkül olsa gerektir; tersine, birçok hallerde azçok umumî bir ilham müessir olmuş olabilir, mamafî Türk plan şemalarının doğrudan doğruya alındığını herkesin bilmekte olduğuna işaret etmişim (Mercatorio nuovo, Floransa) ³⁹. Pek çok hallerde yalnız umumî mahiyette fikirler ağır basmakta, tatbikat hususunda yerli sanatın açtığı çığır üzerinde yürünmektedir. Bu hususta, pratik bakımdan pek işe yaramayan Palladio'nun Villa Rotonda'sı gibi bina tesislerinin mücerret tasavvurda olduğu kadar merkezden muhite münteşir mihver planı bakımından da dengine Türk köşk yapılarında da ⁴⁰ tesadüf edildiğine; öyle ki, iskâna müsait olup olmamak hususunda pek iddialı bulunmayan Türklerde tabiatıyla mevcut olan esas faktörün, aktarılma sırasında pratik değerini kaybettiğine de (göst. yer.) işaret etmişim. Ancak köşk binalar Avrupada bu hususta münferit hallere istinaden hüküm verilmesine imkân bırakmayacak kadar geniş bir sahaya yayılmış bulunmaktadır. Osmanlı saray binaları Avrupalılarınkinden şu yolda ayrılır: Osmanlılarda röprensantativ bir tesir icrasına müsait toplu bina yığınları bahis konusu değildir; tersine, geniş ve bereketli bahçe sathı öteki binalara mukabil monumental bir birlik teşkil eder ki, "saray" bu birlik içinde dağınık ve hafif yapılar halinde serpilmiş ayrı ve münferit binalarla, yani bildiğimiz köşklele ortaya çıkar. Avrupa'lılar bu mimarî tarzını 17. ve 18. asırlarda köşk bahçelerinde –şüphesiz yine de oyuncak kabilinden moda– dinlenme ve buluşma yerleri olan paviyon inşaatında kullanmışlardır. 18. asırda bu paviyonlarda herhalde Çin unsurları da hususî bir rol oynuyarak bunların şekilleri üzerinde tesir yapmıştır; esasen Çin her şeyden önce bu gibi bahçeli minik evler memleketidir. Osmanlıların bilhassa bu alanda geniş tavassutta buldukları, –gerçekten Çinlilerin İran yolu üzerinden gelen tesirleri her zaman çok kuvvetli olmuştur– bunlarda kullanılan dekor nakkaşlığından anlaşılmaktadır; dekor malzemesinin

eden kısmın biçimsizleşmiş şekli olarak telakki edilebilir; halbuki Boğaz sırtlarında görülen sayfiye evlerinde ise sık sık görülmektedir; bk. meselâ Diez-Glück, Alt-Konstantinopel, resim 91 (ortada yuk. solda ve altta), resim 78.

³⁹ Östlicher Kuppelbau, Renaissance u. St. Peter, in: Monatshefte für Kunstwissenschaft, 1919, s. 165.

⁴⁰ krş. mesl. Gurlitt, Baukunst Konstantinpoels, Tafel LXVIII, Nr. 22 v. 25 de neşr olunan kesitler.

nevi, bu sanatın, Yakın-Doğu'dan ziyade Uzak-Doğu ile ilgili olduğu düşünce ve sezisini uyandırdığını⁴¹, Sanssouci'deki çayhanede⁴² olduğu gibi, Çin sanatçılığının (chinoiserie) görüldüğü aşikâr olan yerlerde bile detayların daha önce Osmanlı sanat kanalından geçmiş olduğunu da açıkça göstermektedir; nitekim –burada da görülen, bina bloku içine alınmış olan kapu ravak ile sütunların yerini tutmak üzere kullanılan sunî palmiyeleri (bk. yuk.) bir tarafa bırakacak olursak– yedi sene savaşlarının başlamasından hemen önce yapılmış olan bina misalimiz, çatısı kümbetvârî (kuppelartig) kurşun kaplamalı bu sanat tarzı için karakteristik olmakla beraber ancak pek umumî mahiyetiyle Doğu-Asya sanatına uygundur; kubbeli dam çatisiyle, benzerini, 18. asrın ilk üçte birinde Ahmed III. tarafından yaptırılan köşkler teşkil eder ki bunlardan en tanınmış olanı, İstanbul'da Topkapu sarayının (bâbı-hümayun) önündeki Sultan Ahmed çeşmesidir⁴³. Bundan başka Çin pagodları gibi Türk camii örnekleri de İngiliz ve Alman parklarında acayip orijinal parçalar halinde kurulmuştur⁴⁴.

Türklerle bilhassa sıkı temaslarda bulunmuş olan Avusturya memleketleri için Türke ait eşya ve maddeler pek çok bilinen hususlardandır. Saray ve evlerde plastik tezyinat olarak kullanılan Türk ganimet eşyası dolayısıyla sanatkârlar Türk dekor şekillerini yakından tanımış bulunuyorlardı. Hele sarkık püsküllü Türk belleme*leri çok raslanan eşya arasında zikredilebilir. Viyana'daki Belvedere*^a şatosıyla köşeli kubbelerde – limonlukların paviyonlu kubbelerinde olduğu gibi– kafes parmaklıklı kapuların zengin dekorlarında da görülür⁴⁵; hattâ dokuma süs sanat alanında baldakin taht sayvanlarına ve eğer bellemeleri gibi eşyaya da geniş ölçüde yayılmış bulunmaktadır⁴⁶.

⁴¹ meselâ: Barok Sanatkârlarından ressam Avusturya'lı Joh. B. Bergl'in "exotische Idyllen"i hatırlansın! (bk. A. Weixlgärtner, Johann Bergl, Jahrbuch, d. k. k. Komm., N. F. I. 1903, s. 331 v. dd.

⁴² Gothein'da Abb. sh. (II, s. 276).

⁴³ bk. H. Glück, Türkische Dekorationskunst, göst. yer s. 35, resim 47.

⁴⁴ meselâ: Kewgarden und Schwetzingen, sh. Gothein, Abb. 588 und 601.

⁴⁵ bk. Gothein, Abb. 485, 488; H. Tietze, Wien (Berühmte Kunststätten, c. 67), Abb. 76; W. Pinder, deutscher Barock (Langewiesche), Abb. 14, 15.

* Binek atında eğerin altına konulan fanila bel örtüsüne "belleme" denir.

*a Belvedere: Rönesans ve Barok devirlerine ait şato-köşkler; en meşhurları Roma, Praha (Prag) ve Viyana'da bulunmaktadır (mütercim).

⁴⁶ Mamafi bilhassa bu son bahsettiğimiz dekor eşyası, halı veya ipek kumaş

Diğer taraftan Salzburg'da Sebastiyân mezarlığındaki St. Gabriel kilisesinin (inşa başlangıcı 1597) duvarlarının renkli tuğlalarla sarıya boyanmış kaplanması⁴⁷ gibi münferit bir olayın da, Osmanlı cami ve saraylarının⁴⁸ teşhizatı ile mutabakat bakımından –hele o zamanları– şöhreti pek yaygın ve parlak bulunan Barok sanatının tesiri altında garabete kaçan bu sanatın istilâlarından birine bağlanabilmesi hemen hemen şüphe edilemeyecek derecede kesin bulunmaktadır. Birbirlerine en uzak yabancı unsurları ele alarak idealleştirmek, büyük mimaride hiçbir yerde Fischer von Erlach'ın Viyana'daki Karl kilisesinin verdiği misalden daha iyi ispat edilmiş değildir. Kül halinde tasavvur bakımından Osmanlı camilerinin burada kemerli kubbeleri ve sütunlu minareleriyle oynadığı rol, Forum Romanum'un zafer taklariyle oynadığı rolden daha küçük değildir. Kendi yaşadığı zaman için birbirlerinden çok uzak gibi görülen Bizans sarnıçlarıyla Türk hamamları gibi binaları sıralayan başlangıçta bahsedilen Fischer'in cetveline bu nevi yabancı unsurları tetkik etmek üzere bir göz gezdirdiğimiz takdirde, böyle bir iddia karşısında kayıtsız kalmamız mümkün olmaz.

Yukarda bina üzerindeki yazılardan bahsetmiştik; yine bilhassa Avusturya'da kullanılması özel bir nisbet dahilinde itiyad edilen

(diba) ile beraber doğu'dan Avrupa saraylarının lüksüne girmiştir. Türk elçilik heyetinin Frankfurt'a girişini anlatan J. Amman'ın (bk. C. Brockelmann'ın Ullsteins Weltgeschichte, Orientband, s. 253) bu bellemelerin mensuc mamuller olarak bidayette develer için kullanıldığı hakkında verdiği malûmat da buna bir delil olarak gösterilebilir. Türklerde eskidenberi kullanıldığı delili olarak: krş. Strzygowski, Altai-Iran und Völkerwanderung, s. 169 v.d. (Zattelmotiv) ve benim, Türkische Dekorationskunst", göst. yer., s. 13. Bu motifin Avrupa'da en çok bilinen kullanma şekli için St. Peter kilisesindeki Bernini'nin sandığı (Tabernakel) zikrolunabilir, ki, bununla, imal edilen Aedikula* eski fikri seyyar baldakin fikri ile alâkah görülmektedir; filhakika Doğu'ya has ihtişam ve saltanatın gelişmesi bilhassa papa'nın sarayında vaki olmuştur. Bu husus için papa'nın resmî törenlerinde günümüze kadar devam edegelen ayinî kortejlerle eski İran tacı (Tiara)nı hatırlamak mümkündür ki, Osmanlı sultanlarına olduğu kadar papalara da ait bulunmaktadır.

⁴⁷ bk. Kunst und Kunsthandwerk 1910, s. 547 v. dd.: A. Walcher v. Moltheim, Elia Castello und die Wandfliesenkeramik, in Salzburg; ayrıca: Österreichische Kunsttopographie, c. IX, s. 134 v. dd.

⁴⁸ yuk. bk., krş. keza 1589 tarihli vesika, die Deutschen Übersetzungen türkischer Urkunden. Nr. 49.

* Aedikula: Roma mabetlerinde bulunan Tanrı heykellerinin konmasına mahsus sandık (sanduka) (mütercim).

Kronogram (Chronostichon)lar da söz konusu olmalıdır. Her biri bir sayı ifade eden harflerin toplamı ile bina inşa tarihinin beyan edilmesi âdeti Müslümanlar arasında ve hususiyle Osmanlılarda mevcuttu; orada 16. ve 17. asırlarda o derece geniş bir müsabaka konusu olmuştu ki bir tek vesiyle ile böyle her harfi bir rakam ifade eden aforizmalar yazılmış ve hattâ bizzat hükümdarlar da binalar için böyle manzum vecizeler yazmışlardır⁴⁹. Bu münasebetle Avrupa'nın son Rönesans devrinde hattatlığın hızla yükselmesine de işaret edilmelidir. Bu sanat, Müslümanlarda ve bilhassa Türklerde bizim plastik sanatlarımızla eşit değer kazanmış müstakil bir sanat dalı idi.

* * *

Tezyinî sanat, Osmanlılarda mimariden çok fazla alâka ve teşvik görmüş, daha Ortaçağ'da Müslümanlar tarafından harekete getirilen tekniği yeniden canlandırmıştı. Bu teknik cümlesinden olmak üzere Rönesans'tan beri önceleri batı Müslümanlarının çifte merkezi olan Kırtaba ve Merakeş'in tavassutiyle Corduan ve maroken yanında Türklere has bir çalışma sahası olan sahtiyan (keçi derisi-chagrın) dericiliği de vücut bulmuştu; öyle ki, Osmanlı dericiliği, bu Türk sahtiyanı ile birlikte, Türk tezyinî sanat alanlarında başlıca bıçak ve kılıç kınlarında ve ciltçilikte kullanılan derilere mahsus süs sanatında çeşitli neveleri, teknik ve motifleriyle Avrupa sanatına katılmak için kendine bir giriş yolu buldu⁵⁰. Her şeyden önce kitap ciltçiliğine gelince, bu sanatta tavassutta bulunan Osmanlıların Venedikle Macaristanı bu sanatın giriş kapusu olarak kullandıklarına işaret edilebilir; ilk olarak prese altın (altın yaldız) bu memlekete sokulmuştu. Macaristan'da ise Bibliotheca Corvina'nın ciltleri İslâmkârî Rönesans ciltçiliğinin en vazih ve en eski şahitleridir⁵¹. Bu hususta hemen daima üzerinde durulan Berberî (magrıbî) tesiri hakkında

⁴⁹ Selçuk Türklerinde kronogram kitabelerin bulunduğuundan haberdar değilim; Hammer, Konstantinopol'de bir takım Osmanlı kronogramlarını sıralar; ben başka bir yerde çektiğim fotoğraflara istinaden bunlara ilâveler yapacağım. Avrupa'da Barok sanatının birçok kronogramları için ayrıca delile ihtiyaç olmasa gerek. Yukarda beyan edilenlerle ilgili olarak sadece Salzburg St. Gabriel kilisesinin kronogramına işareti yeter görmekteyiz.

⁵⁰ krş. Loubier, Der Bucheinband in alter und neuer Zeit (Monographien des Kunstgewerbes Nr. x), s. 87.

⁵¹ ayn yer., s. 95 v. dd.

etraflı araştırmalar henüz mevcut değildir. Bununla beraber Ahmed III. zamanında yabancı memleketlere kitap satışının yasak edilmiş olması⁵² yabancı diyarlara pek çok kitap gönderildiğini gösterir; bazı kitapların diplomatik hediyeler olarak Viyana sarayına gönderildiği de ayrıca zikredilmektedir⁵³.

Maden işçiliğine gelince, bu sanat dalı 15. yüzyılda Osmanlıların kudret ve nüfuzları arttıka yeniden parlamış, yeniden yeniye teşvik ve alâka görmüştür. Silâh sanayiinde Sarrasins* ler tarafından harekete getirilen Ortaçağ merkezlerine –bilhassa Venedik ile Milano⁵⁴- da – geniş mikyasta katıldı. Umumiyetle silâhların zengin süslerle işlenmesi için duyulan arzudan başka bilhassa telkârî altın ve gümüş kakma sanatı (Tauschierkunst)nin ortaya çıkması ve aynı zamanda kuyumculuğa karşı şiddetle alâka duyulması kayda değer; bu faktörlerle lüks Türk silâhları değerlendirilmek istenmiřti⁵⁵. Macaristan da, Türk silâhçılığı sanatı geleneğinde bilhassa hisseli görülmektedir. Avrupa Rönesans silâhlarının süs ve zinetlerinde arabesk ve Arap unsurları nasıl daima büyüksenmişe, kap kakak, tabak güğüm, ibrik gibi maden endüstrisinin diğer eşya cinslerinde de doğrudan doğruya İslâmî tesir kendisini öylece hissettirmiştir; bu arada bilhassa Venedik işçiliği (bk. meselâ Migeon, s. 216, Fig. 179-181) vardır ki, bunların doğrudan doğruya orada yaşayan Türk işçiler tarafından mı, yoksa kitabelerin gösterdiği gibi, Avrupa sanatkârları tarafından mı yapıldığını tayin etmek, çok zaman, müşküldür.

Maden sanayii ve kuyumculuk ile sıkı sıkıya alâkalı olarak mine tekniğine de dikkati çekmek isterim. Bu sanat da Avrupa Ortaçağ'ında gelişmiştir. Mine sanatının 16. asırda yeniden parlamışı (Viyana Devlet Müzesi'nin Tirol'lü Ferdinand ile Rudolf II. zamanına ait zengin mücevherat koleksiyonları, Cellini'nin tuzluđu⁵⁶ v.s.) hatır-

⁵² Hammer Gechichte, IV, s. 134 (Raşid'e nazaran).

⁵³ Hammer, Gesch., IV, s. 283 v.d.

⁵⁴ krş. Migeon, Manuel d'art musulman, II, s. 216 v.dd., W. Boheim, Werke Mailändischer Waffenschmiede in den kaiserlichen Sammlungen (Jahrbuch d. kunsthist. Samml. d. allerh. Kaiserhauses, 9, 1889), s. 375 v. dd.

* Sarrasins: Ortaçağ'da Avrupa ve Afrika Müslümanlarına verilen ad. (mü-tercim).

⁵⁵ İslâm maden sanayiinin Türkler tarafından yeniden geliştirilmesi hak. benim, "Türkische Dekorationskunst" adlı eserime bk. ayn. yer, s. 2 v. 18; Osmanlı lüks silâhları hak. bk. Migeon, göst. yer., s. 247 v.dd.

⁵⁶ bk. Schlosser, Kunst-und Wunderkammern der Spätrenaissance, s. 66, 67.

lansın. Bunlarda kullanım ve sanatçılık mahiyeti itibariyle Ortaçağ âdetinin yeniden doğmuş olduğu şekilde bir talâkkiye varılmasının müşkül olacağı aşikârdır; yeni hamlenin İslam doğu'dan gelmesi ve bu tekniğin mücevherlerle zinet taşlarına ve filigran işlerine karşı duyulan zevkli alâka dolayısıyla, daima canlı kalarak bugünkü pazarların geçerli metaı halinde yaşamakta devam etmiş olması akla daha yakın olduğu gibi aynı zamanda Venedik'in mütevassıt Osmanlılara karşı olan hususî durumunu da gösterir. Osmanlıların mücevherata ait lükse ne kadar düşkün olduklarını gösteren çeşitli deliller mevcuttur. Venedik'li Andrea Gritti'nin verdiği malûmata göre, Bayezit II., bu lüks heveskârlığını bilhassa ilerletmişti⁵⁷. Bu hükümdar (1481-1512) bu nevi heveskârlıklarda ayrıca Avrupadaki emsaline paralel, dikkate şayan karakteristik bir hususilik gösterir. Doğuda halk arasında bilhassa tutulan tornacılık tekniğine karşı gösterdiği üstün sevgi onu çağdaş Maximilian I.⁵⁸ e bağladığı gibi umumiyetle, bilhassa Habsburg sarayında o zamanlar pek çok rağbette olan ufak tefek tezyinî sanat işlerinin kaynağı üzerine de ışık sermektedir. Bu cümleden olarak Sultan Bayezit II. simkârlık (gümüş işçiliği)'tan başka bilhassa mekanik sanatlarda da daha önce Rudolf II.'ye⁵⁹ örnek olmuştur. Yine göz önünde tutmamız lâzım gelen bir husus da, bilhassa simkârlıkta teknik zanaatkârlığa götüren hevesin – ki o zamanlar çok makbul olan otomatlarda ifadesini bulur – Doğunun İran ve Türk dünyasında doğrudan doğruya yerli bir mahiyet göstermiş olmasıdır. Bu arada binbir gece masalarında sık sık görülen fildişi veya abanoz sihirli at⁶⁰ – ki masalın kahramanı bunun üzerine binerek Yemen'e ve İstanbul'a uçmaktadır – gibi otomatları düşünmek mümkündür. Bu motif öyle hayalî ve hayret uyandırıcı bir eserdir ki, 18. asırda tahtadan ve fildişinden mamul ve çok makbul olup – günlük hayatın tablolarını çizen heykelcik (Genrestatuetten) lerle, tezyinî sanatte sık sık kullanılan diğer malzemeler hatırlanacak olursa – bizim için tarihî vakıaları tesbitte bu bakımdan bir değer kazanır⁶¹. Bu otomatların bilhassa Osmanlıların rağbetine mazhar olduklarının bir misali olmak üzere Ahmed III.'ü dokuz gün dokuz gece devam

⁵⁷ bk. Hammer, *Gesch.*, III, s. 96, 293, 306, 310.

⁵⁸ bk. Schlosser, *Kunst-und Wunderkammern der Spätrenaissance*, s. 97.

⁵⁹ Schlosser, *göst. yer.*, s. 66, 80, 100.

⁶⁰ Binbir gece, *Reclam bask.*, (Max Henning, VII, s. 163 v. dd.).

⁶¹ bk. O Pelka, *Elfenbein (Bibl. f. Kunst-u. Antiquitätensammler, 17)*, s. 242.

eden bir düğününde gösterilen, içinde otomatların oynadıkları köşkü göstermek belki de mümkündür ⁶².

Bir de Osmanlıların telkin ve ilhamları veya tavassutlarıyla vuku mülâhaza edilen bu gibi tezyinî sanatların tafsîlâtına girişmek sizin porselen sanatının mühim bir dalına daha ayrıca işaret edilmedir. Bu sanat dalı, yayılmasını ve yeni buluşlara ait çalışmalarını – başka hiçbir sanat dalına nasip olmayacak derecede – sarayların milletlerarası üniversal durumuna borçludur. İslâmın akla yakın gelen tavassut ve müdahalelerine lâıyk olduğu ehemmiyetin verilmesi bilhassa bu sanat dalında dikkate alınmamıştır. Daha Doğu-Hindistan deniz yolunun keşfinden önce (1498) Çin kültür eşyası Orta-Asya ve İran üzerinden batıya ulaştırılıyordu; öyle ki bu ulaştırma yolu, 16. ve 17. asırlarda doğu-batı kültürlerini birbirlerine bağlamak hususunda ilk zamanlar, dediğim gibi, sırf nadir ve acayip kültür mahsullerini (Kuriosa) taşıyan gemilerin müşkül seferlerini sağlayan deniz yolundan çok daha büyük bir ehemmiyet arz ediyordu. İran'da ise memlekete sokulan Çin porselenlerinin kullanılması daha 16. yüzyılın döneminde, Avrupa'da, ancak 18. asırda ortaya çıkan saray amatörlüğü şekillerine bürünmüştü. Bunun en dikkate şayan misalini, büyük Şah Abbas (1587-1629) ın Erdebil'de yaptırdığı fağfurî binada buluruz; bu bina sonraki Avrupanın çini odaları tarzında (Schönbrunn sarayında olduğu gibi) dir; duvarlarında çıkıntı teşkil eden dirsek (Konsole) ve hücre (Nische) leriyle – bunların üzerlerine konan kıymetli eşyaların da katılmasıyla – sanatkârane tesirini ortaya koymaktadır ⁶³. Mamafî orada porselene itibar edilmesi, Avrupaya kıyasla kısmen başka maksada, pratik gayeye bağlı bulunuyordu; çünkü altın ve gümüş yemek kaplarının yasak edilmesi onları gösteriş meraklarına uygun tedbirler aramaya sevk ediyordu. Şu halde İran çini sanayiinde vaki gelişmenin, sonraları Avrupa'da da olduğu gibi, idhal malına karşı yerli mahsulü öne sürme sevki tabiisine atfedilmesi, hiç de imkân dışı görünmemektedir. Filhakika orada bir nevi pişmiş porselen imal edilmiş, üzerlerindeki nakışlarda da Çin tesiri bariz bulunmuştur. Floransa'da François I.' in sarayında Medici adına izafe edilen porselen nevine ⁶⁴ kadar götüren ilk müsbet sonuçların,

⁶² Hammer, Gesch., IV, s. 188.

⁶³ bk. F. Sarre, Denkmäler persischer Baukunst, s. 41 v. dd.

⁶⁴ bk. J. Brinckmann, Führer durch das Hamburgische Museum f. Kunst u. Gew. (Handb. d. Gesch. d. Kunstgewerbes) II., s. 503, 507.

yalnız Çin değil, fakat aynı zamanda İran dekorlarını da ortaya çıkarması⁶⁵ bu sanatın Avrupa'da katî olarak yeniden icat edilmesi bakımından dikkate şayan bulunmaktadır. Ancak İran'dan başka bir de Osmanlı sarayı vardı ki, porselen eşyayı çok erkenden lüks maddeler halinde kullanmakta, aynı zamanda zengin çini sanayiini de geliştirmekte idi⁶⁶; öyle ki, egzotik unsurları, doğrudan doğruya idhal malı olarak teker teker getirmekten ziyade asıl resmî törenlerde görüp tanıyan Avrupalılar ilhamlarını daha kolaylıkla ve herhalde bu Osmanlı saraylarından almış olsalar gerekti. Bu hususta henüz araştırmalarda pek bulunulmamış olmakla beraber, porselen sanatçıların, Türk sanat anlayışını hayalhanelerinde yer bulan Çin sanat anlayışıyla – doğrudan doğruya Doğu-Asya örneklerinin ispat edilebilir olmalarına rağmen – karıştırmakta olmaları şaşılacak bir şeydir; halbuki bu sanat umumiyetle Türklükleri kabul edilen⁶⁷ şahısların basılmış resimlerdeki kostümlerde, hurma dalı (palmye), lâle veya o zamanların İstanbulu'nun çiçek dekorlarında çok tutulan karanfil vazoları ile meyva kâselerinde,⁶⁸ kartuş denilen oyma çiçek tezyinatı ile, arabesk detaylarda, o zamanların çok karakteristik olan Türk köşklerinin kabul ve takdiminde (Schnorr v. Carolsfeld, Abb. 24) ve bunların hiçbirisinden geri kalmamak üzere türlü renklerin kullanıldığı nakşielvan (coloris) sanatında ve bu arada bilhassa Türk çinilerine orijinalitesini veren koyu kırmızı rengin – ki İranlılarda raslanmayan bu renk Çin'in mutedil öküz kanı (sang de boeuf) rengine tekabül eder – kullanılmasında... kendini gösterir. Burada sırf dikkati üzerlerine çekmek için sıralanmış olarak İslam ve Türk karakterini taşıyan bu maddelerin daha geniş bir kültür alâkası içinde, yani yüzyıllarca sonra egzotik kültür eşyasını mahallinde araştırarak en eski kaynaklara kadar gitmek için ancak neden sonra uyanan şiddetli temayüle uymak suretiyle – meselâ M. Chambers'in "Trait  des  difices, meubles, habits, machines et ustensiles des Chinois" (ancak 1776 da!) adlı eserinde yaptığı gibi – incelenmesi lâzım gelmektedir.

⁶⁵ bk. L. Schnorr v. Carolsfeld, Prozellan (Bibliothek für Kunst-und Antiquit tensammler, 3), s. 5.

⁶⁶ ayn. yer., s. 508 v.d.

⁶⁷ krş. meselâ. Brinckmann da, göst. yer., s. 417 456, basılan kaplar.

⁶⁸ H. Gl ck, T rkische Dekorationskunst, göst. yer., resim 53-59 v. krş. resim 26: Schnorr v. Carolsfeld, Porzellan.

Son olarak, kaynağını Osmanlılardan alan ve yahut da onların tavassutlariyle intikal eden faktörlere de işaret edelim; vakıa bunlar Avrupa sanatı için doğrudan doğruya ehemmiyetli olmamakla beraber, zamanının örf ve âdetlerini ayna gibi aksettirmektedir ve bu inikâs bilhassa kıyafet ve moda alanında olmuştur. Bu hususta tafsilata girişmek için yerimiz müsait değildir. Tamamiyle umumî mahiyette olarak 15. yüzyılın dönemecinden bu yana Osmanlı sanatına istinad bakımından bütün açıklığıyla meydanda olan Venedik ile Macaristan yanında Duçe mantosu, başlıklar, diba (ipek) kumaş, silâh v.b. sanat eşyası gibi hususlar için giriş kapusu olarak göstermek istediğim⁶⁹ Polonya da bu bakımdan büyük ölçüde dikkati çeker; bu memlekette bilhassa 16. asırda bütün Batı Avrupa'yı saran kürk modasına işaret etmek gerekir. Osmanlılar hususiyle kürk işçiliğinde hayrete şayan bir lüks geliştirdikleri için kanunlar neşredilerek bunun önüne geçilmek istenmişti⁷⁰. Hâlâ bugün dahi, Osmanlı sarayında muhtelif kürk nevilerinin makam ve rütbeye göre giyilmesini sıkı bir nizama bağlayan bir nizamnamenin mevcudiyeti bilinmeden de "Kubbe Kürkü," devlet kürkü tabirleri kullanılmaktadır. İmdi bu kürk lüksünün Avrupa milletleri arasına nasıl yayıldığı, sayısız portre ve resimlerde nasıl makes bulduğu ve hattâ bu devre karakteristik vasfını veren pitoresk güzellik ve inceliklere ne suretle başlıca sebep teşkil ettiği araştırılırken ikinci bir faktörü daha ortaya koyabiliriz. Aslında sanatçılık bakımından pek hususî bir önem taşımamakla beraber Avrupa nakkaşlığının aldığı istikameti tamamiyle ve esaslı bir surette tayin eden bu faktör 17. asırda bilhassa Hollanda nakkaşlığında çiçek ressamı çevresinde kendini gösteren çiçek ve hususiyle lâle kültü diyebileceğimiz büyük çiçek sevgi ve saygısıdır. Osmanlıların süs ve çiçek bahçelerinden yukarda bahsettiklerimiz⁷¹. Her yıl ilkbahar'da kandillerle donatılarak kutlanan ve bilhassa Ahmed III. devrinde ihtişam içinde tertip edilen lâle şenliklerinin⁷² hususî bir çekiciliği vardı. İmperator Ferdinand I. 'in Türk sarayındaki sefiri Busbequius lâle ile "tuğu-şahî (Kaiser-

⁶⁹ bk. bu hususa ait levhalar için: Fr. Hottenroth, Trachten der Völker. Bilhassa Burgundia hak.: J. v. Karabacek: Denkschriften d. Ak. d. Wiss., c. 62, s. 10 v.d. v. 67 v. dd.

⁷⁰ bk. Deutsche Übersetzungen türk. Urkunden, Heft 5, Nr. 84; Hammer, Gesch., II, 350 v. d.; III, 253, 305 v.d. IV, 186, 494 v.d., 630.

⁷¹ krş. keza: L. Reinhardt, Kulturgeschichte der Naturpflanzen, II, s. 472 v.d.

⁷² Hammer, Gesch, IV, s. 96, 196.

krone)yı – sümbül de aynı yoldan gönderilmişti – 1554’ te Almanya’ya gönderdi⁷³. Çok geçmeden Avrupa’da seyrini takip ederek büyük itibar gördükten sonra 1634-1640 yılında Hollanda’da çılginca bir rağbetle karşılandı ve itibarının en yüksek mertebesine ulaştı; fakat Türklerin çiçek aşkı Avrupa’ya başka bir istikamette de tesir etti. Doğu daha Ortaçağ şiir sanatında altın ağaç veya elmaslarla donatılmış güllerle yarı efsanevî hikâyelerde (Laurin’in Gül Bahçesi) tesirini göstermişti⁷⁴. Türk tarihçisi Naima da, içinde tabii çiçekler yerine elmalı gül ve mücevher demetleri bulunan vezir Hasan (vefatı: 1601)ın Tokat yakınındaki “Cennet Bahçesi”nden bahsetmektedir⁷⁵. (Maria Theresia’nın kocasına hediye olarak gönderdiği mücevherlerle örülmüş çiçek demeti – ki bugün Viyana’da Tabiat Bilgisi Müzesi’nde saklanmaktadır – de bu doğu ve Osmanlı sanat-severliğinin bir sonucu olarak değerlendirilebilir.

İmdi yukarda bahsedilen Avrupa ve Osmanlı sanat ve kültür tezahürlerinin birbirlerine benzerliklerine ve birbirlerine bağlılıklarına özetle bir göz atacak olursak, burada, yalnız münferit tesadüflerin değil, ancak milletlerarası büyük bir sanat akımının da bahis konusu olduğunu ve bu akımın bir halk tabakasından öbür halk tabakasına geçmeyip esasında sarayların üst tabakaları aralarında rol oynadığını ve böylece bu saray üst tabakasından geniş halk tabakalarına da yayıldığını anlarız. Bütün bir Ortaçağ ve Yeni-Zaman boyunca Çin’in en uzak doğusundan, Orta-Asya ve İran üzerinden geçerek ilkin Batı Akdeniz güney memleketlerinin İslâmlar tarafından fethedilmesiyle Avrupa yararına meyvasını vermiş olmak ve Minnesang aşk destanları ve şövalyeler devrinde Batı’yı oryantalizm ile doldurup taşırın fasılasız bir kültür bağlantısının mevcudiyetini idrak etmiş bulunmak ehemmiyeti haiz bir keyfiyettir. Bu ileri atılış tesirini doğudan ta Rönesans devrine kadar devam ettirebildiği gibi Yeni-zaman için, tamamiyle büyük bir ölçü dahilinde, Selçuklularla Osmanlılar tarafından Küçük-Asya üzerinden Balkan’lara nakledilen ikinci bir atılış da hesaba katmak gerekir ki, bu keyfiyet de gerek politik ve gerek kültür bakımından direkt Doğu-Hindistan denizi yolunu ikinci planda bırakan Doğu-Batı hareketinin bir devamı mânasını ifade eder. Saray-

⁷³ L. Reinhardt göst. yer., II., 471 v. dd.; Hammer, Gesch., I, s. 263.

⁷⁴ krş. Gothein, I, s. 202.

⁷⁵ Hammer, Gesch., II, s. 651 v.d.

lardan geçen bütün bu moda cereyanlarla, gemilerin deniz yolundan rasgele geçirdikleri başlıca egzotik elemanlar olarak değil de – dediğimiz gibi, başkalarından alınmış da olsalar – Osmanlılarca kullanılan elemanlara ait olarak karşılaşıldığı takdirde, bu cereyanlar ilham kaynağı bakımından bambaşka bir ışık altında görülecektir.

METİNLE İLGİLİ KISA AÇIKLAMALAR

§ FISCHER VON ERLACH, Johann Bernhard - (1656 - 1723). Büyük mimar. Avrupa Geç-Barokunun Avursturya'da en büyük temsilcisi, hatta Geç-Barok'un genel olarak en büyük sanatçılarından. Fischer von Erlach, İtalyan Baroku, Fransız Klasiki ve Geç-Antik mimarinin elemanlarını orijinal bir şekilde mezcederek kendine has monümental, aynı zamanda da nispeten sade bir üslup yaratmıştır. Başlıca eserlerinden biri olan Viyana'da Karlskirche adlı kilise, minareleri andıran iki sütunuyla İslâm camilerinden etkilenmiş benzetilmiştir.

§ PAPA II. JULIUS (1443 - 1523). Rönesans papalarının, X. Leo'nun yanında en ünlüsü. Fakir bir ailenin çocuğu. Borgia'ların düşmanı. Kilise Devletini, Perugia, Bologna ve Venediğe karşı savaşarak, sonra da Venedik, İspanya, İngiltere ile Fransa'ya karşı birleşerek, âdeta yeniden kurmuştur. İtalya tarihinin en usta politikacılarından sayılmaktadır. Öte yandan da sanat tarihi üzerine etkisi çok olumlu olmuştur. Çünkü Bramante, Michelangelo, Raffael gibi büyük sanatçıları korumuş, onlara önemli eserler ısmarlamıştır.

II. Julius'un Michelangelo ile çekişmeleri de meşhurdur. Papa otoriter bir kişilik, sanatçı ise sanatının ilkelerine, tekniğine, ilhamına karşılmasına titizlikle engel olmak isteyen, duyarlılığı hastalık derecesine kadar varan bir kişilik olduğundan bunların çarpışması zorunlu idi.

§ BENVENUTO CELLINI (1500 - 1574). Rönesans'ın büyük kuyumcusu, altın işleyicisi ve heykeltıraşı. Uzun zaman Fransa'da, en ziyade Kırıl I. Fransuva için çalışmış ve bu memleketin sanat alanında etkisi büyük olmuştur. Kuyumculuk eserlerinden günümüze kadar fazla bir şey kalmamıştır.

Otobiyografisi ile de ün kazanan B. Cellini, Goethe tarafından Almanca'ya çevrilmiş ve serüvenli hayatı dolayısıyla ünlü Fransız bestecisi Hector Berlioz, Benvenuto Cellini adlı bir opera bestelemiştir.

§ GIOVANNI DA BOLOGNA (Jean de Boulogne) (1529 - 1608). - Aslen Fransız fakat hemen hemen bütün sanat hayatını Floransa'da geçirdiğinden İtalyanlaşmış ünlü heykeltıraş. Floransa'da açtığı heykel atölyesinde zamanın birçok değerli Sanatçıları yetişmiştir. İlk Barok'un bronz heykeltıraşları onun öğrencileridirler.

§ LORENZO I. MEDICI (Lorenzo il Magnifico diye anılır) (1449 - 1492). Floransa'lı Medici ailesinin en ünlü üyelerinden biri. Floransa kenti üzerine egemenliğini kurmuş olan Lorenzo, kenti sıkı bir mutlakiyet esasına göre yönettiği halde, güler yüzü ve sade hayatından ötürü çok sevilirdi. Medeniyet tarihindeki önemi, şairleri, müzisyenleri, ressam ve heykeltıraşları korumasından, böylece Yüksek Rönesans sanatının İtalya'da gelişmesine büyük yardımı dokunmasından ileri gelmektedir.

§ ALBERTI, Leon Battista (1404 - 1472). Sanatçı ve hümanist bilgin. Yeniçağ mimarisine yol gösterenlerden biri. Alberti, Antik Roma mimarisinden ilham alarak Rönesans sanatına yeni fikirler vermiştir. Binaların içleri için önerdiği tertipler zamanı için tamamen yenidir. Sanat teorisi ile ilgili yazıları Avrupa sanat teorisi ile estetiğini etkilemiştir.

§ İki PLINIUS vardır. Burada söz konusu olan İhtiyar PLINIUS'tur. Genci bunun yeğeni ve evlâtlığı olup, Roma devlet adamlarındandır.

İhtiyar PLINIUS, (23 (24 ?) - 79) *Naturalis Historia* (Tabiat Tarihi) ile ün kazanmıştır. Birçok gözlemleri kapsıyan bu eserin asıl değeri ve önemi, bunda tabiat olayları (varlıkları)nın sistematik bir düzen içinde anlatılmış olmasıdır. Bu düzen şöyledir : Kozmoloji, Coğrafya, Antropoloji, Zooloji, Botanik, İlaçlar, Mineraloji, Madenleri ve Taşları kullanma.

§ PALLADIO, Andrea (1508 - 1580). Büyük mimar. Roma mimarı Vitruvius'a dayanarak kaleme almış olduğu ders kitapları 18. Yüzyıl ortalarına kadar Antik mimarînin yapı kurallarını en doğru veren eserler sayılmıştır. Yapılarından ötürü Yeni çağda klasisizmin en önemli temsilcisi sayılır. Goethe'nin ona olan hayranlığının sebebi bundadır. Yüksek Rönesans'ın birçok monümental eserlerinin yapıcısıdır. Ancak, oturma bakımından rahatlık, Palladio'da çok kere monümentallige feda edilmiştir.

§ SANSSOUCI (tasasız demektir). Potsdam'da aynı adı taşıyan parkın içinde Rokoko üslûbunda bir köşk. Almanya'da Rokoko'nun (Fransız Rokokosu'nun) başlıca eseri. Prusya Kırallı II. (Büyük) Friedrich'in çok sevdiği bu bina, zamanının büyük mimarlarından Knobelsdorff tarafından 1745 - 47'de yapılmıştır.

§ BRUNELLESCHI, (Bazen de BRUNELLESCHO diye yazılır), Filippo (1376 - 1446). Batının en büyük mimarlarından biri. İtalya'da Rönesans mimarisinin yaratıcısı. En ünlü eseri, Floransa Katedralinin kubbesidir. Brunelleschi, aynı zamanda değerli bir Kale ve İstihkâm mimarı ve askerî mühendis idi. Ayrıca da, Yunan geometricisi Öklid'in optikine dayanarak, perspektifi geliştirmiş, bu sebeple de resim sanatı üzerine etkili olmuştur.

§ VASARI, Giorgio (1511 - 1574). İtalyan Yüksek Rönesansı ressam, mimar ve yazarlarından. Rönesans ile Barok arasında İtalya'da baş gösteren "manierizm" akımından sayılabilir. Vasari'nin önemi, İtalyan sanatçıların hayatlarını anlatan kitabındadır. Bu kitap teferruatta bazı yanlış bilgiler vermesine rağmen, bugün bile İtalyan sanatı ve sanatçıları üzerine en önemli sanat tarihi kaynağı sayılmaktadır.

§ LAURIN. - Cermen kahramanlık destanlarında geçen bir Cüceler kralı. Bunun nefis bir Gül bahçesi varmış. İpekten bir ip, bu sihirli bahçeyi çevreler imiş, ve kim bu ipi keserse, Laurin ona düşman olurmuş. Dietrich von Bern (Cermen Destanlarında geçen bir kahraman. - Buradaki Bern, aslında Verona imiş) ve maiyeti, bir gün ipi koparıp sihirli bölgeye girmişler, çünkü Laurin, Dietrich'in adamlarından birinin kız kardeşini baştan çıkarmış ve kaçırmış. Saldırıclar Laurin'i yakalamışlar ve Bern'e götürmüşler. Laurin burada hokkabaz olarak çalışmak zorunda kalmış. Konuları birbirine çok yakın iki Kahramanlık destanı (13. yüzyıl) bu temayı işlemiştir.

S. Çağatay

HELMUT SEHEEL
1895 — 1967

Prof. Dr. Phil. Dr. h. c. Helmuth SCHEEL

Mainz Edebiyat ve İlimler Akademisi Azası

(1895.19.V. – 1967.6.VI.)

SAADET ÇAGATAY

Alman şarkiyatçılarından Helmuth SCHEEL geçen yılın Haziran ayında geçirdiği bir kalb krizi sonunda hayata gözlerini kapamıştır. Rahmetli bilhassa Türk Tarihî vesikaları üzerindeki derin çalışmalarıyle temayüz etmiştir.

Kütüphanesinde bulunan eserler, çocukluk yaşından beri yabancı dillere büyük bir merakı olduğunu göstermektedir. Avrupa dilleri fransızca, ingilizce ispanyolca ve datça (Danimarka dili) yanında Japon ve Türk dili gramerlerinin de bulunması, bunlarla da meşgul olduğunun delilidir. Gençlik yaşında kendi kendine türkçe öğrenmeğe başlamış, birinci Dünya Harbinde cepheye sevk edildiği zaman da buna devam etmiş ve askere alındıktan sonra Türkiye'ye gönderilmesini rica ederek dilekçe vermiştir. Fakat dilekçesi derhal kabul edilmeyip, ilk önce 1915'te Sırbistan'a sevk edilmiştir. Nihayet Berlin Şark Dilleri Semineri'nde Türk Dili mütercimliği imtihanını verdikten sonra, 1916'da arzusu yerine getirilerek Türkiye'ye nakledilmiştir. Önce dört hafta kadar İstanbul'da bırakılmış, oradan Karadeniz'in Sinop civarındaki askerî "Hava durumunu araştırma istasyonu"na gönderilmiştir. Böylece o, az miktarda bulunan Alman askerleriyle harp sonuna kadar Türk muhitinde kalabilmiştir. Çocukluğundan beri tarihle de çok ilgilendiğinden, Türkiye'deki bu ikamet, onu Türkiye Tarihi ve umumiyetle Şarkiyat bilgisiyle yakından meşgul olmağa sevk etmiştir. Talebeliği zamanında "1712'den beri Prusya Tarihi"ne dair hatırı sayılır (256 S. tutarında) uzun bir tarih yazmıştı. Bu çalışma onun ileride Türk Tarihi üzerindeki araştırmalarına da temel teşkil etmiştir.

Harpten sonraki Almanya'nın durumu, onu Adliye'de bir memurlukta çalışmağa mecbur kılmıştır. Yanı sıra 1920-28 yılları arasında bir çok aravermelerle üniversite tahsiline devam etmiştir. Bu sırada vazifeyle Paris'e, Şimalî Afrika'ya, İstanbul'a da gönderilmiştir.

Tahsilini Berlin ve Greifswald şehirlerinde İslâm filolojisi, Tarih, Musikî ilmi ve hukuk üzerinde yapmış, 1922-23'te Berlin Şark Dilleri Semineri'nde Türk Dili Diploma imtihanını vermiş, 1926-38 yılları arasında Alman Maarif Vekâleti'nde müşavir sıfatıyla çalışmıştır. 1928'de Greifswald'da "*Die Schreiben der türkischen Sultane an die preussischen Könige in der Zeit von 1774 und die ersten preussischen Kapitulationen vom Jahre 1761*" (1721-1774 yılları arasında Prusya hükümdarlarıyla Türk sultanlarının muhaberesi ve 1761'de ilk Prusya kapitülasyonu) konulu doktora teziyle üniversiteyi bitirmiştir. Bu eser "Osmanlı sarayında Prusya diplomasisi" adıyla de çıkmıştır, Berlin - Dahlem'deki Prusya gizli arşivinde saklanan vesikalara istinaden yapılan ilk çalışmadır. Çok ağır bir türkçe ile yazılmış tarihî vesikalar üzerine kurulduğundan, almancaya tercümesi de güç olduğu halde, ilmî münekkidler tarafından, türkçe metin bozulmadan, yapılabilmiş ve muvaffak olunmuş tercüme olarak çok takdir edilmiştir. H. SCHEEL bu Doktora tezinin giriş kısmında konuya dair değerli bilgiler vermiş, bilhassa 1761'de akdedilmiş olan Osmanlı-Prusya dostluk ve ticaret anlaşmasının, Birinci Dünya Harbi'nde Türk-Alman silâh arkadaşlığına kadar getirilmesine yol açtığı görüşü üzerinde de durmuştur. 1761 anlaşması okadar önemli ve etkili olmuştur ki, bu sayede 1890'da Türk Alman dostluk ticaret ve deniz yolları anlaşması da kolaylıkla meydana gelmiştir. Türkçe vesikalar oldukça ağır ve sunî bir dilde kaleme alınmış olduğundan, vaktiyle hakkiyle almanca'ya çevirilememiş, bu yüzden bütün resmî Türk vesikaları, türkçeden değil, İtalyan dilinde olan anlaşma metninden almanca'ya çevirilmiştir. Böylece ancak H. SCHEEL'in yaptığı Türk vesikalarının tercümeleri esas Türk metinlerine dayanmış ilk orijinal tercümelemdir ve bunlarla birçok teferruat ve dil incelikleri düzeltilebilmiştir. O bu çalışmalarıyla yalnız tarihçileri değil hukukçuların da dikkatini celbedebilmiştir. Müşterek hocamız olan Prof. Dr. MORDTMANN'ın ölümünden sonra Berlin Şark Dilleri Semineri'nde açılmış olan hocalığa, Türk vesikaları üzerinde ders vermeğe (1933-de) çağrılmış, böylece çoktan arzu ettiği ilmî sahaya geçmeğe muvaffak olmuştur. 1934'te türkçe üzerinde diploma veren imtihan komisyonuna atanmış, 1937'de yine Berlin üniversitesinin Şark Dilleri Semineri'nde doçentliğe yükseltilmiştir. 1938'de Prusya İlimler Akademisinde Profesörlüğe ve ilmî müşavirliğe atanmış, 1939'da ise Prusya İlimler Akademisinin direktörlüğüne getirilmiştir. 1940'da Berlin Üniversitesi'nde ders vermekle görevlen-

dirilmiş, 1941'de ise aynı yerde (Honorar) – Profesörlüğe yükseltilmiştir. Yine bu sıralarda Greifswald Üniversitesinde ordinaryus mümessilliğini yapmış ve diğer bir çok idarî işleri de yürüterek çok yüklü ve mesuliyetli işlerin başında bulunmuştur. Çalışkan, tecrübeli, mesuliyetini müdrük memur ve insan sıfatıyla, kendisine çok ağır geldiği halde, bu işleri terk edemeyip, üst üste yine diğer bir çok işleri de üzerine alarak yıllarca çalışmış, vazifesinaslığı ve iyi idareciliği ile de temayüz etmiştir. Bu cümleden o, 1939-1952 yılları arasında “*Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*” (Alman Şark memleketleri konuları ile ilgilenen cemiyetin dergisi)nin naşiridir. 1949'da Mainz İlimler ve Edebiyat Akademisi'nin kurucuları arasında bulunmuş, ölünceye kadar da bu akademinin genel sekreterliğini yapmıştır. Yine bu yıllarda türlü teşekküllerde vazife almış meselâ: “*Union Internationale des Orientalistes*” de genel sekreterdir ve her zaman ilmî çalışmalar ve konularını ön safa getirip halledilmesi taraftarı olmuştur. 1944'de Richard HARTMANN ile birlikte “*Beiträge zur Arabistik, Semitistik und İslamwissenschaft*” (Arabistik, Semitistik ve İslâm ilimlerine ilâve – bilgi–ler) yayımlanmış, 1958, 1965'te “*Philologiae Turcicae Fundamenta*” I, II; 1958'de Eski Türk buddist metinlerinden I. cildine Önsöz'ü yazdığı “*Maitrisimit ein Alt-türkischer Text der buddhistischen Vaibhasika-Schule*” yayımı, kuruluşunda büyük emek harcamış olduğu Mainz Akademisinin çalışmaları arasında onun şahsî teşebbüsü ile meydana getirilmiş değer biçilmez Türk Kültürü, Dili, Edebiyatı'na dair önemli eserlerdir. 1959'da “*Handbuch der Orientalistik*” serisinin “1774-1918'e kadar Osmanlı Tarihi” ne dair olan kısım, onun emeğiyle meydana gelmiştir.

Profesörlüğe başladığı 1940-41 yılları, İkinci Dünya Harbi'ne rasladığından, ilmî çalışmalara elverişli olmadığı halde, onun “Eski Türkiye'de *ökumen*¹ kilise beylerinin devlet hukuku bakımından durumları” başlıklı Türk vesikalarına dayanan, Türk Tarihi ve Türk kanun esası'sine ve devlet idaresine dair, önemli eseri (APAW 1942) tamamlanıp basılmıştır. Ancak 1946'da, yeniden açılmış olan Mainz Üniversitesinin Şarkiyat kürsüsüne ordinaryus olarak getirildikten sonra, biraz ağır idarî işler yükünden kurtulabilmiş ve çoktan beri özendiği ilmî çalışmalara daha fazla zaman ayıracak duruma gelebilmiştir. Fakat burada da yine bir kısım idarî işten kurtulamamıştı, 1953 ve

¹ *Ökumene* yunanca “yer yüzü sâkinleri”, Fener Patriarklarının unvanıdır.

1954'te felsefe fakültesinin dekanı, 1955-56'da ise prorektörlüğe seçilmiştir. Bu Üniversitenin kendisinin idare ettiği Şarkiyat bölümünün kütüphanesini, gıpta edilecek bir şekilde, mükemmel, zengin bir kütüphane durumuna koymuştur. En seçkin ve her yerde kolayca bulunmayan önemli eserleri dahi bulup, buraya mal edebilmiştir.

Bilhassa Türk Tarihi vesikaları üzerindeki derin çalışmaları, ilim dünyasında ona milletlerarası değerde takdir toplamıştır. Bu cümleden Dijon Üniversitesinin 1957'de tevcih ettiği fahri Doktorluk ünvanı (Dr. h. c.) ve Danimarka Kırallık İlim Akademisinin tevcih ettiği yabancı azalık payesini kaydedelim.

Mainz Üniversitesinde okuttuğu ders müfredatı arapça, farsça, türkçe ve bunların edebiyatı, Kur'an tercüme ve tefsirleri, Türk-Osmanlı vesikalarından ibaretti. Yanında Doktora yapan iki talebesi de Osmanlı vesikalarını konu olarak almışlardı.

Rahmetli, arkadaşlarına ve talebelerine samimî bir sevgiyle bağlı, herkese karşı nazik ve yardıma hazırdı. Şahsî hayatına dair mühim bir şey bilmiyorum, fakat ana tarafından Danimarkalı olduğunu ve varlıklı bir aileden geldiğini duymuştum. Berlin'de talebeliğim sırasında, derslere olgun bir insan'ın gelip gittiğini görüyordum. Her karşılaşmamda "ne gibi ihtiyacınız var, bir isteğiniz varsa bana müracaat edin" derdi. Ben o zaman henüz pek genç bir kız olduğumdan, başkasından bir şey istemeğe utanırdım. Son yıllardaki karşılaşmalarımda, bazı arkadaşlar için yaptığım müracaatları samimiyetle ve dostlukla yerine getirdi. Almanya'ya her gittiğimde büyük dostluk ve arkadaşlıkla karşıladı ve "biz sınıf arkadaşınız" diye iftiharla konuşuyordu. Son yıllarda bekâr ve yalnız, kalbinden bir hayli rahatsızdı, buna rağmen her zaman iş ve çalışmadan bahsederdi. Geçen yıl, bir kitap isteyip yazdığı son mektubu, beni bir ölüm haberi gibi ürkütmüştü, yazısı okunmayacak kadar karıştıktı, bundan yazamayacak kadar rahatsız olduğu anlaşılıyordu. Türk Tarihi titiz bir araştırmacıyı, Türk arkadaşları da vefakâr bir dostu kaybetti. Nur içinde yatsın.

Professor Dr. phil Dr. h. c. Helmuth SCHEEL'in

İLMÎ ÇALIŞMALARININ LİSTESİ

I. Eserleri ve makaleleri :

1. Die Schreiben der türkischen Sultane an die preußischen Könige in der Zeit von 1721–1774 (Dissertation, Mitteilungen des Seminars für orientalische Sprachen, Berlin, Jg. 1930 Preussens Diplomatie bei der Pforte, başlığıyle de, Verlag de Gruyter'de çıkmıştır.
2. Ein türkischer Schiffsferman für ein preußisches Schiff aus dem Jahre 1835 (İslamica 1931, vol. fasc. 2).
3. Die Sendung des polnischen Gesandten von Stadnicki an die Pforte (1733–1737), Mitteil. d. Sem. f. oriental. Sprachen, Berlin Jg. 1932, Abt. II.
4. Buna ilâve aynı dergide: Jg. 1934, S. 205.
5. Der Zweite Türkische Geschichtskongress (Im Amtsblatt "Deutsche Wissenschaft" 1937, Heft 22).
6. Forschungsrichtungen und Wandlungen in der türkischen Geschichtswissenschaft (1938).
7. Die Türkei und die Wissenschaft, in Festschrift zum 10 jährigen Bestehen der Türkischen Handelskammer zu Berlin, 1938.
8. 1835. Die erste Reise eines pommerschen Schiffes nach der Türkei und dem Schwarzen Meer (Das Bollwerk, Pommersche Heimatzeitschrift, 1935, Augustheft.)
9. Die staatsrechtliche Stellung der ökumenischen Kirchenfürsten in der alten Türkei. Ein Beitrag zur Geschichte der türkischen Verfassung und Verwaltung. (Abh. der Preussischen Akademie der Wissenschaften, Jg. 1942, Phil.–hist. Klasse, No. 9).
10. Über den Ersten Dänisch-Türkischen Vertrag vom Jahre 1756, Studia Orientalia Joanni Pedersen, Festschrift, Kopenhagen 1953
11. In Memoriam Kaare Grönbech, Acta Orientalia, Vol. XXIII, 1–2.
12. Ein Schreiben des Krim Giraj Khan an den Prinzen Heinrich, den Bruder Friedrichs des Grossen, Festschrift Jean Deny, Ankara 1958, S. 213 ff.

13. Maitrisimit. Ein alt-türkischer Text der buddhistischen Vaidhasika – Schule. (Annemarie von Gabain ile beraber) Wiesbaden 1958.
14. Lobeda 1924. Fritz Jöde. Leben und Werk. Eine Freundesgabe. Trossingen 1957.
15. Nachruf auf Enno Littmann. Jahrbuch der Akademie der Wissenschaften und der Literatur, 1958.
16. Zwei Kernfragen der Türkischen Revolution, Der Neue Orient, Jg. 1934, Heft 1.
17. Rapport über die Philologiae Turcicae Fundamenta, für die UNESCO 1953, adı konmadan basılmıştır.
18. Das Seminar für Orientkunde an der Johannes Gutenberg-Universität, Jahrbuch der Vereinigung der Freunde, 1954.
19. Die Türkei von 1774 bis 1914 (Handbuch für Orientalistik von Berthold Spuler), henüz basılmamış.
20. Denkschrift über die Akademie der Wissenschaften und der Literatur zu Mainz, Ms. olarak basılmıştır.
21. Türk Tarihinin tetkiki bakımından türkçe vesikaların ehemmiyeti (Die Bedeutung der Erforschung türkischer Urkunden für die türkische Geschichtsforschung), 2. T. Tarih Kongresinde türkçe tebliğ 1937. Türkiyat Mecmuası VII-VIII, İstanbul 1942, S. 45.
22. Heribert Horst und Helmuth Scheel, Ein Beitrag zum Feraşen-Amt in der Grabmoschee zu Medina, Festschrift Nemeth, 1962.
23. Einige Bemerkungen zu den osmanisch – türkischen Urkunden im ehem. Königl. Staatsarchiv zu Dresden, Ural–Altäische Jahrbücher 1965.

II. Naşir olarak çıkardığı eserler :

1. Max Freiherr von Oppenheim: TELL HALAF, Bd. II, III IV, Berlin 1950 und 1955 (Vorwort).
2. Philologiae Turcicae Fundamenta. Jean Deny, Kaare Grönbech Zeki Velidi Togan ile birlikte, Wiesbaden 1958, Bd. I.
3. Redaktion der Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft von Bd. 93 bis Bd. 102, son ciltler Enno Littmann ile, ve “Abhandlungen zur Kunde des Morgenlandes”.
4. Beiträge zur Arabistik, Semitistik und Islamwissenschaft (Richard Hartmann ile), Leipzig 1944.
5. Philologiae Turcicae Fundamenta, Band II, 1965.

III. Tanıtımlar ve Konuşmalar :

1. Mahmud Ra'uf, Anadolu türküleri ve musikî istikbâlimiz (Die anatolischen Lieder und die Zukunft unserer Musik), "Die Musik" XXI Heft 8, 1929.
2. Mitarbeit an "Feiernde Jugend", hersgg. von Pfarrer O. Göhling, Berlin – Steglitz, Evang. Presseverband für Deutschland, 1921, S. 83 und passim.
3. Redakteur der Musikbeilage der Wandervogelzeitschrift "Der Zweispruch" Rudolstadt, 1923/24.
4. Karl Krüger: Kemalist Turkey and the Middle East, Übersee – und Kolonial-Zeitung, 1932, S. 281.
5. Colonel Lamouche, Histoire de la Turquie depuis les origines jusqu'à nos jours. DLZ, 1935, Sp. 203.
- 5a. Abdülhak Adnan (Adıvar), Osmanlı Türklerinde yelin La science chez les Turcs Ottomans, Paris, 1939.
6. W. Barthold, Vorlesungen über die Geschichte der Türken Mittelasiens. Deutsche Bearbeitung von Theodor Menzel.: HZ. Bd. 155, S. 615.
7. Fahrt zu Landjahrpflichtigen. Landjahr-Schulungsbriefe 1936 (Metin, yazar'ın müdahalesi olmadan değiştirilmiştir.)
8. Lehmann, Wilhelm: Der Friedensvertrag zwischen Venedig und der Türkei vom 2. Oktober 1540. OLZ. 1937, Sp. 180.
9. Gerhad Herrmann, Die Dardanellen, DLZ. 1937, Sp. 584.
10. Roy, Gilles, Abdul – Hamid. Le Sultan Rouge. OLZ, 1937, Sp. 540.
11. Gerhard von Mende, Der nationale Kampf der Rußlandtürken. DLZ. 1937, Sp. 1540.
12. Berthold Spuler, Die Minderheitenschulen der europäischen Türkei, DLZ. 1938, Sp. 623.
13. Gegaj, Athanase, L'Albanie et l'Invasion turque au XV e siecle, OLZ. 1938, Sp. 41.
14. Werner Jahrmann, Frankreich und die orientalische Frage, DLZ. 1937, Sp. 1917.
15. Rudolf Kriss, Die schwäbische Türkei,: DLZ. 1939 Sp. 210.
16. August von Kral, Das Land Kamâl Atatürks. DLZ.: 1938, Sp. 314.

17. Die Türkei und die Wissenschaft. Beitrag zu der Festschrift "10 Jahre Türkische Handelskammer für Deutschland", 1938, Berlin.
18. Wilhelm Hannekum, Persien im Spiel der Mächte, DLZ. 1938, Sp. 1470.
19. Hans Guhr. Als türkischer Divisionskommandeur in Kleinasien und Palästina. Gutachten 1937 für den Mars-Verlag Berlin (Sadece Mscr.).
20. Walter Hinz, Iran, Hz. Bd. 159, S. 608.
21. Walter Hinz, Politik und Kultur von Kyros bis Reza Schah, Deutsche Wissenschaft, Erziehung und Volksbildung. 1938, Heft 14.
22. Reinhard Hüber, Deutschland und der Wirtschaftsaufbau des Vorderen Orients, DLZ. 1938, Sp. 1076.
23. Berlin'de yapılmış bir konuşmaya dair. *Cumhuriyet* 21. Mart 1938.
24. John Kingsley Birge, The Bektashi Order of Dervishes, DLZ. 1939, Sp. 655.
25. Selbsterlebnisse deutscher Kolonialpioniere, hersgg. von Paul Ritter, Deutsche Wissenschaft..., 1939 nichtamtlicher Teil, S. 212.
26. Uluğ İğdemir, Kuleli Vak'ası hakkında bir araştırma, OLZ. 1939, Sp. 112.
27. Karl Krüger, Südafrika, Deutsche Wissenschaft 1939
28. Sir Bertram Thomas, Die Araber, DLZ. 1939, Sp. 907.
29. Maximilian Braun, "Kosovo", Die Schlacht auf dem Amsfeld, DLZ. 1939, Sp. 316.
30. Bagally, John W. M. A., Ali Pasha and Great Britain, OLZ. 1939, Sp. 375.
31. Henri Laoust, Le Califat dans la doctrine de Rasid Rida, DLZ. 1939, Sp. 1305.
32. Odenthal, Dr. Josef, Oesterreichische Türkenkriege 1716-1718, OLZ. 1940, Sp. 194.
33. İsmail Hakkı Uzunçarşılıoğlu, Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu devletleri (Die Statthalterschaften in Anatolien und die Fürstentümer der Akkoyunlu und der Karakoyunlu), DLZ. 1939, Sp. 764.

34. Heymann Egon, Balkan, : OLZ. 1940, Sp. 85.
35. Max Freiherr von Oppenheim, Die Beduinen, Bd. I, DLZ. 1940, Sp. 46.
36. Barckhausen, Joachim, Männer und Mächte am Bosphorus, OLZ. 1939, Sp. 756.
37. Ebeling, Geschichte des Orients vom Tode Alexanders des Großen bis zum Einbruch des Islams, Göschen 1126, ZDMG.
38. Rudolf Karlowa, Deutsche Kolonialpolitik, Deutsche Wissenschaft usw., 1939, S. 192.
39. Lothar Kühne, Das Kolonialverbrechen von Versailles, Sp. 124. aynı yerde,
40. Paul Schmitz, Politiker und Propheten am Roten Meer, aynı yerde 1939, S. 214.
41. Tahsin Öz, Arşiv Kılavuzu (Archivregister), ZMDG. 1939.
42. Nachruf auf Bernhard Moritz, Forschungen und Fortschritte. 1939, Nr. 31.
43. Jeanne Dinet – Rollince, La vie de E. Dinet, DLZ. 1939, Sp. 1494.
44. Afrika braucht Großdeutschland, bearb. von Karl Brüsch, Deutsche Wissenschaft, 1940 Heft 1.
45. Kurat und Zetterstéen, Türkische Urkunden, OLZ, 1940, Sp. 480.
46. Nachruf auf den Komponisten Fritz Henshke, 1939 (Mskr. olarak basılmıştır).
47. Otto Eck, Seeräuberei im Mittelmeer, Hz. Bd. 164 S. 385.
48. Deutsche Kolonialkunde, von Jacob, : Deutsche Wissenschaft 1940, Heft 22.
49. Emile Tyan, Histoire de l'organisation judiciaire en pays d'Islam, Tome I, DLZ. 1940, Sp. 561.
50. H. Blumenhagen, Südwestafrika einst und jetzt, Zentralblatt für die gesamte Unterrichtsverwaltung in Preussen, 1934 Jg. 76 Heft 17.
51. Schultz – Ewerth, Deutschlands Weg zur Kolonialmacht, deutsche Wissenschaft, 1935, Heft 7.
52. Carl Mühlmann, Das deutsch-türkische Waffenbündnis im Weltkrieg, und: Felix Guhse, Die Kaukasusfront im Weltkrieg bis zum Frieden von Brest. ZDMG. 1940, S. 447.

53. Die türkische Wissenschaft und die deutsche Mitarbeit, *Der Nahe Osten*, 1940, Heft 8/9.
- 53a Bericht über die Arbeitstagung der deutschen Orientalisten und der deutschen orientalischen Archäologen 1942 (veröffentlicht in ZDMG).
54. Wilhelm Barthold, *Ulug Beg und seine Zeit*. Deutsche Bearb. von Walter Hinz, *HZ*. 1940, S. 133.
55. Oehlke, Waldemar, *Sechzig Reisejahre eines Danzigers durch die Welt und um die Erde*, *OLZ*. 1941.
56. Gotthard Jäschke, *Türkei*, ZDMG. Bd. 95, S. 444.
57. Hans Hermann Russack, *Byzanz und Stambul. Sagen und Legenden vom Goldenen Horn*. ZDMG. 1942.
58. *Festschrift für Friedrich Giese zum 70. Geburtstag*. *OLZ*. 1943, Sp. 240.
59. *Die Eröffnung des deutsch-bulgarischen Urkundenwerkes*. ZDMG 1943.
60. Gotthard Jäschke, *Die Türkei in den Jahren 1935–1941*. *Geschichtskalender*. ZDMG. 1943, Heft 2.
61. H. A. R. Gibb and Harold Bowen, *Islamic Society and the West*. Vol. I. *Oriens* 1951.
62. Rabghuzi, *Narrationes de Prophetis*, hersgg. Kaare Grönbech ZDMG. Bd. 99 Heft 2.
63. M. Tayyib Gökbilgin, *XV–XVI. asırlarda Edirne ve Paşa Livası Vakıflar – Mülkler – Mukataalar*, *Oriens* 1954.
64. Berthold Spuler, *Die Goldene Horde*, *HZ*. 1953 S. 629.
65. Ludwig Fekete, *Türkische Schriften aus dem Archive des Palatins Nikolaus Esterhazy 1606–1645*, *Mitteil. d. Sem. f. orient. Spr.* Berlin, 1934, Abt. II.
66. Georg Schreiber, *Deutsche Wissenschaftspolitik von Bismarck bis zum Atomwissenschaftler Otto Hahn*, *Archiv, f. mittelh. Kirchengesch.* 1955.
67. Ettore Rossi, *Manual di lingua Turca*, vol. I, *Grammatica elementare, esercizi – vocabolarietti* ZDMG 1952.
68. *Der Märchendichter Hans Christian Andersen*, als Ms. gedruckt Ankara 1955, *Alman Kütüphanesinde Konferans*. *Danimarkalı Masal Şairi Hans Christian Andersen, Kişiliği, Yaşayışı ve eserleri*.

69. Text der Schlussansprache auf dem 23. Internationalen Orientalisten-Kongress in Cambridge 1954.
70. Ananiasz Zajaczkowski und Jan Reychman, *Zarys Dyplomatyki Osmansko – Tureckiej*, ZDMG. 1955.
71. Kreutel, *Das Tagebuch des Kara Mustafa, Belagerung Wiens 1683*, ZDMG. 1955.
72. Fekete, Lajos, *Die Siyaqat – Schrift in der türkischen Finanzverwaltung. Beitrag zur türkischen Paläographie. 2 Bde.* . ZDMG 1956.
73. Berthold Spuler, *Die Mongolen in Iran*, 2. Aufl. HZ. Bd. 163, 1957.
74. Mihail Guboglu, *Paleografia și Diplomatica Turco – Osmana. Studiu și Album. Editura Academiei Populare Romine 1958.* 351 Seiten und 4 farbige Tafeln, ZDMG. Bd. 111, Heft 2.
75. Karl Krüger, *Die neue Türkei. Mit 32 Fotos auf Tafeln und 1 Farbkarte*, 243 S. Berlin 1963, ZDMG. 113, Heft 3.
76. Joseph Ehrenfried Hofmann, *Geschichte der Mathematik I. Von den Anfängen bis zum Auftreten von Fermat und Descartes* Slg. Göschen Bd. 226/226a, Berlin 1963, ZDMG. Bd. 113, S. 628.
77. Lajos Fekete und Gy. Kaldy-Nagy, *Rechnungsbücher türkischer Finanzstellen in Buda (Ofen) 1550-1580. Türkischer Text (Institutum Historicum Academiae Scientiarum Hungaricae)* Budapest 1962, 840 SS. ZDMG. Bd. 115.
78. Beldiceanu, *Les actes premiers Sultans etc.*
79. *Entwicklung und Aufgaben der Akademie: (Mainzer Allgem. Zeitung vom 9. Februar 1966).*
80. *Über das Verfahren beim Druck der Veröffentlichungen der Akademie (Manuskript).*
81. *East Asian cultural studies, Vol. I* March 1962, p. 44 ff. Kurzer Bericht über die ostasiatischen Forschungen in Deutschland vorgetragen bei der Assemblée Générale des CIPSH in Tokyo 1962.
82. *Remarks on methodological Problems (Frz.: L'homme et la notion de l'histoire), Konferans: Cahiers d'Histoire mondiale, 1963.*

TÜRK TARİH KURUMU'NUN 1968 YILI GENEL KURUL TOPLANTISI

Türk Tarih Kurumu Genel Kurulu 27 Nisan 1968 Cumartesi günü saat 9,30 da Ankara'daki merkezinde toplandı. Saat 9,30 da üyeler Kurumun Kurucusu Aziz Atatürk'ün Anıtkabirini ziyaret ederek bir çelenk koydular ve saygı duruşunda bulundular. Anıtkabir'in şeref defterine Kurum Başkanı Ord. Prof. Dr. Şevket Aziz Kansu aşağıdaki yazıyı yazdı, defter üyelerce imzalandı :

"Türk Ulusunun kurtarıcısı Atatürk'ün huzurunda, Türk Tarih Kurumu üyeleri, Onun ilkelerine bağlılıklarını tekrarlar, aziz hatırasına saygılarını sunarlar".

Atatürk'ten sonra Devrim şehitlerinin mezarları ziyaret edilerek bir buket kondu.

Saat 10,15 de Kurum merkezine dönen üyeler saat 10,30 da Genel Kurul toplantısına katıldılar.

Başkan Ord. Prof. Dr. Şevket Aziz Kansu çoğunluğun bulunduğunu söyleyerek oturumu açtı ve şu konuşmayı yaptı :

"Sayın Arkadaşlarım ;

Bir yıllık çalışma devresinin sonuna gelmiş bulunuyoruz. Bu yıl içinde Kurum üç değerli üyesini kaybetmiştir. Tarih hocamız Hâmit Ongunsu, edebiyat tarihimizin tanınmış ve öncü simalarından Ali Canib Yöntem, Başkanımız Hasan Cemil Çambel. O Hasan Cemil Çambel ki, İkinci Türk Tarih Kongresinin ve o münasebetle Dolmabahçe sarayında düzenlenen Türk Tarih sergisinin organizasyonunda unutulmaz hizmetleri olmuştur. O Hasan Cemil Çambel ki, bizden sonra gelecek Atatürk kuşaklarına "Atatürk'ün Sofrasında" adlı anıt anısını bırakmıştır. Aziz hatıraları önünde saygı duruşunda bulunuyoruz.

Yeni binamıza taşınmamızdan bu güne kadar geçen bir yıl içinde Kurumumuzu ve kitaplığımızı memleket içinden olduğu kadar Amerika'dan, Japonya'dan, Avrupa'dan, Sovyet Rusya'dan gelen bir çok tanınmış Akademi, Üniversite üyesi ve ilim adamı ziyaret etmiştir.

Konferans salonumuzda, 9-11 Kasım 1967 tarihinde Türkiye, İran ve Pakistan kalkınma için bölgesel işbirliği teşkilâtının düzenlediği "Atatürk'ün önderliği altında kültür devrimi" semineri toplanmıştır. Asbaşkanlarımızdan Sayın Profesör Âfet İnan'ın yönettiği bu seminerde üyelerimizden Sayın Profesör Âfet İnan, Profesör Tayyib Gökbilgin, Profesör Bekir Sıtkı Baykal, Profesör Şinasi Altındağ, Profesör Halil İnalçık, Profesör Şerafeddin Turan tebliğlerini sunmuşlardır.

30 Aralık 1967 tarihinde Tevfik Fikret'in doğuşunun 100 üncü yıl dönümü için UNESCO Türkiye Milli Komisyonu tarafından anma töreni tertiplenmiştir. Bu anma töreninde üyelerimizden Sayın Profesör Enver Ziya Karal ve arkadaşımız birer konuşma yapmışlardır. Nihayet 27-28 Ocak 1968 tarihinde Halkevleri Genel Merkezi tarafından "Atatürk Enstitüsü" nün kuruluşu münasebetiyle bir seminer düzenlenmiştir. Yönetim Kurulunuz, konferans salonumuzu, bu istekleri Kurumun amaçları açısından uygun bulduğundan uygun bulduğundan tahsis etmiştir.

Sayın Arkadaşlarım ;

Önümüzdeki 10 Kasım 1968 tarihi Büyük Atatürk'ün ölümünün 30. yıldır.

Yönetim Kurulunuzun Yüksek Genel Kurula sunduğu öneriler arasında Kurumumuzun "Atatürk Araştırma Merkezi" nin faaliyete geçirilmesi hakkındaki teklife ve 19 Mayıs 1969 tarihinde Milli Mücadele'nin 50. yılını idrâk edeceğimize göre Samsun ve Amasya'dan itibaren Erzurum, Sivas kongrelerini de içine alan bir yayın ve uygun diğer faaliyetlerin Kurumumuz tarafından ele alınmasına ilgilerinizi yüksek müsaadelerinizle rica edeceğim.

Ayrıca 1969 Eylülünde toplanacak olan VII. Türk Tarih Kongresi için ön çalışmalara başlanmış bulunmaktadır.

Sözlerimi bitirmeden önce, Sayın Uluğ İğdemir'e ve Kurum mensuplarına teşekkürlerimi bildirmek isterim. Yönetim Kurulu arkadaşlarımla şahsım adına da hepinize saygularımızı sunarız.

Sayın Üstadımız Profesör İsmail Hakkı Uzunçarşılı'dan Kurumumuzda 30 hizmet yılını tamamlamış üç üyemize Sayın Fakihe Öymen, Sayın Profesör Hâmit Sadi Selen ve Sayın Profesör Arif Müfid Mansel'e hâtrâ madalyalarını sunmalarını rica edeceğim. Değerli arkadaşlarımıza tebriklerimizi ve mutluluk dilekelerimizi sunarım".

Başkanın konuşmasından sonra Kurum üyelerinden 30 yılını dolduran Sayın Bayan Fakihe Öymen, Sayın Profesör Dr. Hâmit Sadi Selen ve Sayın Ord. Prof. Dr. Arif Müfid Mansel'e Kurumun kurucu üyelerinden Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı hâtrâ madalyalarını alkışlar arasında sundu.

Başkanlık Divanının seçimine geçilerek Genel Kurul Başkanlığına Ord. Prof. Ömer Lütfi Barkan, Asbaşkanlığa Bayan Fakihe Öymen, Sekreterliklere de Prof. Dr. Bahadır Alkım ve Prof. Dr. Halil İnalçık seçildiler.

Başkanlık divanı yerlerini aldılar. Genel Müdür Uluğ İğdemir Yönetim Kurulunun 1967 yılı Çalışma raporiyle Basımevi Yönetim Kurulunun 1967 yılı Çalışma raporunu ve Denetleme Kurulu raporunu okudu.

Prof. Tayyib Gökbilgin söz alarak bundan önce Genel Kurulların açılışında üyelerden birinin bilimsel bir bildiri okuduğunu, bu geleneğin niçin bırakıldığını sordu ve devamını istedi. Prof. Ekrem Akurgal aynı konuya dokunarak Prof. Gökbilgin'i desteklediğini, ayrıca çeşitli şehirlerde ilmî konferanslar düzenlenmesi gerektiğini, halk için popüler yayınlar yapılmasını bu nitelikte bir Selçuk tarihimizin ve bir Osmanlı tarihimizin bulunmadığını söyledi.

Dr. Hâmit Koşay Türk Kültür tarihi üzerinde de çalışmalar yapılmasını istedi.

Prof. Osman Turan Malazgird savaşının 900 üncü yıldönümünün yaklaştığını, bu önemli yıldönümü için raporda hiç bir şeyin bulunmadığına işaret etti.

Eleştirmeleri Başkan, Yönetim Kurulu üyeleri ve Genel Müdür cevaplandırdılar. Görüşmeler sonunda Yıllık Konferanslara devam edilmesi, aylık toplantıların daha verimli olması, popüler yayınlar hazırlanması için gayret harcanması genellikle uygun görüldü.

Başkan konuşmaların sona ermesiyle Yönetim ve Basımevi Yönetim Kurullarının raporlarını oya koydu, raporlar oybirliği ile kabul edilerek, Yönetim Kurulları aklandı.

1968 Bütçe tasarısını incelemek üzere Bayan Fakihe Öymen, Prof. Dr. Halil Demircioğlu ve Prof. Abdülkadir İnan Bütçe Komisyonuna seçildikten sonra Ku-

rulların seçimine geçildi ve Yönetim Kurulu asli üyeliklerine oy sırasıyla Prof. Dr. Tahsin Özgüç, Ord. Prof. Dr. Sedat Alp, Ord. Prof. Dr. Şevket Aziz Kansu, Ord. Prof. Enver Ziya Karal, Prof. Dr. Âfet İnan, Prof. Dr. Cemal Tukin, Prof. Dr. Bekir Sıtkı Baykal; Yedek üyeliklere Prof. Tayyib Gökbilgin, Ord. Prof. Dr. Ekrem Akurgal, Prof. Dr. Halil İnalçık seçildiler.

Vakit geçmiş olduğundan öğleden sonra saat on altıda toplanılmak üzere birinci oturuma son verildi.

Genel Kurul öğleden sonra saat 16 da Asbaşkan Bayan Fakihe Öymen'in Başkanlığında toplanarak Kurulların seçimlerine devam edildi. Haysiyet Divanına Ord. Prof. Ömer Lütfi Barkan, Ord. Prof. Dr. Arif Müfid Mansel, Bay Tahsin Öz, Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı ve Ord. Prof. Dr. Süheyl Ünver; Denetleme Kuruluna Prof. Dr. Halil Demircioğlu, Dr. Hâmit Koşay, Bayan Fakihe Öymen; Kitaplık Komisyonuna Prof. Dr. Adnan Erzi, Dr. Hâmit Koşay, Ord. Prof. Dr. Aydın Sayılı; Basimevi Yönetim Kuruluna Prof. Dr. Bekir Sıtkı Baykal, Prof. Abdülkadir İnan, Prof. Dr. Tahsin Özgüç seçildiler.

Gündemin 13 üncü maddesinde yer alan üyelik önerileri daha sonra görüşülme üzere 14 üncü maddeye geçildi ve Bütçe Komisyonu Raporu okundu. Rapor da Yönetim Kurulu tasarısında gösterilen ödeneklerin uygun olduğu, ancak baskı giderleri diliminden 50 bin liranın düşülerek kazılar dilimine alındığı bildirilmekte idi. Bütçe üzerinde söz isteyen olmadığından Kurumun 1968 yılı bütçesi 5.560.250 lira gelir ve 5.556.401 lira gider olmak üzere oybirliği ile kabul edildi.

Bundan sonra gündemin 15 ve 16 ıncı maddelerine geçilerek sırasıyla şunlara karar verildi :

1 — Atatürk'ün bir biyografisinin yayınlanması, Atatürk ve Türk Devrimleri hakkında yapılacak yayınların düzenlenmesi, teşvik ve himayesi, Atatürk hakkında yapılmış olan her türlü yayınların bibliyografyalarının hazırlanarak düzenli bir seri halinde çıkarılması ve bütün bu çalışmalarını yönetmek üzere beş kişilik bir komisyon kurulması hakkında 1958 yılında Genel Kurulca verilen karara göre çalışan komisyonun "Atatürk ve Devrimleri Araştırma Merkezi" adı altında kurulacak bir merkez haline getirilmesi ve şimdi komisyon üyesi bulunan Prof. Dr. Âfet İnan, Ord. Prof. Hikmet Bayur, Ord. Prof. Enver Ziya Karal, Prof. Dr. Bekir Sıtkı Baykal ve Genel Müdür Uluğ İğdemir'in bu Merkezin Yönetim Kurulunu teşkil etmesi, komisyona verilmiş olan yetkilerin bu Yönetim Kuruluna da tanınması, merkezin çalışmaları için gerekli uzman ve ilmi yardımcılarının tayini, armağan verilmesi gibi işlemlerin Merkez Yönetim Kurulunun teklifi üzerine Kurum Yönetim Kurulunca saptanması hakkında Yönetim Kurulunca yapılan öneri oybirliği ile onaylandı.

2 — Telif hakları yönetmeliğinin 13 ve 26 ıncı maddelerinde yapılacak değişiklikler hakkında Yönetim Kurulunca getirilen tasarı aşağıdaki şekilde kabul edildi:

TELİF HAKLARI YÖNETMELİĞİNİN 13 ve 26 ıncı MADDELERİNİN YENİ ŞEKİLLERİ

13 — Telif ve çeviri ücretleri şu esaslara göre ödenir :

- a) Türkçe yazılmış telif eserlerin her saymaca sahifesine 30 lira.
- b) Yabancı dilde yazılmış telif eserlerin her saymaca sahifesine 30 lira.

- c) Modern dillerden Türkçeye yapılan çevirilerin her saymaca sahifesine 20 lira.
- ç) Ölü dillerden (Sumerce, Etice, Eski Yunanca, Lâtince, Eski Arapça, Eski Farsca v. b.) yapılan çevirilerin her saymaca sahifesine 30 lira.
- d) Birden fazla eserin karşılaştırılması ile meydana getirilen metin tesislerinin (eleştirmeli basım) her saymaca sahifesine 25 lira.
- e) Osmanlıcadan yapılan sade transkripsiyonların her saymaca sahifesine 15 lira.
- f) Basılmış belgelerin olduğu gibi alınması halinde her saymaca sahifeye 5 lira.
- g) Okunması güç Osmanlıca metin transkripsiyonlarının her saymaca sahifesine 20 lira.
- h) Basılmış eserlerin sonuna konan bibliyografyaların her saymaca sahifesine 15 lira.
- i) İndekslerin basılmış tam sahifesine 20 lira.

Yönetim Kurulunca veya Kollarca hazırlanacak bilimsel raporlara verilecek telif hakkını tespit etmeye Yönetim Kurulu yetkilidir.

26 — Kurumca basılan eserlerden baskı sayısı 500 nüshaya kadar olanlardan yazar veya çevirmene 25 tane, 500 den 1000 nüshaya kadar olanlardan 30 tane, 1000 nüshadan fazla olanlardan 50 tane parasız olarak verilir.

Yazar eserinin yurt dışında tanınması ve dergilerde tanıtılması için, Kurumun bu maksatla gönderdiği kişi ve Kurumlar dışında, parasız olarak kendisine verilenlerin bir misline kadar nüshayı Kurum yoluyla buralara gönderilmesini isteyebilir.

3 — Kurum yayınlarının bilim kurulları ve değiştirmeler dışında kimlere parasız olarak verileceği hakkında Yönetim Kurulunca yapılan öneri “talip olduğu takdirde” cümlesinin katılmasıyla şu şekilde kabul edildi :

“Kurumumuzun amacını ve çalışmalarını benimseyerek bize yazılılarıyla ve davranışlarıyla yardımcı olan profesör, doçent ve bilim adamlarına –talip olduğu takdirde– kendi çalışma alanlarıyla ilgili yayınlar Yönetim Kurulu kararıyla verilebilir”.

4 — Kurum üyelerine yurt içi geziler için verilmekte olan 50 lira gündelik, bugünkü şartlara göre az olduğundan, bunun münasip bir miktara yükseltilmesi hakkında Yönetim Kurulunca yapılan öneri üzerine yapılan tartışmalardan sonra gündeliklerin (kazı heyetlerine verilen gündelikler hariç olmak üzere) 100 liraya çıkarılmasına karar verildi.

5 — 1969 Nisanında Lefkoşe’de toplanacak I. Uluslararası Kıbrıs Tetkikleri kongresine Kurumumuzun katılmamasına karar verildi.

Bundan sonra gündemin üyelik teklifleri maddesine geçildi :

6 — Zengin kitaplığını Türk Tarih Kurumuna bağışlamış olan eski hariciye memurlarından Esad Fuad Tugay’a Türk Tarih Kurumunun şeref üyeliği pâyesinin verilmesine gizli oyla yapılan seçim sonunda oybirliği ile karar verildiğinden toplantı salonuna davet edilen Sayın Esad Fuad Tugay’a Şeref üyeliği beratı alkışlar arasında ve Başkanın şu sözleriyle verildi :

“Sayın Şeref Üyemiz,

Kurucusu Mustafa Kemal Atatürk olan Türk Tarih Kurumunun Şeref Üyeliği pâyesi beratını size sunuyorum. Şu anda tebriklerimizi en iyi dileklerimizle ifade ederken mutluluk duymaktayım”.

7 — Eski, Orta ve Yeni Çağ Kollarından gelen üyelik teklifleri birer birer ve gizli olarak oya kondu, bu oylama sonunda İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Profesörü Dr. Semavi Eyice, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yeni Çağ Tarihi Profesörü Dr. Münir Aktepe, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Genel Türk Tarihi Kürsüsü profesörlerinden Dr. Şerafeddin Turan Türk Tarih Kurumu aslı üyeliğine seçildiler.

Kollardan gelen önerilerin okunmasına geçildi ve şunlara karar verildi :

8 — 1968 yılı yaz aylarında meslekî incelemelerde bulunmak ve Kurumumuz yayınları arasında çıkacak “Roma Tarihi I. cilt 2. Bölüm” adlı eseri için malzeme toplamak üzere Londra’ya davetli olarak gidecek olan üyelerimizden Profesör Dr. Halil Demircioğlu’na Ankara-Londra gidiş-dönüş yolluğunun Kurumca ödenmesine,

9 — 1-4 Ekim 1968 tarihleri arasında Budapeşte’de toplanacak Uluslararası Prehistorya ve Protohistorya kongreleri Daimî Konsey toplantısına çağırılan üyelerimizden Ord. Prof. Dr. Şevket Aziz Kansu ile Dr. Hâmit Koşay’ın yolluk ve gündeliklerinin Kurumca ödenmesine,

10 — 1968 yaz aylarında memleketin çeşitli yerlerinde ilmî araştırma yapmak isteyen üyelerimizden Ord. Prof. Enver Ziya Karal, Prof. Dr. Şinasi Altundağ ve Prof. Tayyib Gökbilgin’e ikişer bin lira ilmî araştırma yardımı yapılmasına,

11 — Hollanda’da Türk Sanatı üzerinde inceleme yapmak isteyen üyelerimizden Ord. Prof. Dr. Süheyl Ünver’e Hollanda’ya kadar gidiş-dönüş yolluğıyle 10 günlük gündeliğinin Kurumumuzca ödenmesine,

12 — 9-14 Eylül 1968 tarihleri arasında Amerika’nın Indiana eyaletinde toplanacak IV. Uluslararası Ekonomi Tarihi Kongresine davet edilmiş olan üyelerimizden Prof. Dr. Halil İnalçık’a 250 dolar tutarında yardım yapılmasına,

13 — Uluslararası Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Kurumunun Osmanlı Vesikaları Komisyonu Başkanlığına üyelerimizden Prof. Tayyib Gökbilgin’in seçilmesine,

14 — Kurum aslı üyeliğine teklif edilen üyelerin bilimsel yönlerini daha iyi anlayabilmek için adayın eserlerinden iki takımının Ankara ve İstanbul’da Kolların toplantısından üç ay önce üyelerin incelemesine sunulmasına,

15 — Napolyon ve Elbe Etüdüleri Merkezinin Fransa’da düzenlediği kongreye üyelerimizden Ord. Prof. Enver Ziya Karal’ın katılmasına,

16 — Türk Kültür tarihinin belirli konuları üzerinde yayınlar yapılması hakkında Dr. Hâmit Koşay’ın önerisinin Kollara gönderilmesine,

17 — Popüler yayınlar yapılması hakkında Dr. Hâmit Koşay’ın önerisinin Kollara gönderilmesine,

18 — Genel Kurul toplantılarının ilk gününde yeni seçilen üyelerden birinin bir saati geçmemek üzere bir bildiri sunması hakkında Dr. Hâmit Koşay’ın önerisinin kabulüne.

Gündemde görüşülecek başka bir konu kalmadığından saat 19,30 da Genel Kurul toplantısına son verildi.

YÖNETİM KURULU ÜYELERİ ARASINDA İŞ BÖLÜMÜ

Türk Tarih Kurumu Genel Kurulunun 27 Nisan 1968 tarihli toplantısında Yönetim Kurulu üyeliğine seçilen üyeler aynı gün toplanarak aralarında şu yolda iş bölümü yaptılar :

Başkanlığa Ord. Prof. Dr. Şevket Aziz Kansu, Asbaşkanlıklara Prof. Dr. Âfet İnan ve Prof. Dr. Cemal Tükin, Genel Sekreterliğe Ord. Prof. Dr. Sedat Alp, Saymanlığa Prof. Dr. Tahsin Özgüç, Üyeliklere Ord. Prof. Enver Ziya Karal ve Prof. Dr. Bekir Sıtkı Baykal.

TÜRK TARİH KURUMU YÖNETİM KURULU'NUN
1967 ÇALIŞMA YILI RAPORU

Genel Kurulun Sayın Üyeleri,

Yönetim Kurulunuzun 1967 Çalışma Yılı Raporunu yüksek katınıza sunuyoruz:

BÜTÇE DURUMU

Kurumumuzun 1967 yılı gelir ve giderleri aşağıdaki tablolarda gösterilmiştir :

A. GELİRLER

<i>Bölüm</i>	<i>Gelirlerin çeşidi</i>	<i>Bütçeye konan</i>		<i>Sağlanan</i>	
		<i>Lira</i>	<i>K.</i>	<i>Lira</i>	<i>K.</i>
I	Kurum Arttırmından	720.000	—	1.456.704,65	
II	Atatürk vasiyeti geliri	2.000.000	—	2.062.928,12	
III	Üye ödentileri	250	—	260	—
IV	Yayın gelirleri	250.000	—	240.878,80	
V	Basımevi geliri	700.000	—	706.612,92	
VI	Türlü gelirler	90.000	—	99.681,97	
	Toplam	3.760.250	—	4.567.066,46	

B. GİDERLER

<i>Bölüm</i>	<i>Giderlerin çeşidi</i>	<i>Bütçeye konan</i>		<i>Harcanan</i>	
		<i>Lira</i>	<i>K.</i>	<i>Lira</i>	<i>K.</i>
I	Görevli giderleri	843.200	—	553.076,95	
II	İdarî giderler	115.000	—	92.875,39	
III	Bilimsel giderler	880.000	—	864.784,34	
IV	Yatırımlar ve yatırımla ilgili giderler	1.696.000	—	2.772.497,37	
V	Yayın zararları	225.001	—	212.671,60	
	Toplam	3.759.201	—	4.495.905,65	

Bu tablolarda görüldüğü üzere, Kurumumuzun 1967 yılı gelirlerinde, bütçeye oranla, 806.816 lira 46 kuruş bir fazlalık görülmektedir. Bunun 62.928 lira 12 kuruşu Atatürk vasiyeti gelirinden, 10 lirası Üye ödentilerinden 6.612 lira 92 kuruşu Basımevi gelirinden, 9.681 lira 97 kuruşu da türlü gelirlerden sağlanmış, geri kalan 727.583 lira 45 kuruşu da İş Bankasından alınan borçla tamamlanmıştır.

Gider bütçemize gelince : Başta görevli giderleri olmak üzere bütün bölümlerde bütçeye oranla daha az harcama olmuş, yalnız yatırımlar bölümünde binamızın tamamlanması ve demirbaşlar için 776.497 lira 37 kuruş fazla harcama yapılmıştır.

YAYIN İŞLERİ

Bu yıl içinde şu eserlerin basımı bitmiş ve yayımlanmıştır :

1. CEVDET PAŞA (Yayınlayan : CAVİT BAYSUN) : *Tezahir 40*.
2. *Namık Kemal'in hususî mektupları I, İstanbul, Avrupa ve Magosa mektupları* (Hazırlayan : FEVZİYE ABDULLAH TANSEL).
3. F. SARRE (Türkçeye çeviren : ŞAHABETTİN UZLUK) *Konya Köşkü*.
4. SABAHAT ATLAN : *Side'nin Milâttan Önce V. ve IV. yüzyıl Sikkeleri üzerinde Araştırmalar* (Türkçe ve Almanca).
5. EKREM AKURGAL : *Urtartäische und Altiranische Kunstzentren*.
6. E. BOSCH : *Quellen zur Geschichte der Stadt Ankara im Altertum*.
7. FARUK SÜMER : *Karakoyunlular I*. cilt.
8. İSMAİL HAKKI UZUNÇARŞILI : *Mithat Paşa ve Yıldız Mahkemesi*.
9. YUSUF HİKMET BAYUR : *Türk İnkılâbı Tarihi III. cilt, 4. kısım*.
10. *VI. Türk Tarih Kongresi*.
14. Belleten sayı : 122 — 124.
15. Belgeler sayı : 3 - 4 ve 5 - 6.

Şu eserlerin basımı bitmek üzeredir :

1. E. ROSENBAUM (ALFÖLDİ) : *A Survey of Coastal Cities in Western Cilicia*.
2. *Necati Lugal Armağanı*.
3. ABDÜLKADİR İNAN : *Makaleler, İncelemeler*.
4. MUSTAFA KEMAL (Yayınlayan : ULUĞ İĞDEMİR) : *Arıburnu Muharebeleri Raporu*.

Bu yıl içinde şu eserlerin basımına başlanmıştır :

1. *Namık Kemal'in hususî mektupları II*.
2. B. LEWIS : *Modern Türkiye'nin Doğuşu*.
3. NİMET ÖZGÜÇ : *Kaniş Karumunda Ib katının mühürleri ve mühür baskıları*.
4. SEDAT ALP : *Zylinder und Stempelsiegel aus Karahöyük bei Konya*.
5. İSMAİL HAKKI UZUNÇARŞILI : *Anadolu Beylikleri II*. baskı.
6. MAZHAR MÜFİT KANSU : *Erzurum'dan Ölümüne kadar Atatürk'le Beraber II*. cilt.
7. HALİL İNALCIK : *Gazavat-ı Sultan Murat Han*.

Bu yıl içinde şu eserlerin basılmasına karar verilmiştir :

1. ÇAĞATAY ULUÇAY : *Padişahların Kadınları ve Kızları*
2. ÇAĞATAY ULUÇAY : *Harem*.
3. G. JASCHKE : *Millî Mücadele ile ilgili İngiliz Belgeleri*.

ULUSLARARASI KONGRELER

1967 yılı Uluslararası Kongreler ve Toplantılar bakımından yoğun bir çalışma yılı olmuştur. Masrafları Kurum bütçesinden verilmek suretiyle katıldığımız kongre ve toplantılar sırasıyle şunlardır :

1. 3 — 8 Haziran 1967 tarihleri arasında Roma'da yapılan Uluslararası Tarihî İlimler Kurulu'nun 1970 Moskova Kongresi Hazırlık Komitesi toplantısına üyelerimizden Prof. Dr. Âfet İnan ve Prof. Dr. Şinasi Altundağ katıldılar.

2. 24 — 29 Temmuz 1967 de İngiltere'nin Cambridge şehrinde toplanan Uluslararası III. Türk Sanatı Kongresine üyelerimizden Prof. Dr. Tahsin Özgüç katılmıştır. Arkadaşımız bize verdiği raporda 27 Temmuz Perşembe günü oturumda Kemah Türbeleri hakkında bir bildiri sunduğunu, 28 Temmuz günü öğleden sonraki oturuma da Başkanlık ettiğini bildirmektedir. Arkadaşımızın bildirisi kongre üyelerince ilgi ile izlenmiştir.

3. 13 — 19 Ağustos 1967 de Amerika'nın Ann Arbor şehrinde toplanan XXVII. Uluslararası Şarkiyatçılar Kongresine üyelerimizden Ord. Prof. Dr. Sedat Alp, Prof. Dr. Cemal Tukin ve Ord. Prof. Ömer Lütfi Barkan katılmışlardır. Prof. Ömer Lütfi Barkan Kongre Tertip Komitesinin davetlisi olduğundan Kurumumuzdan yolluk almamıştır. Arkadaşımız Prof. Sedat Alp'in bize verdiği rapora göre, Prof. Sedat Alp 16 Ağustos tarihli sekiyon toplantısında "*Gaga ağızlı ve kol biçimli libasyon kapları ve bunların Hititçe karşılıkları*" konusunda projeksiyonlu bir bildiri sunmuş, bu bildiri ilgi ile karşılanmıştır. Prof. Cemal Tukin ise Türk - Amerikan Münasebetlerinin ilk safhalarını inceleyen ve şimdiye kadar ortaya konmamış arşiv belgelerine dayanan bir bildiri, Ord. Prof. Ömer Lütfi Barkan da "*Osmanlı İmparatorluğunda 16 ncı yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan bazı ekonomik ve sosyal bunalımlar üzerinde düşünceler*" başlıklı bir bildiri sunmuşlardır. Her iki bildiri kongre üyelerince büyük ilgi görmüştür.

4. Üyelerimizden Ord. Prof. Sedat Alp 20 — 23 Ağustos 1967 tarihleri arasında Şikago Üniversitesinde toplanan Uluslararası XVI. Asiriyooloji Kongresinde Kurumumuzu temsil etmişlerdir.

5. 27 Eylül — 3 Ekim 1967 tarihleri arasında Roma'da toplanan Uluslararası Micenologia Kongresine üyelerimizden Ord. Prof. Dr. Ekrem Akurgal Kurumumuz adına katılmıştır.

KONFERANSLAR

Atatürk Yıllık Konferanslarının VI. serisi bu yıl her ayın on beşinci günü verilmek üzere 6 konferansla başlamıştır. Konferansların listesi aşağıda sunulmuştur :

15 KASIM	1967	ÇARŞAMBA	Prof. Dr. Tarık Zafer Tunaya: <i>Türk Devriminin anlamı.</i>
15 ARALIK	1967	CUMA	Prof. Dr. Şerafettin Turan: <i>Türkiye'de İtalyan Ticaret Kolonileri.</i>
15 OCAK	1968	PAZARTESİ	Dr. Ekkehard Eickhoff: <i>Denizcilik Tarihinde Kandiye Muharebesi.</i>
15 MART	1968	CUMA	Hayrullah Örs: <i>Topkapı Sarayı Müzesi.</i>
15 NİSAN	1968	PAZARTESİ	Ord. Prof. Enver Ziya Karal: <i>İnsan Olarak Atatürk.</i>
15 MAYIS	1968	ÇARŞAMBA	Necmeddin Sahir Silan: <i>Birinci Büyük Millet Meclisi.</i>

Bu konferanslardan başka, memleketimizi ziyaret etmiş olan British Museum'un Batı Asya Bölümü Konservatörü Dr. R. R. Barnett 23 Mayıs 1967 de Kurumumuzda "*Oxus Hazinesi*" konulu bir konferans vermiştir.

AYLIK TOPLANTILAR

Her ayın ilk Salı günü yapmakta olduğumuz aylık toplantılar bu yıl çeşitli sebeplerle düzenli olarak uygulanamamıştır. Yalnız üyelerimizden Ord. Prof. Enver Ziya Karal 6. XII. 1967 deki toplantıda “Atatürk’ün Birlikte Yaşama Politikası” konusunda çok ilgi çekici bir konuşma yapmış ve bu konuşma üzerinde faydalı görüşmeler olmuştur.

İLMİ ARAŞTIRMALARA YARDIM

Bu yıl üyelerimizden Dr. Hâmit Koşay’a Türkiye Kazılar Tarihi üzerinde yapacağı araştırmalar için Eski Çağ Kolu kararıyla 3000 lira ilmi araştırma yardımı yapılmıştır.

BÜYÜK KAYIPLARIMIZ

Kurumumuz bu yıl da üç değerli üyesini kaybetmek bahtsızlığına uğramıştır. 29 Ağustos 1967 de Sayın Ord. Prof. Hâmit Ongunsu, 26 Ekim 1967 de Sayın Ali Canip Yöntem ve 9 Aralık 1967 de Sayın Hasan Cemil Çambel aramızdan ayrılmış bulunuyorlar. Aziz arkadaşlarımızın hâtıralarını saygı ve sevgi ile anarız.

VII. TÜRK TARİH KONGRESİ

1968 Sonbaharında toplanması kararlaştırılmış olan VII. Türk Tarih Kongresinin, arkadaşlarımızın daha iyi hazırlanmaları için 23 — 29 Eylül 1969 tarihleri arasında toplanması Kolların sonbahar toplantısında karar altına alınmış ve bu defaki kongremizde bir yenilik olmak üzere üç konu üzerinde raporlar hazırlanarak Kongre Genel Kuruluna sunulması uygun görülmüştür. Bu konular şunlardır :

1. *Eski Anadolu Kültürlerinin liguistik, tarih ve sanat alanlarındaki süreklilik problemleri.*
2. *Osmanlı İmparatorluğunun çöküşünde sosyal ve ekonomik etkenler.*
3. *Türkiye Cumhuriyetinin modern bir devlet olarak gelişmesinde Atatürk devrimlerinin önemi.*

Kongre için Kollarca seçilen Organizasyon Komitesi çalışmalarına başlamıştır.

KOL ÇALIŞMALARI

Kollar Yönetmelik gereğince toplantılarını yapmışlar, gerek Yönetim Kurulu’nun, gerekse üyelerimizin önerdiği konuları inceliyerek kararlara bağlamışlardır.

UNESCO TÜRKİYE MİLLÎ KOMİSYONUNDAKİ
ÇALIŞMALARIMIZ

Geçen Genel Kurulda UNESCO Türkiye Millî Komisyonu’nun X. devre genel kurulunda iki yıl süre ile Kurumumuzu temsil etmek üzere seçilen Asbaşkanımız Prof. Dr. Âfet İnan, UNESCO genel kuruluna tekrar yönetim kuruluna seçilmişlerdir. Arkadaşımız buradaki çalışmalarına devam etmektedir.

BİNAMIZIN AÇILIŞ TÖRENİ

Binamızın açılış töreni 12 Kasım 1967 Pazar günü saat 17 de Sayın Cumhurbaşkanını ve Sayın İsmet İnönü'nün huzurlarıyla yapılmış, törene seçkin bir davetli topluluğu ve bütün üyelerimiz katılmışlardır. Tören hakkında 125 sayılı Belleten'de geniş bilgi verilmiştir.

SAYIN ESAD FUAD TUGAY'IN BAĞIŞI

Eski Hariciye Memurlarımızdan Sayın Esad Fuad Tugay, çeşitli dillerdeki çok değerli ve zengin kütüphanesini Kurumumuza bağışlamışlardır. 103 sandık içinde İstanbul'dan Ankara'ya taşınmış olan kitapların kayıtlarına ve tasniflerine başlanmıştır. Hazırlanmakta olan katalog ayrıca basılacaktır. Kitaplar arasında 52 tane yazma eserle çok nadide koleksiyonlar bulunmaktadır. Sayın Esad Fuad Tugay'a huzurunuzda en içten şükranlarımızı sunarız.

KİTAPLIK

Kitaplığımız 1967 ilkbahariyle yazı arasında kitaplık müdürümüzle memurlarımızın gayretleri sayesinde ve kısa bir süre içinde yeni binamıza taşınmış ve modern kitap deposuna yerleştirilmiştir. Sonbahardan beri kitaplığımızı okuyuculara da açmış bulunmaktayız. Okuma salonumuzun rahatlığı, sessizliği okuyucular üzerinde çok olumlu etki yapmakta ve böyle bir araştırma merkezini araştırmacılara kazandırdığımız için tebrik ve takdir edilmekteyiz.

Yıl içinde kitaplığımıza 92'si satın alınmak, 513'ü değiştirme ve armağan yoluyla 605 cilt kitap ile, 277'si satın alınmak, 935'i değiştirme ve armağan yoluyla 1212 tane süreli yayın ve 1083 günlük gazetede girmiştir. Bunlardan başka Şemseddin Günaltay kitaplığından 558, Esad Fuad Tugay kitaplığından da 884 eserin kayıtları yapılmış, fişleri yazılarak yerlerine konmuştur.

Dış ülkelerdeki bilim kurulları ve bilim adamlarıyla yapmakta olduğumuz yayın değiştirmelerine devam edilmiştir. Şimdiki halde 217 yer ve kişi ile değiştirme yapılmaktadır.

Yıl içinde 70 gazete koleksiyonu, 280 dergi ve 75 kitap ciltlenmiştir.

1967 yılı sonunda kitaplığımızdaki kitap sayısı -süreli yayınlar, mikrofilm, fotokopiler ve yazmalar dışında- 48.153'e yükselmiştir.

Üyelerimizden Sayın Ord. Prof. Dr. Süheyl Ünver'in Kurumumuza başla-
dığı değerli arşivin önemli bir kısmı tasnif edilmiş ve dosyalarına konmuş olarak Kurumumuza gelmiş ve okuma salonundaki özel yerine konmuştur. Bu vesile ile arkadaşımıza tekrar teşekkürlerimizi sunarız.

KAZILAR

Bu yıl da Eski Çağ Kolunun verdiği kararlara uyularak Alacahöyük, Perge, Kültepe, Altuntepe, İslahiye bölgesi, Van - Çavuştepe ve Bayraklı kazılarına devam edilmiş, Karahöyük kazısının yayın hazırlıkları yapılmış, Karatepe'de restorasyon işleri yürütülmüştür. Millî Eğitim Bakanlığı bu yıl da kazılarımıza para ve uzman

vermek suretiyle yardım etmiştir. Bakanlığın bu yakın ilgisinden dolayı huzurunuzda teşekkürlerimizi sunarız.

Bu yıl yapılan kazı ve araştırmalar hakkında kazı Direktörlerinden aldığımız kısa raporları olduğu gibi sunuyoruz :

1 — *Alacahöyük 1967 Mevsimi Çalışmaları :*

Türk Tarih Kurumu adına, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün de yardımları ile 1963 de yeniden başlayan Alaca Höyük Kazısına 1967'de de devam edildi.

Höyüğün bugüne kadar üçte biri kısmen kazılmış ve araştırılmıştır. Kazı heyeti, bu önemli yerin Kültür Katlarını, münferit parçalar olarak değil, mahalleler halinde, korunabilecek anıtları ile birlikte turistik bakımdan da cazibesi olan bir arkeolojik "Site" haline açılması ve tanzimi amacını gütmektedir. Bu kısmen başarılmıştır.

1967 de Çorum Belediyesi ile Sular İdaresi, kaldırılan Osmanlı Çağı evlerinin enkazını temizlemek için teknik araçları ile yardım etti. Höyüğün kuzeyindeki sonuncu ev de taşındığından, Frig (Phryg) katı ve ondan önceki Hitit katları da açılabilecektir. Poternli batı kapısı arkasında geniş bir saha açılmış ve burada kesif yeni Hitit Çağı mimarisine rastlanılmıştır. Sfenks kuzeyindeki sondajlarda yangın gören ve büyük ihtimale göre M.Ö. 1800, de (Hattuş) ile birlikte *Anitta* tarafından tahrip edilen Eski Hitit katı yapılarının surlar altında uzadığı tesbit edilmiştir.

Yeni Hitit çağında Sfenksli Kapı ve Surlar inşa edilirken sınırının daraltıldığı ve büyük ölçüde tesviyeler yapıldığı anlaşılmaktadır.

Höyük'de pek çok Hieroglif yazılı mühür bulunduğu halde, bu güne kadar, tek bir istisna ile, çivi yazılı tablet bulunmamıştır. Henüz kazılmamış sahalarda tabletler bulunduğu takdirde eski adının öğrenileceği umulur. *Albrecht Goetze*, Boğazkale arşivlerine dayanarak höyüğün Hattu Çağında *Katapa-ili* olduğunu sanır.

Zikrolunan sebeplerden ötürü Alaca Höyük Kazısına devam gerekmektedir.

DR. PHIL. HÂMİT Z. KOŞAY

2 — *1967 Perge kazısına dair kısa rapor :*

1946 ve 1953 - 1957 yıllarında yapılan Perge kazılarına, 10 senelik bir fasıladan sonra tekrar başlanmış ve kazı (hazırlık safhaları hariç olmak üzere) 25 Eylül'den 31 Ekim'e kadar devam etmiştir. Kazı heyeti başkanlığım altında Prof. G. E. Bean, Doç. Dr. A. Pekman, asistan Dr. S. Onurkan, y. mimar B. Aran, desinatör A. Dâi, fotoğraf uzmanı A. Albek, sanat tarihçisi Z. Ertuş, İstanbul Arkeoloji Müzesi uzmanlarından. Y. Akyay ve ileri sömestrelere 3 öğrenciden meydana gelmiştir.

1 — Bu seneki esas çalışma şehrin belkemiğini teşkil eden büyük direkli cadde üzerinde teksif edilmiş ve burada 60 m. kadar ilerlemek mümkün olmuştur ki böylece tüm uzunluğu 300 m yi bulan bu anıtsal caddenin üçte ikisi meydana çıkarılmıştır. Bu araştırmalar esnasında doğu portüğünde, onun gerisinde inşa edilmiş olan Bizans kilisesi ile ilgili oldukları anlaşılan birtakım geç devir duvar kalıntılarına raslanmış, batı portüğünün ise, bazı yerleri çok harap olmakla beraber, eski

karakterini daha iyi koruduğu tesbit edilmiştir. Caddenin başlangıcından takriben 200 m. mesafede ve kaldırımlı batı kısmının üzerinde, alt kısmı $6,80 \times 7,25$ m. eb'adında dört kademeli anıtsal bir kaide bulunmuş, kademelerin gayet itinalı bir şekilde işlenmiş ve birbirine uçlarına doğru genişleyen demir kenetlerle tutturulmuş kesme kalker taşlarından yapılmış olduğu anlaşılmıştır. Anıtın ortasında görülen bir beşinci taş dizisi bu kaidenin daha yüksek olduğuna işaret etmektedir. Üst kısmı normal enkaz seviyesini bir hayli aşmış olduğundan ortadan kalkmış olan bu kaidenin ne gibi bir anıta ait olduğunu tesbit etmek mümkün olmamıştır. Anıtın hemen kuzeyinde, etrafı yassı taş levhalarla çevrili kutu şeklinde bir kompartımanın içinde plinthos'u ile birlikte bulunmuş olan ve üzerindeki lâtince yazıtın kendisini *l (ibertus) Caesaris* olarak gösteren *Viktor* adında bir şahıs tarafından adak edildiği anlaşılan bir sütun kaidesinin bu anıtın üzerinde durmuş ve sütunun üzerinde bir heykel taşımış olup olmadığını bilmiyoruz. Kazı esnasında cadde portiklerine ait bir hayli mimarî parça, meselâ postamentler, kaideler, sütun gövdeleri, başlıklar ve arşitrav-friz blokları bulunmuştur. Diğer buluntular arasında başı hariç olmak üzere iyi durumda olan giyimli bir kadın heykeli (yüks. 1 m), iki giyimli kadın torsu (yüks. 0,60 ve 0,84 m), 8 tane çeşitli büyüklükte baş ve 30 tane kadar yazıt gösterilebilir. Bunlardan başka üzerinde mahkûk hatlarla gösterilmiş kareler ve bunları iki kısma ayıran yapıklar ihtiva eden bir "oyun levhası" da ilgi çekicidir.

2 — Şehrin batı kapısının yanında yer alan anıtsal hamam binası araştırılmış, bugün toprak üzerindeki kısımların plânı çıkarılmış, ayrıca burada gerekli yerlerde sondajlar yapılarak mekânların mahiyetlerinin tesbitine çalışılmıştır. Bina ana eksenleri birbirine paralel gelen dört mekân ve ana eksenine bunlara dikey düşen ince uzun bir salondan ve geride peristilli bir avludan meydana gelmektedir. Batıdaki en büyük salonun bir "caldarium", duvarları iki kat üzere tertiplenmiş nişlerle süslü uzun salonun ise ders ve idmanlara ayrılmış bir mekân olduğu şimdiden söylenebilir. İnşa tarzından oldukça geç bir devirde (belki M. s. 3. yüzyıl) inşa edildiği anlaşılan ve Pamphylia hamamlarının en anıtsallarından biri olan bu hamamın araştırılmasına gelecek kazı mevsimlerinde de devam edilecektir.

3 — Şehrin dışında yer alan tiyatrodaki Müzeler ve Eski Eserler G. Müdürlüğü ile yürütülmesi kararlaştırılan araştırma, bu işe ayrılan tahsisatın kazının son günlerinde gelmesi üzerine, yapılamamış, hattâ Aralık ayına kadar Antalya'da kalan Y. Akyay, bazı malî formalitelerin ortaya koyduğu güçlükler yüzünden, kazı yapmadan geri dönmek zorunda kalmıştır. Yalnız Y. Akyay, tiyatronun etrafında geniş bir alana dağılmış olan ve büyük bir kısmı tiyatronun sahne binası ve onun iç fasadına ait bulunan mimarî parçaların etrafı bir envanterini yapmış, böylece tiyatronun ilerdeki restorasyonu için elzem olan bir bilimsel temel vücuda getirmiştir.

ORD. PROF. DR. ARIF MÜFİD MANSEL

3 — Küllepe Kazısı :

Üyelerimizden Prof. Dr. Tahsin Özgüç'ün başkanlığında Kurumumuz ve Eski Eserler ve Müzeler Umum Müdürlüğü adına Prof. Dr. Nimet Özgüç, Prof. Dr. Kemal Balkan, Mimar Arkeolog Mahmut Akok, Asistan Dr. Kutlu Emre, Asistan Aykut Çınaroğlu, fotoğraf Salâhattin Öztartan ve müstahzır Ali Osman Yılmaz'dan

kurulu heyet tarafından idare edilmekte olan Kültepe-Kaniş kazılarında bu yıl da devam olunmuştur. Kazılara, görgü, bilgi ve tecrübelerini arttırmak üzere 10 Arkeoloji öğrencisi ve doktorluk tezlerini Almanya'da hazırlamakta olan iki asistan da katılmıştır.

Karum'da şehrin merkezi kısmında ve yalnız Ib katında çalışıldı. Böylece, şehrin bu çağdaki esas plânını ortaya koymak mümkün olmaktadır. Taş temelleri çok düzenli olan evler, iyi korunmuştur. Büyük merkezi salonun etrafını çeviren küçük odalardaki eşya yerinde kalmıştır. Bunlardan bir tanesi, çok zengin olduğu anlaşılan, yerli bir tüccara aittir. Bu arşivde açılmış, veya açılmamış durumdaki zarflara, tabletlere, mühür baskılı bullelere, damga mühürlere rastlanmıştır. Arşivi 18 tableten ibaret olan bu evde, bütün ev eşyasını yangın enkazının altından topladık. On dokuzuncu kazı mevsiminde bulunmuş olmamıza rağmen, elde edilen vazolar arasında, şekillerine, ilk defa rastlananlar çoğunluktadır. Yeni buluntular, bu şehir insanların da obsidiyen'den güzel eserler meydana getirdiklerini öğretmekte ve çağdaşı Acemhöyük'ü yalnızlıktan kurtarmaktadır. Damga mühürlere bir tanesinin kristalden yapılmış olması, çok önemlidir. Ayrıca, Ugarit'in ikinci katında bulunduğunu bildiğimiz boya ile nakışlı matra biçimli kapların güzel örneklerinden başka, dört kulplu iri bir vazunun omuzu üstüne geyik, sunak (!) resmi yapılmıştır. Bu çeşit vazoya Kaniş'de, ilk defa, tesadüf edilmektedir. Bu, devrin resim sanatı hakkında yeni bilgiler vermektedir.

Evlerin tabanları altındaki taş sanduka mezarlar da, ölü hediyeleri bakımından, çok zengindir. Bunlardan, aynı odanın tabanı altına inşa edilmiş olan iki tanesinde iki silindir mühürden, altın süs eşyasından, tunç silâhlardan başka, tunç kaplar ve astarlandıktan sonra ayna gibi perdahlanan vazolar bulunmuştur.

Asıl Kaniş şehrinde üç ayrı ocakta çalışıldı. İlki sitadel'de, Hrozny'nin tahrip ettiği kısmın batısındadır. Burada 1966 yılında açığa çıkardığımız iç kaleyi genişlettik. Surun içindeki yapılar, Ib çağı dahil, uzun müddet kullanılmıştır. Bu seneki kazıların en önemli neticelerinden bir tanesi, Hrozny'nin "Saray" dediği büyük yanmış binanın Ib katına ve hattâ, gerçeğe en yakın bir ihtimalle, Kaniş Kralı Waşama'ya ait olduğunun anlaşılmış bulunmasıdır. Eski Önasya Arkeolojisi ve tarihi bakımından çok önemli olan bir devri temsil eden Hammurabi çağının, Anadolu'daki durumunu öğretme bakımından birinci derecede değerli birer kaynak olan bu dil ve arkeoloji vesikalarının mânası, ileride, çok daha iyi anlaşılacaktır.

Karum'un ikinci katı ile çağdaş olan büyük sarayın iki yanındaki odaları arasından uzanarak taş döşeli büyük avluya açılan koridorun kuzey kısmının tabanı taş, güney yarısı da kalın kalaslarla döşelidir. Bu kalaslar yanmış olmalarına rağmen, çok iyi korunmuştur.

Eski medeniyet katlarının aydınlanmasını sağlayan derin ocakta yapılan kazılar, eski tunç devrinin orta safhasını, geniş bir alan dahilinde, tetkik etme imkânını vermiştir. Bu çağ Orta Anadolu'nun en karanlık devirlerinden bir tanesini temsil etmektedir. Yapıların temel genişlikleri, ikinci Truva'nunkilerden daha fazladır. Seramik Orta Anadolu'nun tipik tek renkli kaplarına inhisar etmektedir. Alabastar idollerden daha eski olan pişmiş topraktan insan başı, yüz ve saç teferruatını gösteren ilk eserdir.

Bu sene meydana çıkarılan eserlerin bir kısmı yeni inşa olunan Kayseri Müzesine, bir kısmı Ankara Arkeoloji Müzesine, bir kısmı da inşaatı tamamlanmış bulunan Kültepe'deki mahallî müzeye teslim edilmiştir. Böylece, Kültepe-Kaniş, şu anda, üç devlet müzesinin en zengin koleksiyonlarını temsil etmektedir.

4 — *Altuntepe Kazıları :*

Kurumumuz ve Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü adına Kültepe Kazı Heyeti tarafından idare edilmekte olan Altuntepe kazılarına bu sene de devam olunmuştur. Urartu kalelerinin en zenginlerinden biri olan Altuntepe'nin, zirvesine inşa olunan ve tam plânlarıyla açığa çıkarılan momümental yapılardan sonra, tepenin batısında, mabet ve kabul salonunun dışında, aşağı teras'daki özel yapıların tetkikine başlandı. Bilindiği üzere, Urartuların özel yapılarına ait bilgimiz çok azdır; ve sadece bir kazı yerindeki kalıntılara dayanmaktadır. Bu bakımdan, Altuntepe kazıları Urartu sivil mimarîsinin aydınlanmasına da yardımcı olmaktadır. Kerpiç duvarlı evlerin temelleri taşandır. Evlerin 3-6 odalı olduğu, ocaklarının, el değirmen taşlarının yerinde kaldığı görülmektedir. Bu evlerde bulunan seramiğin ve diğer küçük eser parçalarının eski yapı katına ait olan mabet eşyasına benzediği görülmektedir. Yeni kazılar, sitadele inşa edilen resmî binalarla, terasa kurulan çağdaş özel yapıların, mukayeseli bir şekilde, incelenmesini ve bir Urartu şehrinin tam plânı ile meydana çıkarılmasını sağlamaktadır. Altuntepe bu bakımdan da Urartu Arkeolojisine önemli katkıları bulunmanın arifesindedir. Bugün Altuntepe, momümental surları, mabedi, kabul salonu, yeraltı mezarları, açık hava mabedi, deposu ve özel evleri ile, eşine az rastlanan, bir açık hava müzesi halindedir.

TAHSİN ÖZGÜÇ

5 — *Karahöyük Kazısı Çalışmaları (Konya) :*

Eskiçağ Kolunca uygun görülen teklifim üzerine 1953 yılından beri Kurumumuz adına Başkanlığım altında yürütülmekte olan Konya Karahöyük kazılarına 1967 yılında ara verilmiş ve Eylül ayında Karahöyük'e gidilerek mahallinde neşriyat hazırlıkları ile ilgili çalışmalar yapılmıştır. Bu arada Karahöyük eserlerinin Millî Eğitim Bakanlığı'nın muvafakatiyle Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinde muhafaza edilmekte olan kısmı Konya Müzesine teslim edilmiştir.

Çok zengin ve önemli bir koleksiyon teşkil eden Karahöyük mühürleriyle mühür baskıları üzerindeki kitabım Kurumumuz yayınları arasında basılmaktadır. Bu eseri Karahöyük kazısı ile diğer buluntuları hakkındaki kitabımız izleyecektir.

ORD. PROF. DR. SEDAT ALP

6 — *Islahiye Bölgesi Araştırmaları, Gedikli ve Kırışkal Hüyük Kazıları :*

Üyelerimizden Prof. Dr. U. Bahadır Alkım'ın yönetimi altında Handan Alkım (Başkan yardımcısı), Asistan Dr. Refik Duru, Asistan Ali M. Dinçol, Topograf-Mühendis Ferit Koper, Hollanda'nın Delft Teknik Üniversitesinden stajiyer Mühendis P. Laurijssens ve aynı Üniversiteden stajiyer Mimar W. Meijknecht, Foto uzmanı Aziz Albek, Desinatör Sarpol İzziz ve Vural Sezer'den kurulu bir heyet tarafından

Kurumumuz adına — Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğünün ve İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinin iştirakiyle — yapılmakta olan İslâhiye bölgesi araştırmalarına 24 Temmuz-26 Eylül 1967 tarihleri arasında devam edildi; bu dönemde Gedikli Höyüğündeki kazılar tamamlandı ve Kırıskal Höyüğünde bir sondaja başlandı.

I. GEDİKLİ KAZISI

Çalışmalar iki kesimde geliştirildi: Doğu yamaçta ve güney-doğu etekte.

A. Doğu yamaçta (=A 1 — Sondaj) : Höyüğün kültürel sürekliliğini tanımlamak amacı ile 1964'de başlanan, 1965 ve 1966'da geliştirilen bu kazıda III k evresine kadar inilmişti. Bu dönemde aynı sondaj yeri derinliğine geliştirilerek III l, III m, III n, IV a, IV b, IV c, IV d, IV e ve IV f evreleri tesbit edildi ve ana toprağa ulaşıldı.

III l : Röper noktamızdan 14.30 m. ve Hüyük tepesinden ise 22.85 m. derinlikte başlayan bu evrenin itinalı taş temel kalıntılarında, nişli mimarîyi andıran bir sistemin görülmesi pek ilginçtir. Alanın çakıl taşı döşemeli zemininin ancak bir kesimi kendisini koruyabilmiştir. 1966'da açılan III k ile bu yıl kazılan III l'nin molozu içinde ikisi küp mezar (PM 2 ve PM 3) ve dokuzu da (SK 8 — Sk 16) basit gömü olmak üzere on bir mezar meydana çıkarıldı. Basit gömülerin hepsi bacakları karınlarına doğru çekik vaziyette (*Hocker*) idiler. Ölü hediyeleri arasında başlı iki bronz iğne, kemik iğneler ve boncuklardan müteşekkil kolye özellikle zikre değer. Çanak-çömlek türünün büyük bir çoğunluğu kırmızımtrak renkte olup tornada yapılmıştır; kâseler, çukur tabaklar, "ayaklı meyvelikler" hâkim profili teşkil etmektedirler. Ayrıca Obeid benzeri mahallî boyalı keramik parçaları da bulunmuştur. Bronzdan bir orak parçası madeni buluntular arasındadır.

III m : Bir önceki evrenin (III l) bir metreye yakın kalın molozu altında yer almaktadır. Düzenli plân vermiyen bir kaç taş temel kalıntısı ve çamur sıvalı bir döşemenin kendisini koruyabilmiş olan kesimleri meydana çıkarıldı. Alanın kuzey-batı köşesinde bir (PM 4), güney-doğu ucunda ise iki (PM 5 ve PM 6) olmak üzere üç küp-içi mezarına rastlandı. Keramik türünde kırmızımtrak hamurlu olanlar hâkimdir, Obeid benzeri mahallî çanak-çömlek parçaları keza bulunmuştur.

III n : Hüyük tepesine göre 24 m. derinlikte başlayan bu evrenin mimarlık kalıntılarını ancak ince bir taş dizisi teşkil etmektedir. Keramik çeşidinde yine kırmızımı olanı çoğunluktadır, ayrıca kaba hamurlu, elde yapılmış, saman izli derin çanaklar da vardır. Obeid benzeri mahallî boyalı keramik analogileri, III l, III m ve III n evrelerinin "Amuk - E" ile çağdaş olabileceğini (Geç Kalkolitik ve kısmen Orta Kalkolitik) muhtemel kılmaktadır.

KAT IV : III n'nin altında oldukça kalın bir moloz tabakasının kaldırılmasından sonra 24.35 m. derinlikte Gediklinin IV ncü kat kalıntılarına rastlandı. Altı evreli olan bu kat (IVa-IV f) 7 metreye yakın bir kalınlık göstermektedir.

IV a : III n'den ince bir yangın tabakası ile ayrılan bu evrenin kalınlığı 1.70 m. olup dört ikincil evreyi (IVa-1, IVa-2, IVa-3 ve IVa-4) kapsar. Taş veya kerpiçten her hangi bir duvar izine rastlanmamıştır. Bir kaç kazık deliğinin kazı sırasında görülmesi ve yangın sonucunda kömürleşen kazık parçacıklarının meydana çıkarıl-

ması, bu evrede, üzeri çamur sıvalı bir çit inşasının mevcudiyetine delil teşkil etmektedir. Döşeme pek ilginç olup keramik kırıklarından yapılmıştır ve üzeri 3-4 cm. kalınlığında sarımsak bir toprak sıva ile sıvanmıştır. Alanın güney-batı köşesinde basit bir gömü bulunmuştur. Keramikte büyük bir değişiklik görülmemekte, ancak "Coba-tipi kâselerin" sayısının arttığı farkedilmektedir. Üzeri yer yer çekiç vurguları ile yumurlaştırılmış ve bir kenarı değirmileştirilmiş trapez şeklinde ve ince bir bronz levha halinde olan pandantif IVa'nın en ilginç madenî buluntusudur.

IV b : Bu evrede dört tâlî taban (IV b-1, IVb-2, IVb-3 ve IVb-4) seviyesi tesbit edilmiştir. Tabanların dördü de toprak sıvalıdır. Anlaşıldığına göre, fazla olmıyan zaman fasılları içinde döşemenin sıvası tazelenmiştir. IVb-3'e ait olduğunu tahmin ettiğimiz basit bir gömü bulundu; iskeletin yanında rastlanan bir kaç taş müstesna, bu evrede her hangi bir temel kalıntısı görülmemiştir. Bu itibarla çit inşası sistemindeki meskenlerin varlığını düşünebiliriz. Çanak-çömlek türünde aynı gelenek göze çarpar. Kırmızı hamurlu olanların sayısı kabarık olmakla beraber elle yapılmış, saman izli perdahsız keramik parçalarının da mevcudiyeti dikkati çekmektedir. Kemikten yapılmış bir bız ve çakmaktaşından âletler ufak buluntular arasındadır.

IV c : İnce bir moloz tabakası ile IV b'den ayrılmaktadır. Kirli beyaz renkte olan kil sıvalı bir döşemesi vardır. Çit inşası sisteminde bir yerleşmenin bu evrede de mevcut olduğunu sanmaktayız. 28.10 m. ile 28.90 m. arasında 80 cm. lik kalınlıktaki IV c'nin tabanının altında ovanın bu günkü su düzeyine rastlandı. Boyalı ve boyasız parçaları oldukça bol olup boyalı olanları bilhassa "Amuk - E" evresindeki benzerlikler göstermektedir.

IV d : Ova su düzeyinin artık içinde bulunması dolayısıyla bu evrenden itibaren motorpomp kullanarak çalışıldı. Bir yangın geçirmiş olan IV d'nin döşemesi yine bastırılmış topraktandır. Her hangi bir mimarlık kalıntısının bulunmaması, balçık sıvalı çit inşa sisteminin bu evrede de kullanılmış olduğuna işaret teşkil eder. Keramik parçaları arasında Obeid benzeri mahallî çanak-çömlek türü bilhassa bol olup "Amuk-E" dekilerle ve birkaçı ise "Amuk-D" dekilerle paralellige sahiptir. IV d'nin döşemesi üzerinde taştan iki havan elini ve itina ile işlenmiş yine taştan bir çanak parçasını ufak buluntular arasında zikredebiliriz.

IV e : Suyun motorpomp yardımı ile boşaltılması suretiyle kazı geliştirilerek bu evreye ait yanık bir siyahımsak-gri renkte toprak taban meydana çıkarıldı. Çanak-çömlek buluntuları arasında koyu mat renkte perdahlı ve yumru kulplu bir parçanın bulunmuş olması pek ilginçtir. Bilindiği üzere bu tür keramiğe "Amuk-A" ve "Amuk-B" evrelerinde ve Tarsus ve Mersin'in neolitik katlarında rastlanmıştır. Bununla beraber Gedikli'nin bu IV e evresinin boyalı kap parçalarının daha ziyade "Amuk-D" dekileri andırdığı ve "Amuk-C" dekilerle büyük benzerlik göstermediği göz önünde tutulacak olursa, Gedikli'de en eski kültür olarak bugünkü bilgimize göre, ancak Eski Kalkolitik Çağın mevcudiyetini kabul etmek yerinde olur.

IV f : Gedikli'nin ana toprak üzerine kurulmuş olan bu en eski yerleşmesinin toprak sıvalı döşemesi yine su boşaltıldıktan sonra çamur içinde tesbit edilebildi. Açık renkteki ham toprağın, yerleşmenin koyu renkteki molozundan ayırdeedilebilmesi güç olmadı. Keramik buluntusu fazla olmıyan bu evrede kırmızı hamurlu, kırmızı hamurlu bej astarlı, pembemtrak bej ve mahallî boyalı parçalara rastlandı.

Boyalılar arasında "Amuk-E" ve "Amuk-D" benzerliği müşahede edildi. Ham toprak içinde 75 cm. daha derinleşildi ve her hangi bir kalıntı eseri görülemedi. Bâkir toprak Hüyüğün tepesine nazaran 31.80 m. derinliktedir.

Böylece, A₁ — Sondajında Gedikli'nin en eski kültürü olarak Eski Kalkolitik Çağ tesbit edilmiş oldu. Bu kültürün bir yandan Amuk ile bir yandan da Kilikya ile bağlantı göstermesi İslâhiye ve Sakçagözü Ovalarının söz konusu çağ uygarlığı için çok ilginçtir.

B. Güney-doğu etekte (C - Sondajı) : 1967 döneminde Gedikli'nin güney-doğu eteğindeki nekropolün sadece kremasyon gömüleri kesiminde kazılara devam edilmiş ve çalışmalar bitirilmiştir. 1964 - 1966 yılları arasında kremasyon mezarlığının yaklaşık olarak 275 m²lik kısmı açılmış ve 165 mezar çömleği meydana çıkarılmıştı. 1967'de bu kesimin batısına ve Hüyüğün içine doğru devam eden kısım açılmış ve inceleyerek bitmeğe yüz tutan dar bir iz kalıncaya kadar takip edilmiştir; kremasyon alanının yüz ölçümü bu dönem sonunda 335 m²'yi bulmaktadır.

Hüyüğe yaslanan bu kremasyon mezarlığının alt seviyesine erişildiği vakit, gömü yapmak için, alanın özel olarak hazırlandığı, Hüyüğün meyline uyar şekilde taş dizilerle ve sıralarla takviye edilen teraslar teşkil edildiği görüldü. Teraslamanın en alt kısmı dış yüzeyinde çok itinalı olarak bir taş örgüsü niteliğindedir. Bu teraslama ve bölümlenmeyi sağlayan taşlar arasında "adak çukuru" veya "kurban çukuru" adını verdiğimiz üç kutsal yer meydana çıkarıldı; bunlar, burasının mezarlık hazırlandığı zaman dinî anlamda kutsallaştırıldığına delâlet etmektedir. "Adak çukurlarının" üçü de muhteva bakımından birbirinin aynı olmalarına rağmen aralarında bazı ufak farklar vardır : "Adak çukurlarının" hazırlanışı şöyledir : Kurban edilmiş koyun veya keçi cinsinden bir hayvan kıvrılarak dairemsi bir şekilde – yanma ile siyahlaşmış bir zemin üzerine – yatırılmış ve kesik başı ise vücudünün ortasına konulmuştur. Kurban edilen hayvanın üzerine beyazımtırak kilden bir sıra çekilmiş ve sıvanın üzerinde de aynı kilden yapılmış pişirilmemiş ufak hayvan ve insan figürinleri, minyatür kaplar, ufak *phallos* sembolleri, ortası delik ağırşaklar ve ağırlıklar konulmuş ve iki bej fincan bunların yanına yerleştirilmiştir. Üçüncü "Adak çukurunda" beyaz kilin bir yığın halinde açığa çıkarılmış olması, bunun ya hiç şekillendirilmeden oraya bırakıldığı ya da ıslak olarak konulduğu için figürin v.s.'nin üstteki toprağın basıncı dolayısıyla deforme olduğu fikrini telkin etmektedir.

Nekropol'ün cist-mezarlar kesiminde de biri 1964'de, ötekisi ise 1965'de olmak üzere, başı kesilerek kurban edilmiş iki hayvan mezarını meydana çıkarmıştık, 1967 döneminde bulunmuş olan üç "Adak çukuru" aynı âdetin kremasyon mezarlığı için de uygulanmış olduğunu göstermektedir.

Kremasyon alanındaki teraslamanın altında her hangi bir yerleşmenin olup olmadığını incelemek amacı ile en alttaki teras istinat duvarından başlatılan ve batı doğrultusunda geliştirilen bir yarma açıldı ve her hangi bir yerleşme izine tesadüf edilmedi, ancak terasın altında basit bir gömü (şev-altı gömüsü SK 44) bulundu; parça parça kemik yığını halinde olan ve belirli bir yatış göstermeyen bu gömünün iki şahsa ait olduğu anlaşılmaktadır.

1967 dönemi sonuna kadar meydana çıkarılmış olan kremasyon çömlerlerinin sayısı 270'dir; üstteki toprağın basıncı dolayısıyla kırılmış olanlarının sayısı bundan

hariçtir. Bundan da, bu kremasyon mezarlığında kısmî olarak yıkılıp çömlere konmuş olan ölü miktarının bir kaç yüzün üstünde olduğunu rahatça söyleyebiliriz.

Kremasyon alanında “ölü yakma yeri”nin sayısı beş olarak tesbit edilebildi. En üst seviyede olan “yakma yeri” çevresindeki mezar çömleri Orta Bronz I niteliğindedir. Gerek keramik ve küçük buluntu ve gerek tabakalaşma vaziyeti, Gedikli'nin bu kremasyon mezarlığının Eski Bronz II Çağının hemen bitiminden itibaren başlayıp Orta Bronz I'e kadar bir kaç yüz yıl süre ile kullanılmış olduğunu göstermektedir.

1967 döneminin en önemli buluntularından biri, yakma-mezar çömlerinden birinin içinden çıkan bir başlı bronz iğnenin etrafında *kumaş kalıntısının* tesbit edilmiş olmasıdır; bu ise, kısmî surette yakılıp söndürülmüş kemik parçacıklarının bir beze sarıldığına delil teşkil etmektedir. Gedikli'de meydana çıkarılmış olan kısmî kremasyonunun arkeolojik delillerinin, gerek Boğazköy menşeli bir kralî *Hitit kremasyonunu* tasvir eden tabletlerdeki (M. Ö. XIV.-XIII. yüzyıl) ayrıntılara ve gerek *İliada*'da okuduğumuz *Patroklos*'un ve *Hektor*'un cesetlerinin yakılış törenine dikkat çekecek derecede benzemesi, – arada bir kronoloji farkı olmasına rağmen – her hangi bir münasebet kurmayı veya her hangi bir sonuç çıkarmayı mümkün kılabilir mi? Buradaki kısa raporumuzun sınırlarını aştığından, bu konuların tartışmasını, hazırlamakta olduğumuz nihai yayınıma bırakmayı uygun bulmaktayız.

II. KIRIŞKAL HÜYÜĞÜNDEKİ SONDAJ

Gedikli'nin 5 km. kadar kuzey-doğusunda bulunan Kırışkal köyü içindeki Hüyüğün doğu yamacında 1966 döneminde megalitik görünümlü bir yeraltı yapısının ilk istikşafı yapılmıştı. Bu dönemde önce Kırışkal Hüyüğü'nün topografik plânı alınmış, sonra da bu yeraltı yapısının açılması işine girilmiştir. İlk bakışta dromoslu mezar yapısı intibamı uyandıran bu konstrüksiyon evvelâ doğu, sonra da hafif kuzey-doğu istikametinde derine doğru meyilli bir inişle yönelmekte ve 29 m. ilerlemeyi müteakip kayaya işlenmiş üç basamağa ulaşmaktadır. Basamakların ikincisinden itibaren ovanın bu günkü su seviyesine rastlandı. Motorpompla çalışıldığı halde alttan devamlı olarak bol miktarda kaynayan su boşaltılmadı; bu sebepten bu inşanın bitim mekânı açıklanamadı. Genişliği altta 1.10 m. üstte 0.70 m. ve yüksekliği ise 1.80 m. olan bu yeraltı yapısının her iki yanı moloz duvar tekniği ile oldukça itinalı bir surette örülmüş, üstü ise yan yana konulmuş olan megalitik görünümlü monolitlerle kapatılmıştır; inşa bakımından Gedikli'nin dromoslu mezarına (M₄) pek benzemektedir. Zemini, başlangıçta bastırılmış topraktan, derine doğru inildikçe yer yer tabii kayanın düzleştirilmesi suretiyle teşkil edilmiştir. Girişi ile, bitimine doğru ova suyunun başladığı yer arasındaki kot farkı 6 m.'dir. İçinden her hangi bir buluntu ve karakteristik keramik parçaları çıkmayan bu ilginç inşanın, dromos'lu bir mezar olmaktan ziyade su iklimini sağlayan bir *kuyu* veya “*yeraltı kültü*” ile ilgili bir kutsal yapı olduğunu tahmin etmekteyiz. Bu sonuncu ihtimal vârid olduğu takdirde din tarihi bakımından çok önemli bir yapı ile karşılaşmış bulunmaktayız. Teknik imkânlardan faydalanarak Kırışkal'daki bu yeraltı yapısını gelecek dönemlerde açıklamaya çalışacağız.

Böylece, İslahiye dolaylarında 1958'den beri yapmakta olduğumuz bölge çalışmalarımızın Gedikli ile olan safhası 1967 mevsiminde tamamlanmış olmaktadır;

bundan sonraki kazılarımızı Kırışkal'da ve özellikle Tilmen Hüyük'de toplayarak Türkiye'nin çok az araştırılmış sahalarından birini teşkil eden bu mıntakanın kültür ve iskân tarihini aydınlatmaya devam edeceğimizi ummaktayız.

U. BAHADIR ALKIM

7 — *Van bölgesi Çavuştepe 1967 Kazısı :*

Türk Tarih Kurumu ve Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü adına yürütülen Van bölgesi Çavuştepe kazısı 1967 yılında Temmuz başından Ağustos'un son haftasına kadar devam etmiştir.

Çavuştepe kazısı, üyelerimizden Prof. Dr. Afif Erzen'in başkanlığında Doç. Dr. Adnan Pekman, Asistan Mehmet Özsaïd, Asistan Taner Tarhan, uzman Münire Ergin, Topograf Mimar Ferid Koper, Harita Uzmanı Halit Kalyoncuoğlu ve bir kız, beş erkek olmak üzere altı arkeoloji ve eski çağ tarihi öğrencisinden kurulu heyet tarafından yürütülmüştür.

1967'de yapılan araştırma ve çalışmalar bilhassa mimarî buluntu bakımından çok verimli olmuş ve önemli sonuçlar elde edilmiştir. 1967 kazı döneminde Çavuştepe'de başlıca üç yerde çalışılmıştır :

- 1) Uç kale : a) Kuzey sur, b) Güney istinat duvarı.
- 2) Tapınak : a) Sedirli odanın güneyindeki kısım, b) Kuzey koridor, c) Tapınağın avlusu.
- 3) Saray : a) 3. No'lu sarnıç, b) Güney koridorun batı ve kuzeybatı uçları, c) Güney koridorun doğu ucu, d) Kuzey-batı surlar.

Bunların haricinde, kalenin içinde ve surların dışında münferid olarak bazı sondaj ve araştırmalar yapılmıştır.

- 1) Uç kale :
 - a) Kuzey sur : Uç kale'nin 2. bastion hizasına kadar, sur bedeninin önünü kapayan kerpiç ve moloz yığınyı kaldırlarak ana kaya seviyesine inilmiş ve bu kısım tamamen temizlenmiştir. Sur boyunca uzanan bu muazzam yığının içinde, yukarıdan yuvarlanmış olan sur taşlarının yanında, kerpiç parçalarının üzerinde Urartu mavisî renginde freskolara da rastlanmıştır. Bunlar, I ve II No'lu mekânların kuzeye doğru yıkılmış olan kerpiç duvar kalıntlarına aittir. Açılan bu kesim bilhassa Urartu taş işçiliğinin inceliklerini ve maharetini göstermesi bakımından çok önemlidir. Düzleştirilmiş ana kaya üzerine oyulmuş olan yataklara yerleştirilen muntazam sur taşlarının birbirleri ile olan intibakları ve birinci sınıf taş işçiliği açıkça görülmektedir. Kazı döneminin en mühim buluntularından biri olan, volkanik taştan bir lâhit kapağı, bu yığının 1.35 m. altında ve I. kule çıkıntısına 2.30 m. uzaklıkta ters dönmüş bir vaziyette ele geçirilmiştir. 1.45 m. × 0.59 m. × 0.24 m. boyutlarında olan bu kapak andezittendir. İç tarafı üç kademeli bir şekilde oyulmuş olup, bu hatlar kapağın dışına da itinasız bir işçilikle işlenmiş bulunmaktadır. Baş tarafında kapağı kaldırmaya yarayan çıkıntılarla, kapak dolgun bir (T) harfini andırmaktadır. Çavuştepe köyünde de bir evin bahçesinde buna benzer bir lâhit kapağı tesbit edilmiştir. Diğer bir eşi de Hoşab kalesinin kapı lentosu üzerinde kitabe altlığı olarak kullanılmıştır. Bu lâhit kapakları ayrı bir konu olarak incele-

necektir. Hemen bu kapağın 0.65 m. altında ve sur bedeninden 4.30 m. uzaklıkta ve sura paralel bir vaziyette dizilmiş bir sıra gayri muntazam taşın çevrelediği, takriben 7.00 m. × 5.00 m. boyutunda bir zemine tesadüf edilmiştir. Taş dizileri doğu yönünde apsis şeklinde küçük bir çıkıntı yapmaktadır. Zemin üzerinde gayet basit bir şekilde yapılmış bir ocak bulunmaktadır. Bu mahallin ortasında bir sondaj yapılmış ve çeşitli keramik parçaları ile ufak baş hayvanlara ait kemikler ele geçmiştir. Keramik parçaları içinde, içi ve dışı perdahlı Urartu kırmızısı renginde, birinci sınıf kalitede olanlar dikkati çekmektedir. Kalenin tahrip olmasından hemen sonra inşa edildiği ve tekrar kuvvetli bir yangınla harap olduğu anlaşılmaktadır. Zeminin üzerinde bulunan bronz ok ve mızrak uçları bunu doğrulamakta ve ikinci bir istilâ veya bir tahribatın delilleri olmaktadır.

b) Güney istinat duvarı : Uç kalenin doğusunda rampaların birleştiği yerden, kalenin güney tarafında, batıya doğru "Anıtsal Merdivenler"e kadar ulaştığı tahmin edilen 2. İstinat duvarını kısmen kaplayan ve evvelki senelerde araştırılmış olan yerden devam edilerek bu kesimde de kazılar yapılmıştır. Neticede bu duvarın hem istinat, hem de "Anıtsal Merdivenler"e kadar uzanan bir yol olduğu anlaşılmıştır. Çünkü bunun üzeri yassı sal taşları ile örtülü olup, tipik bir yol görünüşüne sahiptir. Yolun üzerinde ve duvarın dibinde, kalın bir yangın tabakası yer yer göze çarpmaktadır. Bu tabaka ufak buluntu bakımından da verimli olmuştur. Çeşitli bronz ve demir ok ve mızrak uçları, bıçak ve çiviler elde edilmiştir. 0.50 m. derinlikte ele geçen bronzdan bir kılıç kabzası dikkati çekmektedir.

2) Tapınak :

a) Sedirli odanın güneyindeki kısım : 1966 kazı sezonunda meydana çıkarılan, yanyana dizilmiş 3 kesme taşın mahiyetini ve sedirli oda ile olan ilgilerini anlamak için, bu sene burada 3.50 m × 5.00 m. boyutlarında bir tranşe açılmıştır. Neticede bu taşların sayısı 8'e çıkmış ve ağırlıkları dolayısıyla blokajın çökerek, zemin seviyesi altında güneye doğru meylettikleri anlaşılmıştır. Taşların profilleri incelendiğinde, bunların belli bir seviyeye kadar tabana gömülerek, muntazam bir şekilde yan yana dizildikleri ve sedirli odanın ortasında bir plâtförm meydana getirdikleri görülmektedir. Ortadaki bu plâtförmün mevcudiyeti, burasının bir toplantı mahalli olduğunu kuvvetlendiren ikinci bir delildir. Çünkü 1966 kazı sezonunda burada güney-kuzey ve doğu-batı istikametinde (L) şeklinde bir sedir bulunmuş ve bu mekâna "Sedirli Oda" adı verilmiştir. Oturmaya mahsus olan sedirlerin bu plâtförm ile olan bağlantısı böylece meydana çıkarılmış olmaktadır.

b) Kuzey koridor : Tapınağının kuzey koridoru 1967 kazı sezonunda çok önemli birkaç buluntu vermesi bakımından dikkatimizi üzerine çekmiştir. Bu sene 24.00 m.'lik bir kısmı açılan koridor, 1966 sezonunda kazılmış bulunan bölümü ile beraber, batıya doğru olan uzunluğu 34.00 m.'dir. Koridorun genişliği 4.00 m. olup, güney duvarının yüksekliği bazı yerlerde 3.00 m.'yi bulmuştur. 2.00 m. kalınlığındaki bu duvar, 1.00 m. yükseklikte taştan bir temel üzerine inşa edilmiştir. Temel gayri muntazam büyük taşlardan örülerek, ana kaya üzerine oturtulmuş ve taşların araları kerpiç harcı ile takviye edilmiştir. Kerpiç tuğlalar ortalama olarak 0.51 m. × 0.14 m. × 0.14 m. boyutundadırlar. Duvar 0.02 m. kalınlığında bir sıva tabakası ile örtülü bulunup, üzeri beyaz badanalıdır. Bu kalın sıva tabakasının altından, bindirme tekniği ile örülmüş olan duvarın kerpiç derzleri belli olmaktadır.

Bu seneki çalışmalarımız sırasında, koridorun güney duvarında, tapınağın batısında yer alan mekânlarla bağıntısı olan iki kapı geçidi tesbit edilmiştir. Yalnız, bu geçitlerden biri sonradan örülerek kapatılmış ve önüne 0.45 m. yüksekliğinde ve 0.97 m. eninde bir seki ilâve edilmiştir. Sekinin nüvesini, biri kesme sur taşı olmak üzere, iki büyük taş blok teşkil etmektedir. Bu seki ve arkasındaki körleştirilmiş kapı geçidi bir kompleks yaratmaktadırlar. Duvardan 0.18 m. içeride olan 1.20 m. enindeki bu örülü kapı, halen bir niş manzarası arz etmektedir. Önündeki seki ise, önce sıvanmış olup sonradan da Urartu mavisi renginde boyanarak duvarın beyaz rengi ile bir kontrast meydana getirilmiştir. İkinci bir iskânın izlerini taşıyan bu tadilâtın mahiyeti kesin olarak açıklanamamakla beraber, adak eşyalarının üzerine bırakıldığı bir kaide vazifesini gördüğü fikrini de ileri sürebiliriz. Koridorun kuzey duvarı ise daha incedir ve 1.05 m. kalınlığındadır. Bu duvar üzerinde, belirli aralıklarla açılmış 1.40 m. genişliğinde 3 pencere yeri tesbit edilmiştir. Pencerelemin pervaz yuvaları, kapılarda olduğu gibi, içe doğru bir girinti yapmaktadır. Bunlardan bir tanesi, güney duvarındaki kapı gibi örülerek körleştirilmiştir. Bu duvar da bindirme tekniği ile yapılmıştır ve kerpiç boyutları diğeri ile aynıdır. Sıva tabakası daha incedir ve üzeri beyaz badanalıdır. Koridorun en enteresan kısmı; 20 derecelik bir meyille batıya doğru alçalan zemindir. Zeminin blokajı gayet sağlamdır; kuzeye ve batıya meyil yapan ana kayanın üzeri taş, çakıl ve tipik Urartu kireç harcı ile doldurularak nivelman temin edilmiştir. Koridorun zemininde ortada ve kuzey duvarına bitişik olarak çok sayıda, muntazam olmayan ocaklara rastlanmıştır. Bunlar çok basit ocaklar olup, zemine açılan çukurların etrafına dizilen gayri muntazam taşlardan meydana gelmişlerdir. İçlerinden bol miktarda çeşitli keramik parçaları ve kemikler elde edilmiştir. Koridorun her tarafına gelişi güzel serpiştirilmiş olan bu ocakların varlığı ikinci bir iskân hakkındaki düşüncelerimizi desteklemektedir. Bu ocakların içerlerinde bulunan tipik Urartu keramikleri bize yol göstermektedir. Zira bu ocakları yakın bir zamana tarihlemek yanlış olsa gerektir. İkinci bir iskândan kasıt, kalenin bir istilâ neticesinde tahribinden hemen sonra yapılan tâdilâtlardır. Evvelce bulunmuş madenî ve kemik eşyalara da dayanarak bunu bir İskit istilâsına bağlayabiliriz. (Bu arada; Çavuştepe'de bulunan İskit ok uçlarının bolluğu ve çeşitleri dikkat çekicidir.) Kazı esnasında ele geçirilen ahşap kalıntılar koridorun tavanı hakkında bize bilgi sağlamıştır. Tavan bazı yerlerde olduğu gibi çöktüğünden, alınan dikey ve yatay kesitler önemli ip uçları vermiştir. Şöyle ki; koridorun üzeri kuzey-güney doğrultusunda belli aralıklarla sıralanmış tahta kalaslarla örtülmekte ve bu kalasların üzeri ince tahta levhalarla kaplanarak tavan elde edilmektedir. Bu ahşap konstrüksiyonun üzerinde, ince bir tabaka halinde ponza ve tuf parçacıklarından müteşekkil bir ızalâtör kısım yer almaktadır. Bu, ikinci bir katın tabanını teşkil etmektedir. Tavanı destekleyen muhkem kerpiç duvarlarda bu fikri doğrulamaktadır. Koridorda bulunan en önemli buluntulardan birisi olan 0.64 m. × 0.10 m. × 0.07 m. boyutunda demirden sembolik bir mızrak ucu da bu tabakanın altında, sekinin yakınında, zemin üzerinde ele geçirilmiştir. Urartu san'atında Haldi'nin mızrağı olarak bilinen bu sembolik mızrak ucunun, tapınağın çatısını süslediği hakkındaki bilgimiz, meşhur Muşafir kabartmasındaki tasvirle de ispatlanmış olmaktadır. Önemli diğeri bir buluntu da sekinin 1.80 m. batısında ters çevrili olarak bulunan, kof kalkerden 0.88 m. × 0.77 m. boyutunda dikdörtgen prizması şeklindeki bir sunak kaidesidir. Esas sunağın

oturacağı kısım oyulmuştur ve ortasında 0.10 m. çapında bir delik bulunmaktadır. Bu sunak kaidesi, 1966 kazı sezonunda ve bu sene tapınağın avlusunda bulunan diğer bir sunakla beraber, tapınağın çevresinde üçüncü bir sunağın varlığına işaret etmektedir. Kaidenin, koridorda ne maksatla kullanıldığı henüz kesin olarak belli değildir. Entresan bir buluntu da, moloz arasında ele geçen 0.10 m. yüksekliğinde ve 0.70 m. çapında, tahtadan bir cisimdir. Çam kozalağına benzeyen bu nesne, Urartu mavisini ile boyanmıştır. Ahşap bir mobilya parçası olması pek muhtemeldir. Bunların haricinde çeşitli kalitede tipik Urartu keramik parçaları bol miktarda ele geçirilmiştir. Yeni profil veren parçalar dikkat çekicidir.

c) Tapınak avlusu : bu seneki çalışmalarımızın ağırlık merkezini burası teşkil etmiş ve çok önemli neticeler alınmıştır. Kazı, doğu ve kuzey-güney istikametinde ilerletilmiş ve neticede tapınağın önünde 21.50 m. × 21.50 m. boyutunda kare bir avlu ortaya çıkarılmıştır. Avluyu doğuda, sınırlıyan boyu henüz tesbit edilemeyen 0.58 m. yükseklikteki sedire bitişik olarak 4 adet muntazam döşeme taşı ele geçirilmiştir. Bunlar aynı seviyede olup avlu döşemesinden geriye kalan parçalardır. Bu taşların dikkati çeken bir özelliği, yan yüzlerden birisinin kırmızı aşı boyası ile boyanmış olmasıdır. Bu kerpiç sedirin 3,20 m. batısında, 2,30 m. × 1,55 m. boyutunda, 0,53 m. yüksekliğinde kerpiçten bir kürsü meydana çıkarılmıştır. Doğu ve kuzey kenarları beyaz badanalı olup, üst kısmı kerpiçten yapılmış kare şeklindeki yassı bloklarla örtülmüştür. Bunun, bir kurban masası veya adak eşyalarının tapınak avlusunda teşhir edildiği bir kaide olması akla yakın bir fikirdir. Tapınağın avlusunda bulunan en önemli buluntulardan birini teşkil eden, kum taşından yapılmış olan dairevi monolit bir kurban sunağı da, avlunun kuzeyinde, kürsünün 5,85 m. kuzey-batısında in-situ olarak ele geçmiştir. 0,87 m. çapında ve 0,22 m. yüksekliğinde olup, ortasında 0,16m. çapında bir delik bulunmaktadır. Sunağın üzeri deliğe doğru hafifçe meyilli olup, delik, çivi başını andıran, kalker taşından bir kapakla kapatılmıştır. Sunağın altında kuzeye doğru 3,30 m. ilerliyen bir kanal tesbit edilmiştir. Kanal 0,25 m. genişliğinde ve 0,22 m. derinliğindeki, yekpare 3 adet kalker taşından oyulmuş oluklardan meydana gelmiştir. Kanalin iki devre geçirdiği anlaşılmaktadır. Kanalin sonundaki esas oluk ağzı, belki de tahribat sonunda kırılmış ve sonradan bu kırılan kısmın yerine basit, taşlar ve çamur ile yeni bir oluk ilâve edilmiştir. Bu ikinci devrede kanalın mecrası değiştirilmiş ve akıntı, arazinin tabii meyline bırakılmıştır. Kanalin üzeri yassı sal taşları ile örtülü olup, ilâve kısım ile beraber boyu 9,30 m.'yi bulmaktadır. Diğer önemli buluntulardan biri de, avlunun güney-doğu köşesinde zemin üzerinde ele geçirilen, Urartu çivi yazısını hâvi bazalt bir kitâbeye ait olan irili, ufaklı parçalardır. Gelecek sene avlu tamamen açıldığında bu kitâbenin diğer parçaları da araştırılacaktır.

3) Saray :

a) 3. No'lu sarnıç : Ağız seviyesine kadar kerpiç, taş ve moloz ile dolu bulunan bu sarnıç, kazı döneminin önemli merkezlerinden birini teşkil etmiştir. Evvelki senelerde araştırılmış olan sarnıç bölümünde devamlı olarak çalışılmış ve ağız kısmına bir kuyu çıkırığı monte edilerek içindeki kesif moloz tabakası dışarıya aktarılmıştır. Sarnıcin tavanından itibaren 5,00 m.'lik bir derinliğe kadar inilebilmiş ve çeşitli tabakalar içinde yakın zamana ait insan ve hayvan kemikleri ele geçirilmiştir. Bu da sarnıçların yakın bir tarihe kadar kısmen boş olduklarını göstermektedir.

Bulutnu bakımından zayıf olmakla beraber, tamamı açıldığında Urartu kaya işçiliğinin güzel ve itinalı bir örneği meydana çıkarılmış olacaktır. Bilhassa sarnıca açılan ve dört bir yönden gelen su kanalları çok enteresandır. Bunlar “Sarnıçlı Salon”un, “Kuzey” ve “Güney Koridorları”nın döşeme ve zeminlerinin altından geçmekte olup, yer yer ana kayanın tabii çatlaklarından faydalanılmış ve bunlar Urartu kireç harcı ile takviye edilerek suyun sızması önlenmiştir.

b) Güney koridorun batı ve kuzey-batı uçları : Geçen sene sarayın batısında bulunan taş merdivenlerin çevresi tamamen kazılarak, bu kesimdeki araştırmalar neticelendirilmiştir. Anlaşıldığına göre, merdivenin batısı itinasız bir taş duvar ile çevrilerek burası bir depo haline getirilmiştir. Bu bölümde sarayın mimari aksamı sona ermektedir. Zemin tipik Urartu kireç harcındandır ve altında moloz taşlarla yapılmış kuvvetli bir blokaj yer almaktadır. Geçen sene kazılmış olan “Havuzlu Salon”un batı kesimi ile irtibatı bulunan ve “Kuzey Koridor”un batı ucunda yer alan bir mekân daha elde edilmiştir. Kuzey duvarı 1.40 m. kalınlığında olup, evvelki senelerde araştırılmış olan, bindirme tekniği ile inşa edilen büyük kerpiç duvarın bir devamıdır. Mekânın kuzey-doğu köşesinde, kerpiçten örülü, 0.55 m. yüksekliğinde ve 0.77 m. \times 0.52 m. boyutunda bir ocak mevcut olup, ocağın dibinde de 0.78 m. çapında ve 0.13 m. derinliğinde, zemine oyulmuş bir tandır yer almaktadır. Batı duvarı dibinde de daha ufak çapta 2 tandır oyuğu göze çarpar. Güney duvarının intizamsız kerpiç tekniği ve eğri hattı, ikinci bir tadilatı göstermektedir. Mekânın içi kesif bir kül tabakası ile dolu olup, içinden çıkarılan malzeme de kuvvetli yangın izleri taşımaktadır. Bulunan tandırın ve günlük keramik parçalarının bolluğu, burasının ikinci iskân devrinde mutfak olarak kullanıldığına işaret etmektedir. İlâve edilen güney duvarı da bunu ispatlamaktadır. Bu mekânın dışında, kuzey-batısında in-situ olarak bir klozet taşı bulunmuştur. Gayri muntazam taşlardan, çamurla takviyeli, ortalama olarak 3.00 m çapında dairevi bir duvar örülerek, yuvarlak bir mekân içine alınan klozete giriş mevcut döşeme kalıntısına göre, batı yöndedir. Döşeme olarak sal taşları kullanılmıştır. Klozet taşı, 0.50 m. \times 0.50 m. \times 0.25 m. boyutunda olup, ortasında 0.20 m. çapında bir delik yer almaktadır. Deliğin ağız kısmı bir havuzcuk şeklinde oyularak genişletilmiştir. Taş, 0.40 m. \times 0.40 m. ebadında kare bir ağıza sahip 0.18 m. kalınlığındaki, delikli kof kalkerden yapılan bir kaide üzerine yerleştirilmiştir. Bunun altında da, ortalama olarak 0.45 m. \times 0.45 m. genişliğinde, yassı taşlardan örülü, dik bir kanal yer almaktadır. Kanalin derinliği 3.50 m. olup, bu seviyeden sonra daralarak, geniş bir açı ile kuzeye doğru meyillenmekte ve surların altından dışarı çıkmaktadır. Kuzeye dönüş yapan bu kanal ana kayaya oyulmuş olup, üzeri kapak taşları ile örtülmüştür. Muntazam su yolları, havuzlar ve sarnıçların yanında böyle bir temizlik tertibatının bulunması, Urartular’ın eriştikleri medeniyet seviyesini gösteren canlı delillerden bir tanesidir. Bu saha ufak buluntu bakımından da çok verimli olmuş ve çeşitli keramik parçalarının yanında, mühür baskılı pithos parçaları, çömlekler ve taş aletler ele geçmiştir. Bunların içinde, siyah damarlı bir taştan koni biçiminde işlenmiş bir mühür çok kıymet taşımaktadır. Baskı yüzünde, mahkûk olarak bir at figürü bulunmaktadır. Su mermerinden yapılmış diğer bir amulet de çok enteresandır. Üzerinde, stilize bir takım hatlar ver almaktadır.

c) Güney koridorun doğu ucu : Bu sezonda güney koridor kazısına devam edilmiş ve doğuya doğru ortalama olarak 40.00 m.'lik bir kısım daha açılmıştır. Kazıya, geçen sene güney duvarında bulunan sekiden itibaren başlanmış ve buradan 1.00 m. uzaklıkta, duvarın içine oyulmuş, pithos parçalarından yapılan basit bir tandır bulunmuştur. Tandır çevresinde, kül içinde bol miktarda sığır kemikleri ve yanık keramik parçaları elde edilmiştir. Güney duvarı burada çok alçalmakta ve 0.27 m.'lik bir seviyeye inmektedir. Kuzey duvarı ise daha yüksek olup 0.76 m.lik bir yükseltiyeye sahiptir. Koridorun orta kısmında, kırık parçaları etrafa dağılmış bir büyük pithos bulunmuştur. Ağız kenarında Urartu çivi yazısını hâvi bir kitâbesi mevcuttur. Güney duvarı sekiden itibaren doğuya doğru takip edilirken sekiden 25.00 m. sonra, kuzeye doğru 1.08 m.'lik dik bir çıkıntı yaptığı görülmüştür. Bu çıkıntı doğuya doğru, kuzey duvarına paralel olarak uzanmakta ve bu noktadan itibaren koridorun genişliği 1,08 m. daralmaktadır. Köşenin dibinde, koridor zemini 1.15 m. × 1.00 m.'lik bir çöküntüye uğramıştır. Bunun üzeri 1.09 m. × 0.54 m. × 0.07 m. boyutunda bir sal taşı ile örtülmüştür. Bu çöküntünün içinden bol miktarda, külle karışık ahşap kalıntılar, keramik parçaları ve hayvan kemikleri elde edilmiştir. En enteresan buluntu, dik köşeden 10.35 m. mesafede zemin üzerinde ele geçen 0.34 m. × 0.36 m. × 0.24 m. boyutundaki, kalker taşından, bir kapı mili yatağıdır. Mil yuvası 0.08 m. çapında olup, kullanma izleri ve aşınım açıkça görülmektedir. Yakınında bir kapıya işaret eden bu buluntu bizi yanıltmamış ve kazı ameliyesi ilerleyip, geçen sene açılan "Saray - Tapınak arası tranşesi"ne varılınca, burada bir kapı yeri ortaya çıkarılmıştır. Elde edilen 1.20 m. × 0.10 m. × 0.07 m. boyutundaki ahşap kapı sövesi ve 1.55 m. × 0.20 m × 0.12 m. kalınlığındaki çişik, zemin içine açılmış yuvalara yerleştirilen diğer ahşap aksamla takviye edilmiş olup, tipik bir kapının bütün ayrıntılarına sahiptir. Anlaşıldığına göre, kapı tek kanatlıdır ve açık vaziyette bulundurulduğu zaman, kapı kanadı güney duvarına oyulu bir yuvaya girmektedir. Böylece, içe açılan kapı kanadı, hem yer kaplamamakta ve hem de koridorun mimarî estetiğini bozmamaktadır. Koridor bu kapı ile ikinci bir mekâna bağlanmaktadır. Burası, saray ile tapınağı birleştiren bir "Giriş binası" olabilir; gelecek sene bu kısım tamamen kazılarak bu problem halledilecek ve tatlı bir meyille birbirlerine yaklaşan "Güney Koridor" ile tapınağın kuzey koridorunun ne şekilde birleştikleri ortaya çıkarılacaktır. Bu saha ufak buluntu bakımından da verimli olmuş ve bilhassa bol miktarda elde edilen demir mızrak uçları dikkati çekmiştir.

d) Kuzey - batı surlar : Sarayın kuzey - batısındaki surların açılmasına, kuzey koridorun batı ucunun kuzey surları üzerindeki izdüşümü hizasından başlanmış ve batıya doğru devam edilmiştir. Bu noktada sur bedeni 3.60 m. uzunluğunda 0.95 m.'lik bir bastion çıkıntısı meydana getirmektedir. Bunun 1.30 m. batısında, sur bedeninin altından dışarı açılan ve ana kayaya oyulmuş olan klozete ait kanal ağzı yer almaktadır. Kanal burada iki kola ayrılmıştır; bir tanesi 1.60 m. uzunluğunda olup, ana kayaya 0.40 m. derinlikte oyulmuş ve akıntısı kuzeye verilmiştir. Diğeri ise, batı yönde olup 3.18 m. uzunluğundadır ve sur duvarına bitişik olan bir takviye payandasının altına girip kaybolmaktadır. Sur bedeninin buradaki taş sırasının ortalama yüksekliği 1.50 m.'dir. İkinci bastion, sur bedeni ile 170 derecelik bir açı meydana getirmektedir. Bu geniş açılı ile sur bedeni güneye doğru bir dönüş

yapmakta ve muntazam fasılalarla inşa edilmiş direklerle doğu - batı ve kuzey - güney istikametlerinde çıkıntılar meydana gelmektedir. İkinci bastionda baş beden 2.25 m. yükseklikte olup, üzerinde kerpiç kısım ile intibakı sağlayan, yassı taşlardan yapılmış olan loyferler yer almaktadır. Bu kesimde surun bu kadar hareketli bir mimarî göstermesi çok enteresan ve mânâlıdır. Çünkü, birbirlerine yakın bastion, kule ve kısa kurtinler ile müdâfaa kolaylaşmakta ve atış menzili bütün bir sahayı kaplamaktadır. Fakat burasının esas fonksiyonu, "Batı Hendeği"ni ve ovoidan geçen yolu, bu hareketli müdâfaa sistemi ile kontrol altında bulundurmaktır. Gelecek sezon bu kesim tamamen açılarak, Urartu müdâfaa sisteminin bir şaheseri ortaya çıkarılmış olacaktır. Kazı esnasında sur bedenlerinin dibinde ele geçirilen çeşitli ok uçları önem taşımaktadır. Bunlardan bilhassa İskit tipleri çok enteresandır.

1967 kazı döneminde araştırılan bu yerlerden maada, kalenin içinde ve çevresinde bazı münferit tetkikler de yapılmış ve önemli sonuçlar elde edilmiştir. Bunlardan, "Uç Kale" ile "Tapınak" sahası arasında bulunan basit bir mezarı, 2. istinat duvarının güneyinde ana kayaya oyulmuş bir güneş kursunu ve Rampa'nın çıkışında solda, yine ana kayaya oyulmuş, banyo teknesini andıran bir su yalağını ve kanallarını zikredebiliriz. Her sene olduğu gibi bu sezonda da gerekli kısımlarda restorasyon yapılmış, yıkık duvarlar, sedir ve döşemeler aslına uygun bir şekilde onarılmıştır. Bu arada Jandarma Tugay Komutanlığı'nın hediye ettiği bayrak direği, surların batı ucuna dikilerek, kaleye ilk defa olarak bayrak çekilmiştir.

Çavuştepe Kazı Heyeti Başkanı

PROF. DR. AFIF ERZEN

8 — Bayraklı Kazısı :

1967 yılında Bayraklı Kazıları'na temmuz, ağustos ve eylül ayları boyunca devam edilmiştir. Bu mevsim geçen yıl başlanan temenos çalışmaları büyük ölçüde yürütülmüştür. 1948 - 1951 yıllarında İngilizlerle yapılan müşterek kazılar sırasında mabedin güneyini kuşatan temenos ancak yer yer kazılmış, zamanın ve tahsisatın yetersizliği dolayısıyla burada tesbit edilen duvarların tamamen ortaya çıkarılmasından vazgeçilmişti. 1966 yılında Bayraklı çalışmalarına yeniden başladığımız zaman ilk iş olarak mabet temenosunun ve yakın çevresinin ele alınmasını programlaştırmıştık. Çünkü bu kısımlardaki durum tam bir şekilde tesbit edilmediği ve elde edilmesi muhtemel buluntular son parçasına kadar ortaya konmadığı takdirde mabet hakkında kesin bir hükme varmak doğru olmayacaktı. Bu yıl yapılan kazılar düşüncemizde haklı olduğumuzu gösterdi. Elde edilen bol miktardaki mimarî parçalar mabedin üst yapısı hakkında sarıh fikirler elde etmemizi sağlamıştır. 1967 çalışmaları sırasında temenosun güney duvarının alt seviyesi ile aynı duvarın doğu kesimi ele alınmadığı için onların kazılmasına gelecek yıl devam edilecek ve ancak o zaman mabet ve onun güneyini kuşatan temenos bütünü ile ortaya çıkarılmış olacaktır. Bununla beraber daha şimdiden mabedin ve temenosun grafik bir rekonstrüksiyonunu verecek durumdayız. Elde edilen ve üzerleri yaprak sıralariyle süslü olan düzinelerce parçaların yalnızca başlıklara ait olduğu anlaşılmaktadır. Kaidelerin, bulunan bir kaç örneğin gösterdiği gibi, çapı sütununkinden biraz

daha geniş ve yüksekçe bir silindirik şekilde olduğu anlaşılmaktadır. Sütun gövdelerinin düz satırlı veya prizma kesitli oldukları, yine elde edilen örneklerle tesbit edilmiştir. Adı geçen tezyini mimarî parçalar içinde hiç birinin baştaban ve saçak kısmına ait olmadığını kesinlikle söylemek mümkündür. Böylece mabette 7. yüzyılın sonunda kaide, sütun ve başlıkların taştan olduğu, baştaban ve çatı kısmının ise ağaçtan yapıldığı ortaya çıkmaktadır. Mimarî parçaların bolluğu mabedin Alyastes tarafından yapılan tahripten önce üst yapısı ile kısmen inşa edilmiş vaziyette bulunduğunu açığa vurmaktadır. Elde edilen parçaların mabedin güney duvarının üstünde ve temenos'un teşkil ettiği platform'da yer alan sütunlara ait olduğunu söyleyebiliriz. 1948 - 1951 yıllarında Bayraklı mabedinin hangi tanrıya ait olduğunu öğrenmek mümkün olmamıştı. Bu yıl çok zengin olan buluntular arasında ele geçen dar ve ince cetvel şekilli bir tunç çubuk üzerindeki kitabe ile şimdi nihayet Batı Anadolu helen yerleşmelerinin bu en eski mabedinin tanrı kadın Athena'ya ait olduğunu tesbit etmek mümkün olmuştur. Üç yıl önce Erythrai çalışmalarımızda ele geçen 6. yüzyılın başlarına ait bir skyphos üzerindeki graffito'da da tanrı kadın Athena'nın adı bulunmuştur. Miletos'da ve Foça'da da arkaik devir mabetlerinin tanrı kadın Athena'ya ait oldukları göz önünde tutulursa Batı Anadolu sahillerinde kurulan ion ve aiol şehirlerinin büyük ölçüde Atina şehrinin tesir ve nüfuzu altında oldukları aşikâr olmaktadır. Attika ile olan bu yakın bağıllığı M.Ö. ikinci binde aynı kıyılarda akalar tarafından kurulan miken yerleşmelerinin devam eden bir geleneği olarak da manalandırmak mümkündür.

Doğu helen medeniyetinin en eski yerleşmelerinin monumental mimarî kalıntılarını bugüne kadar en zengin ve en bol şekilde Bayraklı kazıları vermiştir. Sisam'da Heraion'da 8. ve 7. asırlara ait mabetlerin ve stoa'ların ancak temelleri elde edilmiştir. Sisam'da 6. yüzyılın 2. dörtlüğünde meydana gelen muazzam dipteros'tan bir tek başlık bile ele geçmemiştir. Bayraklı kazıları böylece 7. yüzyılın sonunda inşa edilmiş olan mabedin zengin parçalarını ortaya koymakla bize İon ve Aiol mimarisinin en eski ve en zengin örneklerini hediye etmiştir.

Kazılara 1968 yılında devam edilecektir. Son iki yıla ait çalışmaların raporu tamamlanmış olup önümüzdeki haftalarda Türk Tarih Kurumu tarafından basılacaktır.

ORD. PROF. DR. EKREM AKURGAL

9 — Karatepe - Aslantaş Çalışmaları (1967) :

Millî Eğitim Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Türk Tarih Kurumu ve İstanbul Üniversitesi tarafından yürütülen Karatepe - Aslantaş çalışmalarına 1967'de Eylül, Ekim ve Şubat aylarında devam edilmiş, Prof. Dr. Halet Çambel başkanlığındaki heyete Y. Mim. Müh. Reha Günay, Desinatör Sara Atabay, zaman zaman Arkeolog Güler Huner ve Arkeoloji Öğrencileri Duygu Arısan ve Mehmet Özdoğan katılmışlardır.

Arama, restorasyon ve yayımla ilgili çalışmalara devam edilmiş, yeni tertip edilen ortostatların desen kataloğu ve büyük ölçekli resimleri, Hitit hiyeroglif ve Fenike metinlerinin tekst edisyonu için yeni birleşen tekstlerin fotoğraf, desen ve kopya işleri geliştirilmiştir. Ayrıca yayın için kapılara ait çatuların rölevaleri yapılmıştır.

Açık hava müzesi sitesinin kuruluşu ile ilgili tesisler üzerindeki çalışmalar, proje ve etüt işleriyle inşaat işleri de bu kampanya süresince geliştirilmiştir.

**TÜRK TARİH KURUMU BASİMEVİ'NİN 1967
YILI ÇALIŞMA RAPORU**

Basimevimizin gerek bürüt geliri, gerekse kârı her yıl olduğu gibi bu yıl da bir evvelki yıla oranla bir gelişme göstermektedir. Geçen yıla oranla bürüt gelir 115.567,82 lira fazlasıyla 3.982.049,56 liraya, kârı ise 50.381,29 lira fazlasıyla 1.059.828,31 liraya ulaşmıştır. 1967 yılında Basimevimizin öz varlığı :

Bilânçonun aktif toplamı	10.258.341,74
Nâzım hesaplar	— 164.470,00
	<hr/>
İhtiyatlar	10.093.871,74
	2.106.251,48
	<hr/>
Uzun vadeli borçlar	7.987.620,26
	1.569.074,32
	<hr/>
Kısa vadeli borçlar	6.418.545,94
	1.558.717,63
	<hr/>
Basimevimin öz varlığı.....	4.859.828,31

Basimevimizin bu yılki öz varlığı geçen yıla nazaran 500.381,29 lira daha fazla olduğu görülmektedir. Kârımızın özvarlığımıza oranı % 21,18 dir ki bu da her yıl olduğu gibi sevindirici bir rantabilite oranıdır.

1967 yılının net kâr ve giderlerinin geçen yıla orantısı :

	<u>1966</u>	<u>1967</u>	<u>Artan</u>	<u>Eksilen</u>
Amortisman	324.242,43	347.006,48	22.764,05	—
Personel giderleri	1.698.763,78	1.943.181,72	244.417,94	—
İşletme giderleri	834.028,51	632.033,05	—	201.995,46
Kâr	<u>1.009.447,02</u>	<u>1.059.828,31</u>	<u>50.381,29</u>	—
	3.866.481,74	3.982.049,56	317.563,28	201.995,46

Yukarıdaki ana gider ve kârın bürüt gelire oranı ise :

	<u>1966</u>	<u>1967</u>
Amortisman	% 8,4	% 8,7
Personel giderleri	%43,9	%48,8
İşletme giderleri	%21,6	%15,9
Kâr	<u>%26,1</u>	<u>%26,6</u>
	100,00	100,00

Yukarıdaki çizelgelerin incelenmesinde işletme giderlerinde bir azalma, buna mukabil diğer kalemlerde yükselme gözükmektedir. Özellikle Personel giderlerindeki büyük artışa mukabil kâr oranının da düşmeyip yükselmesi ve işletme giderlerinin azalması, ancak kadroda yapılan genişleme ve zamlara mukabil daha verimli bir çalışmanın gerçekleşmesiyle izah edilebilir.

Basımevimizin 1966 raporumuzda belirttiğimiz 90.224,00 dolarlık ithalâtı 1967 yılı içerisinde, gerçekleşmiş ve bu suretle üretme gücümüz artmıştı. Bu ithalâtın dışında ayrıca Elektronik renk süzme makinesi klişe atölyemiz için ithal edilmiştir. 1967 yılında basımevimiz klişe çinkosu ve film sıkıntısı çekmiş, bu arada atölye faaliyetimiz çok sınırlandırılmıştır. Tamamen ithal konusu olan bu ham maddelerin sıkıntısı memleket çapında duyulmuştur. Ancak son zamanlarda ithal imkânları tekrar elde edilmiştir.

TÜRK TARİH KURUMU BASİMEVİ YÖNETİM KURULU

Başkan	Üye
PROF. DR. BEKİR SITKI BAYKAL	PROF. ABDÜLKADİR İNAN
Üye	Basımevi Müdürü
PROF. DR. TAHSİN ÖZGÜÇ	ULUĞ İZDEMİR GÖKMEN İZDEMİR

DENETLEME KURULU RAPORU

TÜRK TARİH KURUMU YÜKSEK GENEL KURULUNA

Muhterem Kurulunuzca bizlere tevdi buyurulan murakıplık vazifesi icabı olarak Türk Tarih Kurumu ile Türk Tarih Kurumu Basımevi'nin 1967 yılı gelir - gider bütçeleri, bilânçoları, defter kayıtları tetkik edilmiş ve bu incelemenin sonuçları aşağıda arz olunmuştur :

I. Türk Tarih Kurumu

- 1) Türk Tarih Kurumu'nun 1966 yılı bilânçosundaki kayıtların 1967 yılı defterlerine aynen devredildiğini, harcamaların usulüne uygun ve Yönetim Kurulu kararına dayandığı,
- 2) 3.760.250, -lira olarak hesaplanan 1967 yılı gelir bütçesinin Kurum arttırımından 736.704,65 lira alınmak suretiyle 4.496.954,65 liraya çıkarıldığı ve yıl sonunda 4.567.066,46 lira olarak tahakkuk ettiği,
- 3) 3.759.201, -lira olarak tahmin edilen gider bütçesinin muhtelif sarf mahallerinden 762.766,71 lira tasarruf sağlandığı, buna mukabil bazı bölümlerine 1.206.555,64 lirası bina yapımına olmak üzere cem'an 1.499.382,36 lira ilâve yapıldığı ve böylece gider bütçesinin 4.495.905,65 liraya ulaştığı görülmüştür.

II. Türk Tarih Kurumu Basımevi

- 1) Basımevinin 1966 yılı bilânçosundaki kayıtların 1967 yılı defterlerine aynen devredildiği, muamelelerin yönetmelik hükümlerine uygun olarak yürütüldüğü,
- 2) Basımevinin 1967 yılı faaliyetleri neticesinde brüt 3.982.049,56 lira gelir temin eylediği ve bu gelirden, idare ve işletme masrafları ile lüzumlu amortismanların tefrikinden sonra 1.059.828,31 lira net kâr sağladığı tespit olunmuştur.

Yüksek Kurulunuzun tetkiklerine sunulan Kurum ve Basımevi bilânçoları ile kâr ve zarar cetvellerinin, defter kayıtlarına mutabık olduğunu arz eder, Kurum ve Basımevi Yönetim Kurullarının 1967 yılı muamele ve hesaplarından dolayı aklanmalarını yüksek onayınıza sunarız.

DENETLEME KURULU

PROF. DR. HALİL DEMİRCİOĞLU
T. T. K. Üyesi

DR. HÂMİT KOŞAY
T. T. K. Üyesi

FAKİHE ÖYMEN
T. T. K. Üyesi

NECDET ŞARDAĞ
Türkiye İş Bankası
Muhasebe Müdürü

T Ü R K T A R İ H K U R U M U ' N U N 1 9 6 7 Y I L I
B İ L Ä N Ç O S U

A K T İ F

P A S İ F

	<u>Lira Kr.</u>		<u>Lira Kr.</u>
KASA	272.872,83	GENEL VARLIKLAR	14.283.138,47
BANKALAR	2.599,33	KANUNÎ KESİNTİLER	29.870,34
Merkez 350.902.10	234,34	Gelir vergisi	24.150,29
İş 40209	571,84	Sigortalar	5.720,05
İş 5635	<u>1.793,15</u>	EMANETLER	16.962,72
BASİMEVİ BORÇLARI	1.737.364,32	Tasarruf bonusu	15.300,—
BASİMEVİ SERMAYESİ	3.800.000,—	Kitap siparişleri	1.662,72
DEMİRBAŞLAR	1.389.660,13	ALACAKLILAR	2.219.670,80
Demirbaşlar	519.207,01	Çeşit. alacaklılar	1.863.133,98
Kitaplık	<u>870.453,12</u>	Dış kitapçılar	49.098,85
BANKA HİSSE SENETLERİ	350.111,55	Emeklilik tazminatı	121.996,59
YAYIN VE FOTO GERÇEKLERİ	84.581,37	Kurum yayınları	176.441,38
Yayın gerçekleri	82.477,36	BELLETEN ABONELERİ	2.460,—
Foto gerçekleri	2.104,01	TEMİNATLAR	8.475,—
KİTAP ANBARI	3.723.651,50	BANKALAR	4.095.550,96
BORÇLULAR	9.286.287,26	İş 20184	1.011.797,88
İlmî araştırma ve konferanslar	21.713,—	İş 82555	2.746.711,15
Telif, tercüme avansları	59.176,43	Vakıf. 10033	337.041,93
Kazı avansları	17.284,47		
Basılmakta olan eserler	42.984,89		
Ciltleme masrafları	3.547,95		
Kredili satışlar	1.122,—		
İç kitapçılar	14.720,14		
Dış kitapçılar	26.600,35		
Muhtelif borçlular	112.720,82		
Görevli avansları	17.343,77		
Kurum Bina inş.	<u>8.969.073,44</u>		
Toplam	<u><u>20.647.128,29</u></u>		<u><u>20.647.128,29</u></u>

31. 12. 1967

Muhasebeci
U. Süsoy

Genel Müdür
ULUĞ İĞDEMİR

T Ü R K T A R İ H K U R U M U B A S İ M E V İ
1 9 6 7 Y I L I B İ L Â N Ç O S U

A K T İ F

SABİT KIYMETLER	7.543.984,56
Bina	881.378,42
Demirbaş	6.662.606,14
BAĞLANMIŞ KIYMETLER	109.873,86
Depozitolar	5.474,79
Geçici Hesaplar	49.377,60
Tasarruf Bonoları	15.550,00
Akreditifler	39.471,47
İŞLETME KIYMETLERİ	1.148.704,49
Ambarlar	1.148.704,49
KISA VADEDE PARAYA ÇEVİRİLEBİLEN KIYMET.	1.191.016,46
Senetler	2.844,75
Müşteriler	778.887,27
Borçlular	409.284,44
EMRE ÂMADE KIYMETLER	100.292,37
Kasa	100.092,37
Bankalar	200,00
NÂZİM HESAPLAR	164.470,00
Teminatlar	164.470,00

10.258.341,74

P A S İ F

SERMAYE	3.800.000,00
İHTİYATLAR ve FONLAR	2.106.251,46
Yetiştirme Fonu	26.281,73
Birikmiş Amortis.	2.079.969,75
UZUN VADELİ BORÇLAR	1.569.074,32
T. T. Kurumu	1.569.074,32
KISA VADELİ BORÇLAR	1.558.717,62
Müşteri avansları	582.697,50
Alacaklılar	667.419,92
Kanunî Kesintiler	58.004,11
Emanetler	18.950,88
Senetler	180.000,00
Geçici Aracı Hes.	51.645,22
1967 YILI KÂRI	1.059.828,31
NÂZİM HESAPLAR	164.470,00
Teminatlar	164.470,00

10.258.341,74

Muhasebeci
EROL ÜSTÜN'AR

T Ü R K T A R İ H K U R U M U B A S İ M E V İ
1967 YILI KÂR ve ZARAR TABLOSU

G İ D E R L E R

AMORTİSMANLAR	347.006,48
PERSONEL GİDERLERİ	1.943.181,72
Ücretler	1.386.695,37
Muvakkat İşçi Ücret.	92.154,69
Fazla Mesailer	114.115,86
Tazminatlar	29.996,40
İkramiyeler	7.984,00
Sosyal Yardımlar	118.015,27
Sos. Sig. İşveren His.	194.220,13
İŞLETME GİDERLERİ	632.033,05
Işık	8.052,80
Kuvvet	25.589,04
Su	9.555,26
Isıtma	19.999,62
Sigorta	15.904,36
Faizler	131.982,45
Malzeme	272.784,16
Tamir-Revizyon	33.647,50
Diğer İşletme Gider.	114.517,86

KÂR 1.059.828,31

3.982.049,56

G E L İ R L E R

BASKI GELİRLERİ	3.422.586,36
1967 Yılı İçindeki Tahakkuklar	2.925.469,52
1967 Yılı Sonu Env. Tahakkuklar	497.116,84
KLİŞE GELİRLERİ	483.583,09
BIÇAK BİLEME GELİRLERİ	17.445,00
SAİR GELİRLER	58.435,11

3.982.049,56

Muhasebeci
EROL ÜSTÜN'AR

BELLE TEN

ÜÇ AYDA BİR ÇIKAR

ABONE VE SATIŞ ŞARTLARI

Sayı : 30 lira (Yabancı memleketler için 4 dolar)

Yıllık abonesi : 120 lira (Yabancı memleketler için 16 dolar)

Belleten ve Türk Tarih Kurumu yayınlarının satış işleri için :

Ankara'da : Türk Tarih Kurumu'na

İstanbul'da : Ankara caddesinde. İNKİLÂP, ANIL
Kitapevlerine, Bayazit, Sahaflarda ELİF Kitapevine,

Yazı ve abone işleri için :

Ankara'da TÜRK TARİH KURUMU'na müracaat edilmelidir.

BELLE TEN

PUBLICATION TRIMESTRIELLE

CONDITIONS D'ABONNEMENT ET DE VENTE

Le Numéro : 30 Livres Turques (pour l'Étranger 4 Dollars)

L' Abonnement annuel : 120 Livres Turques (pour l'Étranger 16 Dollars)

**Pour l'achat de Belleten et des Publications de la Société d' Histoire
Turque, s'adresser :**

à *Ankara* :

Türk Tarih Kurumu

à *İstanbul* :

İNKİLÂP, et ANIL Kitapevi, Ankara Caddesi, Kitapevi ELİF

à Sahaflar, Bayazit,

Pour la correspondance et l'abonnement, au

TÜRK TARİH KURUMU (Société d'Histoire Turque), Ankara.

T A B L E D E S M A T I È R E S

Articles, Études :	<u>Page</u>
KANSU, ORD. PROF. Ş. AZİZ - ÇİNER, DOÇ. DR. REFAKAT : Etudes sur les restes du Squelette de Korkuteli - Tefenni (en turc. - 1 fig.).....	301
————— : Résumé en anglais de l'article ci-dessus mentionné.....	307
KALAÇ, DR. MUSTAFA : Etudes sur les Hiéroglyphes (en turc. - 7 illustrations)	315
————— : Hieroglyphische Forschungen	323
DİNÇOL, ALİ - KANTMAN, SÖNMEZ : Nouveaux Concepts en Archéologie et Planification des investigations méthodologiques (en turc).....	331
 Traductions :	
GLÜCK, HEINRICH (trad. : KÖPRÜLÜ, CEMAL) : Art et Artistes du Sérail aux 16 e - 18 e siècles et Importance des Ottomans du point de vue de l'Art européen	355
 Nécrologie :	
ÇAĞATAY, SAADET : Prof. Dr. phil. Dr. h. c. Helmuth Scheel (en turc. - 1 photo)	381
 Information :	
Réunion de l'Assemblée générale de la Société Turque d'Histoire pour l'exercice de 1968	393

Sur la couverture : Sceau cylindrique en hématite, trouvé à Kültepe - Karum (environ 19e - 18e siècle avant J. - Chr.)

BELLETEN

PÉRIODIQUE TRIMESTRIEL

REVUE PUBLIÉE PAR LA
SOCIÉTÉ TURQUE D'HISTOIRE

Tome: XXXII

No: 127

Juillet 1968

ANKARA — IMPRIMERIE DE LA SOCIÉTÉ TURQUE D'HISTOIRE

1 9 6 8